

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК**

ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

м. Житомир, 20 квітня 2023 року

Житомир 2023

УДК 316.422(477)

Т 65

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Поліського національного університету.
Протокол №12 від 22 червня 2023 р.*

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії:

Олег Скидан – доктор економічних наук, професор, ректор Поліського національного університету

Члени редакційної колегії:

Людмила Романчук – доктор сільськогосподарських наук, професор, проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку Поліського національного університету

Віталій Данкевич – доктор економічних наук, професор, декан факультету права, публічного управління та національної безпеки Поліського національного університету

Володимир Муляр – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Вікторія Мельничук – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Неля Романюк – доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Олександр Суліменко – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Геннадій Махорін – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Світлана Шевчук – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Світлана Марченко – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Тетяна Михайлова – старший лаборант кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Рецензенти:

Анжела Бойко – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету.

Олег Соколовський – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Сергій Терепищій – доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Трансформації та пріоритети розвитку українського суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів: збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 квітня 2023 р., м. Житомир). – Житомир: Поліський національний університет, 2023. – 152 с.

Збірник сформовано за матеріалами доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформації та пріоритети розвитку українського суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів», яка відбулася в Поліському національному університеті (м. Житомир) 20 квітня 2023 року.

Матеріали конференції надруковано в авторській редакції.

ЗМІСТ

Володимир Муляр

УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКА КРАЇНА: РЕТРОСПЕКТИВА І СЬОГОДЕННЯ
(замість передмови).....6

Володимир Муляр

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ ПІДСТАВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....11

Світлана Шевчук

ОСОБЛИВІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ ЯК
ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ.....17

Оксана Литвинчук

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ.....23

Олександр Неприцький

ЦІННІСНИЙ ВИБІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 2013 І 2022
РОКІВ.....26

Володимир Муляр

КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИЧНІ МОДЕЛІ ГАРМОНІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ВИМІР.....30

Михайло Журба

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНИ І МОСКОВІЇ: ПОЛІТИЧНИЙ,
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА МЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....36

Володимир Муляр

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР.....43

Вікторія Мельничук

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ.....50

Неля Романюк

ТРАНСФОРМЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ: 1861 – 1914 pp.....53

Людмила Горохова

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....58

Світлана Марченко

КУЛЬТУРНА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ.....63

Олександр Суліменко

УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ ВЗАЄМОВПЛИВИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.....67

Олександр Суліменко

УКРАЇНЦІ ТА НІМЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.).....71

В'ячеслав Магась

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....75

Вікторія Мельничук

ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ....81

Наталія Лазуріна

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....86

Віктор Доценко

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ.....91

Марина Кругляк

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРІЇ ЮРІЯ ДРОГОБИЧА.....95

Ірина Островська-Бугайчук

ПРАВО ОСОБИСТОСТІ НА ЖИТТЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ І БОЙОВИХ ДІЙ ТА ЙОГО ЗАХИСТ НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РІВНІ.....100

Геннадій Махорін

ВНЕСОК РОДУ ДРОБ'ЯЗКІВ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....103

Геннадій Махорін, Світлана Марченко

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЛЬСЬКОГО КЛАДОВИЩА У ЖИТОМИРІ В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НЕКРОПОЛІСТИКИ.....108

Світлана Шевчук, Любов Кондратюк

ЛЬВІВСЬКО-ВАРШАВСЬКА ШКОЛА: ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЛОГІКИ.....120

Сергій Бондар

ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ УНР.....126

Ірина Саган

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА НАПРЯМКОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....130

Карина Вестімова

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ.....133

Максим Уракін

ЕКОНОМІЧНИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ЖИТОМИР» В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1944 рр.....140

Микола Приходько

ПОЛЬСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РУХ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ: 90-ТІ РОКИ 19 СТ.-20 ТІ РОКИ 20 СТ.....147

Володимир Муляр,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних наук
Поліського національного університету

УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКА КРАЇНА: РЕТРОСПЕКТИВА І СЬОГОДЕННЯ

(замість передмови)

Україна, як відомо, розташована у географічному центрі Європи. Такий статус нашого народу з давніх часів визначав його і геополітичну європейську орієнтацію. Вже Русь як давня держава українців, яка була одним з найбільших державних утворень Європи, мала дуже тісні зв'язки з країнами, які знаходилися на захід від неї. Достатньо згадати київського князя Ярослава Володимировича, названого Мудрим, який для забезпечення гарантій існування та розвитку своєї держави використовував не тільки збройні сили, а й дипломатію. Остання міцно спиралася на династичні родинні зв'язки та шлюби, адже його діти та близькі родичі вступали в шлюб з першими особами інших європейських країн. До прикладу, трирічна війна Русі з Візантією закінчилася тим, що син Ярослава Всеволод взяв шлюб з Анастасією – донькою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха. Їхній син Володимир Всеволодович, онука Ярослава пізніше правив Руссю і ввійшов в історію під іменем Володимира Мономаха як один з найуспішніших правителів Київської держави. Сам Ярослав, як відомо, був у шлюбі з донькою шведського королю Інгігердою, його донька Єлизавета вийшла заміж за норвезького короля Гарольда Сміливого, донька Анастасія стала дружиною угорського короля Андріана I. Ну і, звичайно, не можна не згадати знамениту доньку Ярослава Анну, яка вийшла заміж за французького короля Генріха I і після його смерті деякий час управляла Францією. І це далеко не повний

перелік родинних зв'язків київського князя з політичними елітами інших країн. Саме за таку мудру зовнішню політику Ярослава сьогодні називають «тестем Європи».

Не менш важливими і міцними були європейські орієнтації України і тоді, коли велика держава Русь зазнала розпаду на окремі удільні князівства, а також у зв'язку з так званою татаро-монгольською навалою. Навіть тоді Україна, хоча і деякій урізаній формі, але залишалася європейською державою у якості Галицько-Волинського князівства, також Королівства Русь, очолюваних князями та королями з династій Рюриковичів, П'ястів і Гедиміновичів. Саме ці держави стали спадкоємницями київської династії і продовжувачами європейських руських політичних та культурних традицій. Ця сама європейська орієнтація українців була успадкована і тоді, коли велика частина українських земель ввійшла в склад різних державних утворень, зокрема Великого Князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, Королівства Польського, Речі Посполитої, де стало розвивалися європейські цивілізаційні на той час цінності та смисли. Одним з таких можна назвати Магдебурське право як право міського самоврядування, яке поширилось в Україні в 14-15 століттях через Польщу та Угорщину. Раніше всіх Магдебурське право отримали міста Закарпатської України Хуст, Тячів та Вишкове, які тоді були у складі Угорщини (1329 р.). Надалі таке право було надано багатьом іншим містам України: Львову (1356 р.), Галичу (1367 р.), Кам'янець-Подільському (1374 р.), Холму (1382 р.), Терєбовлі (1389 р.), Кременцю (1438 р.), Житомиру (1432 р. надано, 1444 р. підтверджено привілеєм польського короля Казиміра Ягеллончика), Луцьку (1432 р.), Києву (1494 р.). В XVI столітті міста Лівобережної України Лохвиця, Лубни, Пирятин, Прилуки отримали Магдебурське право від князів Вишневецьких, а після приєднання України до Московської держави таке право було дароване гетьманом К. Розумовським Полтаві (1742 р.), Новгород-Сіверському (1758 р.) [1, с. 317].

Суттєво європейська традиція українців перервалася в XVII столітті, коли в результаті визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, отримавши шанс побудувати незалежну державу, гетьманська Україна підписала необачливі Переяславські угоди з дикою московитською державою і, таким чином, звела цей шанс практично до нуля. З цього часу починається потужна і тривала експансія цінностей і смислів московитської держави на українських землях. Майже три з половиною століття московитська державна еліта у якості Московського царства, Російської імперії і Радянського Союзу наполегливо і з упертістю, достойною кращого застосування, «промивала» мізки українцям надуманою теорією про «трьох братніх народів – росіян, українців та білорусів», які мають єдине слов'янське походження і, таким чином, єдину державницьку перспективу. Включалися всі можливі засоби тиску на духовно-світоглядне здоров'я української нації, щоб вихлостити європейську природу українців, примусити наш народ до покори, повної залежності від московитської влади. Протягом століть в хід йшли найрізноманітніші способи, починаючи від пропогандистських, теоретичних і закінчуючи насильницькими. Достатньо навести приклад із заборонаю української мови і подання її як «малоросійського нареччя», яке заслуговувало вживання лише в побутовому житті і виключення української мови в просторі літератури, поезії, мистецтва, одне слово – культури. Цікаво, що на протязі усієї цієї, по суті, окупаційної епохи таку політику знищення всього українського повною мірою підтримувала російська так звана інтелігенція, починаючи від так званих революціонерів-демократів XIX століття (М. Чернишевського, В. Белінського та ін.) до сучасних михалкових, говорухіних, баскових, кіркорових тощо.

Сьогодні українці виборюють свою свободу і незалежність, свою європейську природу у жорстокій і кривавій війні, яку черговий раз розв'язала новітня московитська агресивна влада. Московських правителів не влаштовує курс, який обрала Україна три десятиліття назад. Курс на повне відновлення

споконвічної європейської природи української нації та її законне входження в сім'ю європейських народів. Адже для агресивної за своєю природою росії такий шлях України є смертельним, бо вона ніколи вже не відновиться у якості імперії, ніколи не зможе нещадно експлуатувати усі таланти українського народу, їй не в силах буде і надалі експлуатувати міф про єдність росіян та українців. Чим більше Україна віддалятиметься від росії, тим більше оголюватиметься ординська суть російської нації – грубість, жорстокість, агресивність, дикість язичників помножена на жорстокість монголів. А це зовсім не входить в плани московської влади. Ось чому новітня війна росії проти України – це не тільки і не стільки війна за ресурси і територію, скільки війна ментальностей, ідентичностей: залісько-ординської та європейської. Це війна не на життя, а на смерть. Це агресія росії з метою повного руйнування української національної ідентичності, а відтак і знищення української нації та її держави.

Вищесказане дає підстави стверджувати, що шлях, який обрала Україна на входження в Європейський Союз і НАТО – це не просто бажання жити заможно і безпечно, як живуть європейські народи. Це насамперед історична необхідність виживання в сучасному жорсткому світі. Це закономірна, підтверджена історією самого українського народу нагальна потреба самозбереження, потреба уникнути чергового поневолення з боку агресивного сусіди, для якого приниження українців завжди було екзистенційною справою.

Тема «Трансформації та пріоритети розвитку українського суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів» є науковим проектом кафедри суспільних наук Поліського національного університету, яка обрана в рамках ініціативної тематики. Його метою є аналіз і обґрунтування духовно-світоглядних, соціокультурних, ціннісних та політичних аспектів розвитку українського суспільства як складової європейської цивілізації в історичній ретроспективі та на сучасному етапі, а також вироблення пропозицій щодо

реалізації пріоритетних напрямів європейської інтеграції України. При всій очевидності європейської ідентичності української нації дослідження передбачає пошук і виявлення цієї ідентичності шляхом показу географічної єдності українців та європейців, обґрунтування спільності їх історичних коренів, аналізу подібності та відмінності ментальних характеристик тощо. З цією метою кафедральний проект передбачає низку організаційних заходів, зокрема науково-практичні конференції, наукові статті, монографії.

Подані в цьому виданні результати дослідження за заявленою тематикою є Матеріалами I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції, яка була організована і проведена кафедрою суспільних наук Поліського національного університету 20 квітня 2023 року в стінах Поліського національного університету.

Список використаних джерел

1. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

Володимир Муляр,

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ ПІДСТАВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Зовсім недавно доля Європейського Союзу була предметом найрізноманітніших коментарів. Палітра висловлювань щодо доцільності його створення та перспектив успішного функціонування включала погляди від дуже оптимістичних до гранично песимістичних. Щодо останніх, то вони стали особливо помітними тоді, коли із складу Європейського Союзу вийшла Велика Британія. Brexit був сприйнятий значною частиною експертного середовища як початок кінця спільного європейського дому, як подія, що переверне радикальним чином не тільки усі уявлення про європейську конфедерацію народів, але й ті неймовірні практичні зусилля по її створенню у якості феномена, який конститує ідею європейського дому. Прихильники такої позиції наводять низку аргументів, які, на їх думку, врешті унеможливають створення спільного європейського дому. В якості одного з таких доводів наводять навіть відому працю ідейного натхненника і організатора російської революції столітньої давнини В. Ульянова (Леніна) «Про лозунг Сполучених Штатів Європи» (1915 р.), де він не тільки піддає критиці саму ідею об'єднаної Європи, але й обґрунтовує практичну неможливість такого політичного утворення. На його думку, європейські держави є буржуазними по своїй сутності, політичні еліти яких переслідують власні меркантильні інтереси, а тому не в змозі за визначенням об'єднатися на засадах справедливості і добра. Адже вони самі по собі є несправедливими, тобто такі, які не керуються принципами добра і повагою як до своїх, так і до чужих народів.

Час «пік» для Європейського Союзу настав із початком неспровокованої, а тому несправедливої повномасштабної війни путінської

росії проти незалежної України. Ця страшна війна поставила на порядок денний не тільки питання про перспективи існування самостійної української держави та існування вільної української нації, українців як народу. Вона однаковою мірою актуалізувала питання про достатню міцність принципів чинників і стрижневих засад створення Європейського Союзу. Чи здатне наднаціональне утворення у вигляді Євросоюзу витримати удари долі, встояти перед загрозою повного розвалу? Чи володіє таке по суті конфедеративне утворення європейських держав внутрішніми резервами ефективно функціонувати в умовах надзвичайних викликів, які принесла російська агресія проти України. Адже ця війна потенційно може обернутися глобальним, в тому числі, воєнним конфліктом авторитарної росії та демократичної Європи і загрозою наступного розпаду Європейського Союзу, яку несе такий конфлікт. Рік російсько-української війни майже відповідає на це питання: європейський дім і сьогодні є актуальною теоретично і досяжною практично ідеєю європейців. І цей факт має своє пояснення.

Викладу своє бачення цієї проблеми. Зазначу, насамперед, що створення і функціонування спільного європейського дому у якості конституювання Європейського Союзу має під собою низку як об'єктивних, так і суб'єктивних підстав. Зупинюсь на перших з них. Як відомо, закони розвитку та функціонування людського соціуму є дзеркалом і результатом діяльності людей, які складають даний соціум і творять його історію. Таким чином, соціум є завжди таким, яким його роблять люди як органічна складова соціуму. Він не може бути кращим чи гіршим від людей, народу чи нації, чи іншої суспільної спільноти, яка творить цей соціум. В цьому контексті принагідно згадати великого грека Демокріта, який, аналізуючи взаємозв'язки влади і народу, політики і пересічних людей, казав, що політичні відносини мають відповідати природі людини [1, с. 36]. Яка природа народу, така, наприклад, влада, така і історія цього народу. І по-іншому бути не може, адже історія є віддзеркаленням сутності людей, які її творять.

Разом з тим, які б не були потреби, інтереси, цілі, ідеали, знання, уміння, навички, бажання, одне слово – соціальні сили людей, що створюють історію того чи іншого суспільства, а тому є учасниками історичного процесу, сама історія, безсумнівно, підпорядковується певним законам і закономірностям, які не залежать від волі окремих дійових осіб, що складають соціум. Соціум розвивається за певними своїми законами, які просто так не виростають з діяльності пересічних людей, а виражають певну логіку історичних подій та процесів. Це також означає, що не може народ або суспільство ставити перед собою цілі, які неможливо втілити в життя, бо вони не узгоджуються з об'єктивними законами розвитку цього суспільства. Тому що будь-які цілі та завдання в історії мають об'єктивно «виростати» з природи даного соціального суб'єкта, рівня його економічного, політичного та іншого розвитку, духовно-світоглядних орієнтацій, морально-етичних та інших ментальних особливостей. Про правильність цієї думки свідчить хоча б приклад колишнього СРСР, який прагнув досягнути цілей так званого комуністичного суспільства, не маючи на те абсолютно жодних підстав, однак керуючись знаменитою тезою згадуваного вище В. Ульянова (Леніна) про можливість «стрибнути» від феодалізму до комунізму (соціалізму), обминувши стадію капіталізму. Історія довела, що такий експеримент неможливий, а доля СРСР відома: незчисленні і нічим не виправдані трагедії людей та закономірний підсумок.

Сказане вище про закони історії, на мою думку, стосується розгортання будь-яких історичних процесів, в тому числі і феномена Європейського Союзу. А саме, йдеться про те, що його утворення є не тільки результатом дії усіх народів Європи на протязі багатьох віків. Феномен Європейського Союзу має вагомі об'єктивні підстави, які протягом історії західноєвропейської людності все більше і більше впливали на процеси її солідаризації, інтеграції в єдину геополітичну спільність. Розглянемо основні такі об'єктивні підстави.

Коли ми говоримо про Європу, то відрізняємо усю Європу від Атлантики до Уралу, тобто географічне її поняття від тієї Європи, яку ми називаємо Західною Європою. Це так званий європейський простір. І тут важливо вирізнити територіальний фактор. Європа практично завжди в історії, починаючи з глибини віків, була єдиним простором. По-перше, майже вся її територія знаходиться в помірному кліматичному поясі, за винятком субтропічного Півдня і субполярної Півночі. Цьому, очевидно, пояснення знаходимо в течії Гольфстрім, яка віками обіграла Європу. По-друге, дві третини території Європи займає рівнина, яка об'єктивно створювала можливості пересування великих мас людей та їх спілкування. Європа не має великих гірських хребтів, які б заважали комунікації людей і обміну людськими ресурсами. Винятками є Альпи, Карпати і Кавказ. Таким чином, територіально-географічний фактор – перша, найважливіша, базова і об'єктивна підстава формування спільного простору, який згодом став європейським простором.

Другою важливою підставою об'єднаної Європи є фактор спільної історичної спадщини народів Європи. Він, безумовно, впливає з вищеназваного, територіального фактору. З якого б боку ми не підходили до характеристики витоків сучасної Європи, ми не можемо уникнути факту давніх Греції та Риму. Саме ці цивілізації заклали фундамент європейської історії та зробили визначальний внесок у творення спільного європейського простору в найдавніші часи. Давня Греція, як відомо, є колицкою європейської цивілізації. Усі основні періоди її розвитку – егейська цивілізація, в тому числі критська та мікенська, так звані «темні часи», архаїчний період, класична доба, елліністичний період – це фактично одна лінія (тенденція, шлях тощо) формування спільного європейського дому. Те саме можна сказати і про основні епохи Давнього Риму (царську, республіканську, епоху імперії) як одну цілісну історичну картину. Можливо з певними нюансами, але вписується в єдину європейську історичну спадщину і Східна Римська імперія.

А далі, від загибелі Західної Римської імперії (476 р.) через деякий період дезорганізації європейського простору до імперії Карла Великого і, як наслідок, створення та існування Священної Римської імперії (962-1806 рр.) – величезної території Європи з народами, які мали спільну історичну долю. І хоча Священна Римська імперія, як відомо, не мала столиці, єдиної вертикалі найвищої влади, яка притаманна унітарним державам, формально вона об'єднувала велику кількість народів, людей, етносів, які мали в рамках цього державного утворення високий рівень свободи та державної автономії.

Єдина територія і спільна історична доля зумовили створення в Західній Європі ще однієї надзвичайно важливої підстави утворення Європейського Союзу – економічної підстави. Протягом віків європейські народи навчилися спільних, відносно вигідних для усіх, правил ведення господарства, торгівлі, фінансів тощо. Це призвело з часом до створення спільного ринку, а в минулому столітті, як відомо, перша «цеглинка» європейського дому і була присвячена єдиному ринку («Європейське об'єднання вугілля і сталі», 1951р.).

І все ж, незважаючи на важливість показаних вище підстав сучасного Європейського Союзу, надзвичайним фактором єдиної Європи, на мою думку, є духовно-світоглядний, людиномірний фактор. В цьому контексті знову варто повернутися до факту давніх Греції та Риму. Саме тоді, в часи грецької цивілізації були закладені основні світоглядні орієнтири європейської людності. Особливо потрібно сказати про грецьку міфологію та філософію. Остання заклала підвалини духовно-світоглядної культури європейців. Саме грецькі філософи відкрили людству феномени раціонального мислення, логіки (Арістотель), людини та особистості (Протагор, Сократ), її унікальності та свободи (Демокріт, Епікур), актуалізували ідею справедливої, досконалої держави як організації спільного життя людей (Платон). Давні римляни, в свою чергу, показали світу приклад правового регулювання спільного життя людей (держави), перші зразки принципу поділу влад (сенат-консул-народний трибунал). Надалі в історії епоха Відродження актуалізувала ідею людської індивідуальності як найвищої цінності

людського буття. Ця епоха не тільки модернізувала європейські цінності, але й фактично «осучаснила» християнство, відкрила шлях протестантизму як ідеології вільного підприємництва у сфері господарського життя. Варто також нагадати, що один з перших пунктів єдиної Європи був висунутий саме в рамках християнства королем Богемії та Чехії Іржі з Подебрад (1420-1471 рр.). Саме йому належала ідея загальноєвропейського християнського союзу, названого «Християнською лігою». Він висунув план під назвою «Договір про затвердження миру між християнами», в якому пропонував крім спільної боротьби з турками створити союз європейських державців, котрі мали взяти на себе зобов'язання вирішувати усі спірні питання мирним шляхом. Можна стверджувати, що Іржі з Подебрад став провісником низки ідей європейської інтеграції, які стали реальністю в минулому столітті.

Таким чином, протягом віків, а фактично усієї свідомої історії європейці породили, розгортали і вдосконалювали спільні ментальні риси, які, попри деякі відмінності, отримують в наш час таку духовно-світоглядну єдність, що стала суттєвою основою спільного європейського дому. «Іспанці, німці, англійці, французи, – зазначав відомий дослідник явища етнопсихології Володимир Янів, цитуючи Х. Ортегу і Гассета, – є й остануть так дуже різні від себе, як цього тільки можна бажати, проте вони мають ту саму психічну структуру і є скеровані перш за все на ті самі змісти: релігія, наука, право, мистецтво, суспільність і еротичні відчуття є спільною їм справою, а те все є спірітуальні субстанції» [2, с. 148].

Обсяг даної статті не дозволяє показати ще цілу низку об'єктивних підстав спільного європейського простору, дія яких протягом віків закономірно привела до створення Європейського Союзу. Однак, на мою думку, і наведених вище достатньо для розуміння того, що таке утворення як Європейський Союз має ґрунтовні підстави для майбутньої перспективи. І навіть ті труднощі, які на даному етапі виникли у спільному європейському домі, на моє переконання, будуть успішно подолані, як це було і раніше. Бо закони історії, як було зазначено

вище, діють на усіх рівнях людських соціумів. Тому об'єднана Європа – це закономірний процес і наслідок життєдіяльності європейських народів. А події останнього року, пов'язані з повномасштабною війною росії проти України, лише підтверджують ці висновки.

Список використаних джерел

1. Муляр В. І. Політологія: Навчальний посібник. 4-е вид., перероб. і доп. Житомир: ЖДТУ, 2014. 335 с.
2. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упор. М. Шафовал. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2006. 341 с.

Світлана Шевчук,

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

ОСОБЛИВІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ ЯК ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ

З'ясовуючи вибір українцями європейського шляху розвитку наштовхуємось на питання: «Чому Європа, а не Росія чи Схід?». Щоб відповісти на це питання звернемося до проблеми відмінностей національного менталітету різних народів. Зокрема, виникає питання, наскільки сумісна українська ментальність з європейською культурною традицією та чи різняться між собою менталітети північних та південних слов'ян?

Вперше поняття «менталітет» з'являється ще у вісімнадцятому столітті, будучи започаткованим Ж. Лефевром, який використав його для позначення переважаючих уявлень великих груп людей. Ці уявлення відрізняються стійкістю, проникають на глибинний рівень колективної свідомості, на них

впливають традиції, культура, соціальні структури, сфери несвідомого та все середовище проживання людей.

Поняття менталітету (ментальності) виникає як антитеза дослідженню історії ідей. На противагу ідеям та ідеологіям, історія яких пов'язується з окремими видатними особистостями, аналіз ментальності стає засобом вивчення типових уявлень, звичних для основної маси пересічних людей, тієї більшості, яка є справжнім творцем історії.

А. Я. Гуревич порівнював ментальність з «повітрям, яким дихають всі члени суспільства, тим невидимим всеохоплюючим середовищем, в яке вони занурені» [6, с. 549].

Х. Ортега-і-Гассет також говорив про специфіку сприйняття, унікальну «точку зору» індивіда і народу загалом, свій «життєвий стиль», що формується внаслідок неповторного «корінного відчуття життя», «раціональної орієнтації духу», індивідуального бачення світу [5, с. 402].

Відомо, що живе тіло культури включає не тільки соціально-економічний каркас, але й найвитонченіші душевно-духовні процеси та явища. Саме ці ментальні структури є визначальними у формуванні типологічної єдності сприйняття, осмислення і переживання реальності представниками однієї спільноти. Менталітетом, що виник у певній спільноті, людина керується у своїй поведінці, відбираючи імпульси і враження про зовнішній світ і перетворюючи їх на свій внутрішній досвід. При цьому спільнота ніби транслює певні поняття та уявлення своїм членам.

Світоглядними домінантами моделі менталітету окремої нації за певної культурної доби є уявлення про зовнішній світ та саму людину. У разі, коли світ розуміється як такий, що підкорюється людській діяльності, а останню розуміють як відносно незалежну від світу, але з можливістю їх взаємодії, то можна говорити, що саме діяльність є способом утвердження людини в світі, і, відповідно, формування менталітету.

Якщо ж природа розуміється як спонтанна, раз і назавжди дана, а людина – як залежна від світу, а її активність сприймається суспільством негативно (як порушення його рівноваги та гармонії), то можна говорити про недіяння (споглядання) як єдино можливий спосіб взаємодії людини зі світом. Недіяння, таким чином, є своєрідним способом утвердження людини у світі.

Таким чином, впродовж століть формувались два протилежні за своїми світоглядними орієнтирами типи культури: культура Сходу та культура Заходу. Для людини східної культури світ є досконалим та гармонійним, його потрібно зрозуміти і прийняти, не намагаючись змінювати. Щоб пізнати цілісний, не розчленований на частини світ, слід збагнути його космічний ритм, циклічний час. Традиція у цій культурі домінує над новацією, творчістю, минуле над теперішнім. Основою традиційної східної культури є ритуал, покликаний спасти людину від хаосу та випадковості. Соціальний устрій країн східного типу культури спирається на принцип колективності та жорстку станово-кастову систему, що унеможливує індивідуальний розвиток особистості.

У п'ятому столітті до н.е. в Афінах формується новий тип суспільства із зовсім іншим світосприйняттям та ціннісними орієнтаціями. Саме в цей час з'являються ті принципи суспільного і духовного життя, які визначатимуть розвиток не тільки грецької, але і всієї європейської культури в цілому. Виникає думка про те, що світ та суспільство недосконалі, дисгармонійні, і виправити це повинна людина. Принцип активності людини веде до становлення самосвідомості, творчості, новаторства, колективізм поступово поступається індивідуалізму. Споглядальність східної культури змінюється діяльним, активістським світосприйняттям.

Тепер перед нами постає питання про співвідношення різних за змістом культурно-історичних типів ментальності на рівні значних регіональних культурних спільнот. Йдеться про Захід та Схід, Європу, Росію та Україну.

Видається, що найзагальніше порівняння соціально-культурних систем Європи та Росії дасть нам розуміння своєрідності української ментальності, і

разом з тим проявить ті розумові та емоційно-чуттєві установки, стереотипи мислення та світовідчуття, які дозволять відновити нашу спільноту і ще раз переконатись у правильності зробленого вибору.

Західноєвропейська культура, виникнувши на підвалинах античної і сформувавшись під впливом різних духовних начал, отримала соціально-економічні та духовні передумови для перетворення на «діяльну культуру». Це відрізняло її від культури східних слов'ян.

Ідея створення світу Богом, нетотожності світу з Богом у свідомості європейця поступово позбавила світ божественної досконалості і священної недоторканості, що дозволило поступово сформувати «діяльнісно-технологічний» підхід до світу, з яким потрібно взаємодіяти, змінюючи його. Цей підхід, на думку С. С. Аверінцева, зумовив динамічніший характер західноєвропейської культури [1, с. 447].

На противагу антично-християнському світобаченню східна культура розуміє світовий абсолют безликим, або й взагалі як Ніщо, порожнечу, що утримує в собі все у прихованому вигляді. Тому на відміну від християнської космології, де світ є результатом діяльності Бога-творця, у східній культурі (наприклад, даоській) – він не створений, а поступово постає, що свідчить про його недіяльну, спонтанну природу.

Важливою для світогляду, світорозуміння, менталітету східних слов'ян (росіян та українців) є ідея православ'я. Відомою є характеристика православ'я як ідеї, що віддалена від реальності та пронизана візантизмом. У моральному аспекті візантизм не акцентує уваги на розумінні важливості земної людини. У його моральному ідеалі можна спостерігати схильність до розчарування у всьому земному. Православна етика пронизана устремлінням до Абсолюту, вона завжди переймається майбутнім всього людства, а окремий індивід може знайти моральний порятунок тільки разом з людством, в певному колективі.

Однак, православ'я українців значно відрізняється від православ'я росіян, і причиною цієї відмінності є природна толерантність українського народу, його близькість із західноєвропейською культурою та постійні зв'язки з Римом. Духовна

еліта українського народу завжди виступала за незалежність національної церкви: «церква повинна відповідати характерові раси, бути українською для українських душ і тільки українською для їх єднання з Богом» [4, с. 243].

Зовсім інших рис набувало православ'я на теренах Московської Русі. Авторитет грецьких священників став причиною тривалої ізоляції Росії від західного світу, а насадження в національну самосвідомість ідеї «Москва – третій Рим» ще більше сприяло віддаленню між православною і католицькою церквами. Тому і домінуючі ідеї православ'я у Московії пустили глибші корені.

Віддаленість цих ідей від земної дійсності можна спостерігати, наприклад, у зневазі росіян до облаштованості власного життя, в ігноруванні зручностей заради вищої ідеї. Та якщо серед простих людей інколи можна було знайти здоровий глузд у ставленні до власного земного життя, то еліта завжди переймалась найперше світовими проблемами.

Окрім того, що християнство прийшло на терени східних слов'ян зі Сходу, а не із Заходу, воно нашаровувалось на вкорінене у їх свідомість поганське світосприймання і світовідчуття, і це зі свого боку надавало своєрідності православній обрядовості.

Масова свідомість слов'ян формувалась шляхом нашарування культу богів на культ природи. Проте християнська ідея про самоцінність, вищість людського життя так і не була сприйнята у Московській Русі. Про це свідчить, зокрема, той факт, що протягом тисячоліття у Росії так і не виникло жодної теорії, яка б ставила людину понад усе. У той же час в Західній Європі виникає ціла низка таких теорій та течій – гуманізм, романтизм, екзистенціалізм тощо.

Водночас менталітет наших українських предків істотно доповнювався елементами раціоналізму, чому сприяли близькість західних меж і постійні зв'язки з європейськими країнами, особливо в період розквіту Київської Русі. Характеризуючи український характер дослідники часто виокремлюють таку його рису, як еллінський індивідуалізм. Однак ця риса українців була відкоригована більш суворими природними умовами існування з постійною

необхідністю протистояти стихіям, що аж ніяк не сприяло вірі у всесильність індивіда, його окремішній самовпевненості. На переконання дослідника Ю.Липи, «у сучасній українській расі не знайдемо еллінського індивідуалізму як правила. В устрої українського села нема надмірної окремішності: селянин – це член солідаристської асоціації, своєї громади» [4, с. 153].

Щодо російської селянської громади, то колективність тут спиралась на багатовікову традицію, була неписаним законом, головним регулятором поведінки. М. О. Бердяєв відмічав прагнення співвітчизника «розчинитися в колективному»: «російську людину занадто легко «заїдає середовище». Вона звикла покладатися не на себе, не на свою активність, не на внутрішню дисципліну особистості, а на органічний колектив, на щось зовнішнє, що повинно її підносити й рятувати» [2, с. 84].

Отже, в ході історичного розвитку цих двох народів, внаслідок розділення території Русі на Московську та Київську Русь, відповідно почали змінюватись і домінування в типах мислення, стилях життя, менталітеті північних та південних слов'ян.

Характеризуючи менталітет українців, можна говорити про «змішаний тип ментальності, в якому цілком уживаються західний раціоналізм зі східною ірраціональністю, а також індивідуалізм, пов'язаний з ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда та його свободи, гострим неприйняттям деспотизму, абсолютної монаршої влади, та колективізм, ґрунтований на соборності людини, єдиному житті в єдиній істині, на відсутності уваги до окремої особистості, що звужує можливість для неї вибору і змушує розглядати її як органічну частину цілого» [7, с. 142].

І все ж, такі риси західноєвропейського менталітету, як діяльна активність, індивідуальний раціоналізм, прагнення до рівності, повага до окремої людини та пошанування її свободи, негативне ставлення до деспотизму переважною мірою притаманні й українському менталітету, хоча і в дещо пом'якшеному східним ірраціоналізмом вигляді. Звідси, не слід

дивуватись тому, що погляди сучасних українців спрямовані до наближених ментально націй, хоча і більш далеких територіально. Отже, маємо надію на те, що схожість ментальних особливостей західних європейців та українців слугуватиме підґрунтям для їх активного спілкування та плідної співпраці, а це сприятиме розбудові української нації та держави.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. С., Левада Ю. А. Христианство. Философская энциклопедия: В 5-ти т. М.: «Советская энциклопедия», 1970. Т. 5. 447 с.
2. Бердяев Н. А. Судьба России. М.: Изд-во МГУ, 1990. 256 с.
3. Леонтьев К. Византизм и славянство: Россия глазами русского. М.: Наука, 1991. 193 с.
4. Липа Ю. Призначення України. К.: Основи, 1997. 243 с.
5. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. Вибрані твори. К.: Основи, 1994. С. 15–90.
6. Философский словарь. К.: А.С.К., 2006. 1056 с.
7. Шевченко В.Д. Духовная культура Западной Европы и России. М.: Наука, 1999. 201 с.

Оксана Литвинчук,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і
політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Суперечності щодо української ідентичності в контексті євроінтеграційних і глобалізаційних процесів активізувалися після

проголошення країною незалежності. Перед суверенною Україною постала проблема пошуку інтеграційних процесів в європейську та світову структури. Як зауважив М. Козловець, «усвідомлення себе «європейцем» – навіть не так у ментальному, як у політичному сенсі – це шлях до справжнього згуртування народів і держав, що творять європейську спільноту» [2]. Європейська інтеграційна спрямованість України – це питання її включення в існуючу систему розподілу ролей у сучасному світі та політиці.

Значну кількість наукових праць присвячено процесу трансформації національної ідентичностей, зокрема української, у контексті євроінтеграційних процесів – Андрійчук О., Пелагеша Н., Палій Г., Черкес Б., Габермас Ю., Гантінгтон С. Важливий здобуток у дослідження завдань, структури та механізмів реалізації саме української національної ідентичності зробили такі вітчизняні наукові діячі, як Кримський С., Куц Г., Козловець М., Муляр В., Нагорна Л., Павленко Ю., Розумний М. та ін. Проте, не зважаючи на численні публікації в контексті сучасних євроінтеграційних процесів, значного доопрацювання потребує проблема національної ідентичності та питання інтеграції України в європейський простір.

Для української держави в 2022 році розпочався новий етап у відносинах із Європейським Союзом – Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, який матеріалізував перспективи приєднання до євроспільноти, сприяв подальшим реформам, став стимулом для влади і громадян нашої країни. Дослідниця Н. Пелагеша у своїй монографії зазначає, що «українська національна ідентичність перебуває на стадії становлення та досі є «незавершеним проєктом» [4, с. 209]. Ключову роль у процесі трансформації української національної ідентичності в євроінтеграційні процеси відіграє боротьба українців за можливість бути частиною Європи та захищати демократичні цінності.

Війна, розв'язана РФ+, активізувала двосторонні процеси євроінтеграції, надавши нового забарвлення політиці Європейського Союзу щодо України та

вплинувши на формування її національної ідентичності. Дане протистояння довело готовність українців захищати обраний європейський шлях розвитку та формувати власну ідентичність з позиції європейського світобачення. Разом із тим відбулося об'єднання української нації, зміцнилася підтримка громадян рухатися в напрямку Європи. Наша держава продовжує проєвропейські реформи, ухвалює відповідні закони, тим самим робить значні євроінтеграційні зрушення.

Для України важливим чинником формування європейської ідентичності є, перш за все, належне осмислення та усвідомлення власної історії та філософії. Як зазначала О. Андрійчук, «європеїзація України має відбуватися одночасно із українізацією Європи... Оскільки Європа протягом тисячоліть перебуває в пошуку власного духовного обличчя, український народ повинен також виразно задекларувати свій внесок у розвиток загальної європейської ідеї» [1, с. 357–358]. Глибоко шануючи власне історичне коріння, сучасний українець не повинен відмовлятися від національної ментальності й культури свого народу, він має органічно доповнювати національну ідентичність відчуттям належності разом із іншими європейськими народами до єдиної спільноти із загальною перспективою на майбутнє. І як зауважує В. Муляр, «головною, системотворчою функцією національної ідентичності є її вирішальний вплив на домінуючі чинники функціонування суспільного організму в цілому. Саме від того, як національна ідентичність виявляє себе у політичній сфері як домінанті суспільного життя, і залежить цілісна життєдіяльність суспільства, народу, нації та країни» [3, с. 85].

Сучасні реалії війни вимагають від держави оновлення загальнонаціональної ідентичності, що сприятиме консолідації суспільства, здатного відповісти на численні виклики сучасного світу, здійснити економічні, соціальні та політичні перетворення. Недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності призводить до посилення сепаратистських настроїв, конфлікту політичних інтересів та цивілізаційної невизначеності.

Отже, євроінтеграційна спрямованість України – свідомий вибір

громадян та влади. Набуття статусу кандидата на вступ до ЄС – важливий етап євроінтеграційного процесу, що суттєво впливає на зміну національної ідентичності. Необхідно усвідомити, що європейська перспектива – це не лише свобода та демократія, це, насамперед, новий рівень відповідальності за спільну ідентичність та спільне майбутнє.

Список використаних джерел

1. Андрійчук О. Україна – Європа: тести на сумісність. Київ: Смолоскип, 2007. 378 с.
2. Козловець М. А. Європейська інтеграція і національна ідентичність: український контекст. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_35_14.pdf (дата звернення 08.04.2023).
3. Муляр В. І. Ідентичність народу та його політичне конституювання. *European Science*. Вип. 12-02. 2022, С. 70–89.
4. Пелагеша Н. Є. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ: НІСД, 2008. 288 с.

Олександр Неприцький,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

ЦІННІСНИЙ ВИБІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 2013 І 2022 РОКІВ

Успіхи і невдачі євроінтеграційної політики України залишається актуальною тематикою для досліджень істориків, політологів, економістів, соціологів, фахівців з міжнародних відносин та багатьох інших галузей.

Мета даної статті полягає у дослідженні кореляції між прийняттям основоположних цінностей європейської цивілізації українським суспільством і результатами євроінтеграційної політики України.

Зовнішня політика України, фактично, аж до лютого 2022 року не могла однозначно трактуватись як проєвропейська чи проросійська. У період президентства Леоніда Кучми ця політика отримала назву «багатовекторна». (Пізніше термін перестали використовувати, але закладені тенденції залишились.) Поєднувалися заяви про прагнення набуття членства у Європейському Союзі (найбільш чітко були сформульовані у посланні президента України Леоніда Кучми до Верховної Ради України – Європейський вибір: виступ Президента України Л.Д.Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року [1]) із посиленням співпраці українських владних еліт з Російською Федерацією [5, с. 137]. Це, зрозуміло, дратувало європейських партнерів і спричинило появу настроїв, що знайшли своє окреслення у сталому виразі «Ukraine Fatigue» («втома від України») [0, с. 55,76]. Як наслідок – нехтування суб'єктністю України на міжнародній арені, орієнтація західних еліт на взаємодію з Росією, визнання пріоритетності інтересів Російської Федерації на пострадянських територіях Східної Європи.

Одна із причин того, що рішення в європейському співтоваристві приймалися не на користь України, полягає не в політичній і не в економічній, а в ментальній площині. Як в європейській, так і в українській, суспільній думці не було чіткого розуміння чи наша країна є частиною європейського цивілізаційного простору, чи ні. Щоб дати відповідь на це питання необхідно було визначити, чи притаманні для українського соціуму основоположні європейські цінності.

Швейцарський культуролог Ж.Коттьє [2] виділяє три ціннісні опори європейської цивілізації, і стверджує, якщо певній спільності притаманні всі три, то можна говорити про приналежність даного соціуму до європейської

цивілізації. Якщо ж відповідь негативна, то питання входження такої спільноти до європейської цивілізації може піддаватися сумніву.

Перша із ціннісних опор була успадкована від стародавніх греків і пов'язується із парадигмою Сократа – філософія «раціо», критичний розум, відсутність «табу». За Карлом Поппером [3] – це відкрите суспільство, де відсутні табуйовані теми і є можливості критичного осмислення дійсності, на противагу закритому табуйованому суспільству.

Другий наріжний камінь ціннісних орієнтацій європейської цивілізації був успадкований від стародавнього Риму. Це римське право, з якого ми отримали сьогоднішнє розуміння прав людини, примату приватної власності тощо.

І третя ціннісна опора – іудейо-християнські морально-етичні норми, що притаманні для всіх аврамістичних релігій: іудаїзму, християнства та ісламу. Наша парадигма добра і зла, свідомого вибору, свободи та відповідальності за прийняті рішення лежить у цій ментальній площині.

У 2013-14 роках українське суспільство стало перед чітким вибором – заявити про свою приналежність до європейської цивілізації чи погодитися на перебування в межах євразійського «руського мира». Український народ здійснив свій вибір на користь Європи, і це значною мірою вирішило долю України в наступний кризовий момент – у лютому 2022 року. Тому що протягом 2014-2022 року російська пропаганда, яка була спрямована на населення України, виходила із хибного припущення, що жителям України притаманні такі ж цінності табуйованого закритого ієрархічного суспільства, які домінують на території Російської Федерації. А насправді, вибір був зроблений на користь відкритого правового суспільства. І 24 лютого 2022 року український народ, неочікувано для російської армії і політичного керівництва, піднявся на захист демонструючи окрему ідентичність і протиставляючи себе рускомірському цивілізаційному простору.

Отже, Революція Гідності 2013/14 років і спротив повномасштабному вторгненню російських військ у лютому 2022 року продемонстрували цивілізаційний вибір українського народу. Внаслідок цих двох подій з'явилася однозначна відповідь на питання приналежності нашої держави до європейської цивілізації, і, відповідно, змінилося ставлення європейський партнерів до співпраці з Україною. Як результат, на сьогоднішній день Україна має статус кандидата на вступ до ЄС і можливість розпочати та успішно завершити переговорний процес щодо набуття повного членства у Європейському Союзі.

Список використаних джерел

1. Європейський вибір: виступ Президента України Л. Д. Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року. Послання Президента України до Верховної Ради України 2002 рік. К.: Преса України, 2002. 96 с.
2. Котье Ж. Эти ценности создали Европу. Европейский альманах. История. Традиции. Культура. М., 1991. С.31-45
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. / Перекл. з англ. О. Коваленка. К.: Основи, 1994. 444 с.
4. Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між сходом і заходом. Київ: Критика, 2004. 222 с.
5. Hurska-Kowalczyk L. Umowa srowarzyszeniowa między Unią Europejską a Ukrainą jako wyzwanie dla Polski. TeKa Komunicacji Politologicznej. Stosunki Międzynarodowe. OL PAN, 2016. 11/2. S. 127–139.

Володимир Муляр,

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИЧНІ МОДЕЛІ ГАРМОНІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Якщо розглядати історію Західної Європи в контексті її об'єднавчих тенденцій, солідаризації та гуртування, то можна стверджувати про те, що утворення Європейського Союзу виступає своєрідним апогеєм, фіналізацією цих процесів. Європейський Союз – це економічне, політичне, правове, духовно-світоглядне та інше конституювання процесів об'єднання народів Західної Європи, яке має свою тривалу історію, а також велику низку об'єктивних та суб'єктивних чинників. Одним з пріоритетних, засадних з них є, безумовно, фактор духовної, світоглядної, науково-теоретичної єдності. Цей об'єднуючий чинник легко можна побачити на прикладі прискіпливої уваги західноєвропейців до низки проблем, які становлять стрижень їхнього світогляду, системи цінностей. Феномен гармонії серед цих цінностей завжди мав для народів Європи особливий смисл. Європейці з глибокою повагою ставились до явища гармонії, вбачаючи в ній особливий, навіть священний смисл як того, завдяки чому все існує в світі, включаючи і саму людину. Не дивно, що саме поняття гармонії було сформульовано давньогрецькими мудрецами ще в часи давньогрецької міфологічної культури – епохи, яку справедливо вважають початком європейської цивілізації. До прикладу можна назвати відомий давньогрецький міф про весілля Кадма і Гармонії [3, с. 67]. Гармонія як слово неодноразово згадується у знаменитій поемі Гомера «Одісея», зокрема в тому місці, де розповідається, як головний герой будував

корабель, збиваючи його гармоніями. В іншій поемі давньогрецького автора «Іліаді» гармонія тлумачиться як угода, договір.

Міфологічна значущість гармонії як явища і принципу світу органічно була успадкована давньогрецькою філософією, в рамках якої цей феномен отримав своє широке теоретичне відображення у творах багатьох мислителів того часу, особливо у Піфагора, Геракліта, Платона та Арістотеля. При цьому, якщо порівняти теоретичні моделі гармонії у вказаних філософів, то виявиться, що Геракліта серед них можна виділити окремо, а трьох інших з певними несуттєвими відмінностями також окремо. Таким чином отримуємо фактично два методологічних підходи щодо пояснення гармонії у давньогрецькій філософії – піфагорійський та гераклітівський. До цього додаю, що більшість дослідників феномена гармонії сходяться в думці, що обидві вказані концепції, в принципі, є однаковими. При цьому посилаються на те, що як Піфагор, так і Геракліт розуміли феномен гармонії в контексті внутрішньої суперечливості світу загалом та його усіх окремих проявів як природного, так і людського контексту. Саме це положення, мовляв, є достатньою підставою того, щоб стверджувати про те, що обидва автори розглядали гармонію однаково, виділяючи, можливо, деякі несуттєві відмінності.

Дійсно, як у Піфагора, так і у Геракліта обов'язковим фактором, який супроводжує явище гармонії, є внутрішня суперечливість світу, його різноманітність, різнонаправленість окремих процесів, які, при цьому, в цілому складають єдність та цілісність цього світу. Однак, на мою думку, на цьому теоретичному положенні сумісність поглядів двох видатних філософів Давньої Греції закінчується, а самі поняття гармонії у Піфагора і Геракліта є якісно різними. У концепції першого з них гармонія, перебуваючи органічною складовою частиною внутрішньої суперечливості світу, свої сутнісні риси все ж таки проявляє у пошуках злагоди, примирення протилежностей. Піфагор, а потім і Платон з Арістотелем вважали, що гармонія полягає у своєрідному

мирному співіснуванні суперечливих проявів буття. Варто нагадати, що така концепція гармонії в цілому відповідала стилю життя давніх греків: спокійному, статичному, такому, що завжди залишається сталим. І в цьому контексті філософське тлумачення сутності явища гармонії Піфагором є адекватним тим реаліям суспільного та індивідуального життя, яке було характерним для початкових періодів буття західноєвропейської, зокрема, давньогрецької людності.

Зовсім по-іншому виглядає концепція гармонії у Геракліта. Вона також органічно пов'язана з суперечливістю світу, є його органічною частиною так само, як і у Піфагора. Однак, якщо Піфагор розумів головний принцип буття світу як мир, злагоду, пошуки врівноваженого буття світу і людини в ньому, то Геракліт виходив з іншого принципу, а саме з принципу світу як вічної боротьби. «Боротьба – батько всьому і всьому цар» [1, с.56]. У цій боротьбі полягає весь смисл існування світу, який за сутністю своєю є різноманітним, внутрішньо суперечливим. Саме цей факт зумовлює вічну боротьбу між суперечностями і приводить, врешті, до нової якості всього існуючого. «Суперечливість, – заявляє Геракліт, – зближує, різноманітність породжує найпрекраснішу гармонію, і все завдяки чварам (боротьбі – В.М.) створюється» [1, с. 56]. Ось чому Геракліт тлумачив гармонію як наслідок, результат вічної боротьби протилежностей, де закладаються підстави постійного становлення, розвитку, вдосконалення світу і людини.

Таким чином, перед нами фактично дві системні концепції явища гармонії. Оскільки вони були обгрунтовані і сформульовані в рамках давньогрецької філософії, яка, як відомо, заклала основу майже усіх наявних і перспективних смислів буття світу і людини, ці концепції стали засадними теоретичними моделями, які стали адекватним відображенням практичних форм гармонії у історії західноєвропейських народів. З них піфагорійська практична модель домінувала на початкових етапах європейської історії, а гераклітівська – на пізніших. Початкові стадії європейської історії я називаю

традиційними, пізніші – сучасними, модерними. Перші з них включали давні та середньовічні часи Європи, пізніші – нові та новітні часи. При цьому епоху Відродження потрібно уявляти як перехідну від традиційного суспільства до сучасного, модерного. Про ці дві епохи в історії західноєвропейської людності писав відомий аналітик і систематизатор західноєвропейської історії та культури О. Шпенглер, який назвав душу античної культури аполонівською і якій він протиставив фаустівську душу. Першу з них О. Шпенглер пов'язував з явищами розмежованих грецьких міст, роком Едіпа і символом фалоса, механічною статикою і культом олімпійських богів. Другу – з простором, динамікою, внутрішнім життям людини. «Стереометрія і аналіз, натовпи рабів і динамомашини, стоїчна атараксія і соціальна воля до влади, гекзаметр і рифмовані вірші – такі символи буття двох в основі своїй протилежних світів», – писав німецький вчений [4, с. 277]. В цьому контексті один із дослідників філософської системи О. Шпенглера і автор передмови до його знаменитої книги «Присмерк Європи» Г. Драч підкреслював, що аполонівська душа спирається на статичне бачення світу, тоді як фаустівська – на динамічне [2, с.16].

Звичайно, поділяти історію Європи, як, до речі, і будь-яку історію, у вимірах теоретичних і практичних моделей явища гармонії є умовним хоча б тому, що сама ця історія являє собою один та цілісний вектор розвитку, де однаковою мірою простежуються єдині для європейських народів географічні, геополітичні, соціокультурні і духовно-ментальні підвалини, які протягом віків створили те, що сьогодні називають європейською цивілізацією. Досить промовисто про це висловився Карл Ясперс у своєму фундаментальному дослідженні «Смисл і призначення історії»: «Незважаючи на серйозні катаклізми, руйнування і як здавалося б повний занепад неперервність у формуванні культури Заходу не була втрачена» [6, с. 83]. Ось чому, як писав В. Янів, наводячи цитату Хосе Ортеги-і-Гасета, європейці протягом багатьох віків виробили спільну психічну структуру, яка в просторі, наприклад, релігії,

науки, права, мистецтва суспільності та еротичних відчущань є спільною їм справою [5, с. 148].

Розуміючи, що історія Західної Європи є єдиним процесом, в тому числі в контексті явища гармонії, ми все ж фіксуємо два стилі практичної гармонії європейської цивілізації. До першого з них можна віднести так зване традиційне суспільство, зокрема, в особі Давньої Греції, духовно-світоглядна і суспільно-політична атмосфера якого розгорталася у відповідності з піфагорійським уявленням про сутність гармонії. Світ і людина тлумачилися як такі, що існують стало, без особливих змін, у відповідності до закону, навечно встановленого. У кожній складовій частині цього світу є своє покликання, яке встановлене раз і назавжди і не піддається жодним змінам. Історія як зміна і постійне становлення була прихована від очей і розуму людей тих часів. Їм здавалося, що світ створений за прикладом гармонії, в ньому немає жодного руху, а все співіснує одне з одним, доповнює одне одного як частини нерозривного цілого. В загальну картину вічного стояння логічно вписувались і уявлення про людину як органічну частину космічного, вселенського порядку – Логоса, який визначав її місце та роль. Індивідуальні та особистісні якості людини фактично не визнавалися актуальними, а лише формальними. Індивід традиційного суспільства з домінуванням піфагорійського уявлення про гармонію – це своєрідний атом Демокріта, цінність якого полягала у тому, що він безособовий і виражався лише в контексті універсального буття атомів. Життя і доля окремої людини у якості такого атома була цілком визначена встановленим порядком та принципом гармонії світу і розгорталася лише в рамках такого стану речей. Смысл її суспільної та індивідуальної життєдіяльності полягав у тому, щоб покращувати своє становище в рамках існуючих і незмінних умов, оскільки світ здавався неминучим і вічно сталим. В такому світі людина почувала себе у безпеці, захищеною від зла і несподіванок, готуючись прожити в ньому все своє життя.

Варто зазначити, що рамки традиційного суспільства з його піфагорійським тлумаченням гармонії поширювалися і на середньовічний західноєвропейський суспільний порядок. З тією лише відмінністю, що у якості вічного закону виступав Бог. Однак в цілому модель гармонії як співіснування різноманітного, як порівняння різних елементів суспільності та індивідуальності, позбавленої взаємного їх поневолення і знищення домінувала в традиційну, аполонівську епоху.

Епоха Відродження зруйнувала духовно-світоглядну парадигму традиційного суспільства і породила так звану «фаустівську» гармонію, яка узгоджувалася з концепцією Геракліта і продовжується в європейському духовно-світоглядному просторі до наших днів. Якщо традиційна епоха («аполонівська» гармонія) проголошувала першість загалу над індивідом, так звану формулу «індивідуальне невиразне!», то постсередньовічна, сучасна епоха («фаустівська» гармонія), навпаки, культивує принцип «індивідуальне виразне!», або, кажучи словами Н. Макіавеллі, «із себе!». Вона віддає перевагу пріоритету одиничного, індивідуального над загальним. «Фаустівська» гармонія – це стан, коли вирують шпенглерівські «хвилі історії», коли проявляються масові або індивідуальні пристрасті, емоції, які руйнують «аполонівську» ідилію смислами. Це епоха, яка передбачає доцільний рух, вічне гераклітівське становлення, формулу « $\eta \acute{o}d\acute{o}s \acute{\alpha}\nu\omega \kappa\alpha\tau\omega$ (цитата з Геракліта, яка перекладається як «шлях вверх-вниз» або «шлях туди-сюди» [4, с. 628]), новації протестантизму, будь-який етичний, духовний, художній «переворот», який хоче все побороти і знищити існуюче. Це модель гармонії, яка породжена нестримним і вічним становленням без цілі залишити існуюче незмінним, сталим, постійним.

Список використаних джерел

1. Антология мировой философии: Методический сборник философских текстов. Т.1 Ч.1. / Сост. М.А. Парнюк, В.И. Даниленко. Киев: УМК ВО, 1991. 92 с.

2. Драч Г. В. «Морфология культуры» Освальда Шпенглера // Шпенглер О. Закат Европы / Вступит. ст. и комм. д.ф.н., проф. Г.В. Драча при участии Т.В.Веселой и В.Е.Котляровой. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. С. 3–35.
3. Левчук Л. Т. та ін. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко; За заг. ред. Л.Т.Левчук. Київ: Вища шк., 1997. 399 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы/Вступит. ст. и комм. д.ф.н., проф. Г. В. Драча при участии Т. В.Веселой и В. Е.Котляровой. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. 640 с.
5. Янів В. Нариси з історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2006. 341 с.
6. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. Москва: Республика, 1994. 527 с.

Михайло Журба,

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри всесвітньої історії та археології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНИ І МОСКОВІЇ: ПОЛІТИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА МЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Останні трагічні події повертають нас обличчям до жорстокої істини: хто забуває історію, тому виправляють географію. Мова йде, насамперед, про історію країн і народів так званого «ближнього» для України зарубіжжя. Волею історичних обставин Україна опинилася поряд із небезпечним деспотичним монстром – Московією.

Росією як відомо, вона стала лише у 1721 р. після указу царя Петра І. Пройшло ще чимало часу, коли, отримавши хабарі, європейські країни визнали

Московію Росією. Франція зробила це у 1757 р., Іспанія – 1759 р., Польща у 1764 р. [1].

У військовій експансії московська влада, вдаючись до прийомів гібридної війни, як один із засобів постійно використовує історичне минуле, не шкодуючи для цього, ані коштів, ані зусиль. Упродовж століть, захоплюючи українські землі, поневолюючи і знищуючи український народ, московити застосовують агресивну історичну міфологію, впроваджуючи її у масову свідомість. В основу цього міфічного сурогату, створеного на базі привласненої української історії та фальсифікованих сюжетів московської минувшини, накладено постулат про «колиску трьох братніх слов'янських народів». Домінуючим у цій тріаді виставлявся російський етнос, як найчисельніший, найдавніший за походженням, із характерними для нього зовнішніми ознаками. Слов'янська зовнішність у багатьох і досі асоціюється із образом блакитноокого героя із білявими або рудим волоссям, хоча це є типовим не для слов'янського, а для фінського етносу. До зовнішнього стереотипу додавався «джентльменський набір» морально-психологічних якостей, таких як «розлогість російської душі, душевність, безкорисна жертвовність, християнська духовність» і т. д. Класична російська історіографія (М. Карамзін, С. Соловйов, В. Ключевський) українців і білорусів трактували як гілки російського народу.

Московський історик М. Погодін, взагалі, стверджував, що у Києві до 40-х рр. XIII ст. мешкали росіяни, які після монгольського нашествия емігрували до межиріччя Волги і Оки, а на їх місце із Волині і Галичини прийшли українці, «які невідомо як там з'явилися» [2].

Вітчизняні історичні джерела мали б спростувати цей політичний міф. Але наприкінці XVIII ст. російський «істеблїшмент» вчинив, очевидно, найбільший злочин проти історичної науки. Організатор, натхненник і виконавець злочину – російська імператриця Катерина II. Її подільники і співучасники, придворні історики та представники московської знаті – І. Болтін, П. Паллас, О. Мусін-

Пушкін, М. Бантиш-Каменський, О. Храповицький, академічні ландскнехти на кшталт Г.-Ф. Міллера. Здійснивши палацовий переворот, Катерина II указом від 4 грудня 1783 р. створила «Комісію для складання нарисів про стародавню історію, переважно Росії», хоча діяльність комісії була спрямована, насамперед, проти української історії.

Упродовж десяти років катерининська комісія вилучала усі старовинні історичні джерела, що зберігалися у церквах, монастирських бібліотеках, навчальних закладах, приватних колекціях. Ці документи були знищені або передані до таємних сховищ. Офіційно було оголошено, що оригінали безцінних історичних джерел, включно із «Повістю давніх літ», московська влада просто... – загубила! Натомість, цивілізованій спільноті був запропонований фальсифікат, так звані «Літописні зведення держави Російської» у п'яти томах. Усе це робилося для того, щоб довести походження Московії від Київської давньоруської держави.

Колізія ситуації полягає у тому, що після жовтневого перевороту 1917 р., більшовицька влада, яка на словах проголосила «мир хатам і війну палацам», залишила незмінною стару історичну схему.

Системно впроваджувалася ідея тяглості історичних заслуг великоросів перед світовою цивілізацією. Усе це трансформувалося у складову масової культури. На означеному псевдонауковому субстраті розвинулася імперська публіцистика, кінематограф, які обґрунтовували монопольне право Росії на історичну долю інших народів. А за ними услід, задерши штани, побігла і художня література. «Троянський кінь» московського панславізму регулярно виводився владою РФ із політичної стайні на міжнародну арену і після розпаду Радянського Союзу [3].

Слов'янський світ ототожнювався із населенням Російської Федерації, яке на 80% виставлялося російським, тобто слов'янським. Хоча елементарні знання географії та етнології переконують, що зовсім не слов'яни були автохтонним населенням Ямало-Ненецького національного округу,

Кабардино-Балкарії, Якутії (Республіки Саха). Та і сучасне Підмосков'я у часи існування Давньоруської держави було місцем проживання угро-фінських племен, значна частина яких знаходилася на стадії пізнього кам'яного віку. Одночасно термін «слов'яни» асоціювався із так званими «східними слов'янами». З цим на пострадянському просторі пов'язувалися перманентні заклики відновити слов'янську єдність.

Про значення, яке надавала і надає влада пострадянської Московщини історичним фальсифікаціям свідчить наступний епізод. Відвідавши Україну напередодні президентських виборів, горезвісний очільник Російської Федерації В. Путін у своєму виступі на українському телебаченні 28 жовтня 2004 р. (було і таке!) відверто заявив: «Головним моїм завданням є узгодження спільного бачення нашої минулої історії (українців і росіян – Авт.) та нашої ідентичності». У цій путінській «історії» міфи, прив'язані до спотворених подій і вигаданих героїв, видаються за реальне минуле з метою підміни історії низькопробним сурогатом, спроектованим на сучасне життя. Недооцінювати значення цього пропагандистського впливу не слід. Мова йде, не багато, не мало, про оволодіння розумом і душами людей. Як зазначав у свій час Марк Аврелій: «Життя – це те, що ми про нього думаємо!» Це про земне. А щодо горішнього, то відомо, що за душі людей борються лише двоє – Спаситель і Ворог роду людського.

На жаль, історичні фальсифікації та їх пропаганда не пройшли без наслідків і для України. Незадовго до повномасштабної агресії РФ проти України відомий політолог В. Фесенко оприлюднив свою аналітику «класичного» перепису населення України (не у смартфоні!) 2001 року. За результатами перепису етнічні росіяни склали 17 % населення України, 30% наших співгромадян вважали рідною мовою – російську. На побутовому рівні російською мовою послуговувалися половина населення країни. «Як результат, більшість росіян, – відзначав В. Фесенко, – які є громадянами України, за своїми соціокультурними характеристиками, світосприйманням,

ментальністю є людьми із подвійною російсько-українською етнокультурною ідентичністю [4].

І що характерно, росіяни, які мешкають в Україні, вважають себе не національною меншиною, а частиною російського супер-етносу, із знаковими віхами його цивілізаційного поступу, переважно мілітарного характеру (Невська та Куликовська битви, Полтава, Бородіно, перемога над Німеччиною у Другій світовій війні) та із пантеоном героїв сумнівної репутації (Олександр Невський, Дмитро Донський, М. Кутузов, Г. Жуков). До цього набору додався реєстр титульних «ворогів і зрадників», затверджених на державному рівні Московії (І. Мазепа, С. Бандера). Відповідність зазначеного комплексу історичній правді і його антиукраїнська спрямованість до уваги не бралися.

Такі настрої побутували не лише у середовищі пересічних людей, але і на солідному науковому рівні. При цьому продовжувалися «ігри розуму» за участю академічних «священних корів», які поблажливо ставилися до неприпустимих речей.

Чого лише варта серійна конференція «Східнослов'янська цивілізація: пошуки єдності», яка відбулася 21 грудня 2020 р. із «благословення» московського патріарха Кирила (Гундяєва) за участю Росії, Білорусі, Болгарії, Сербії та «ЛНР» і «ДНР». Відкрив конференцію програмною доповіддю «Східнослов'янське родове дерево» (вдумайтесь у сюрреалізм ситуації!) академік П. Толочко – багаторічний очільник інституту археології НАН України (до 2017 р.), а потім його почесний директор. Взагалі, якщо переглянути реєстр участі П. Толочка у таких псевдонаукових і антиукраїнських за своєю суттю заходах на теренах Росії, то складається враження, що він придбав на них абонемент. У березні 2018 р. у Москві на базі Російського державного гуманітарного університету (РДГУ) відбулася презентація П. Толочком праці «История Украины VI – XX века». Президент РДГУ Є. Пивовар представив П. Толочка як людину, що «своїми діями активно

сприяє збереженню і зміцненню багатовікової дружби між російським і українським народами» і наголосив на «політичному звучанні» презентованої книжки. Сам Петро Петрович відзначив, що «українці мають спільну історію із росіянами, яка може бути простежена з шостого століття». В іншій своїй праці «Украина между Россией и Западом: историко-публицистические очерки», виданій у Санкт-Петербурзі і «розкрученій» на російських телеканалах П. Толочко наголосив, що пошук історичної ідентичності українців, починаючи із Давньої Русі, науково неспроможний і етично аморальний та подібний «до зречення свого минулого і спільної (із московитами – Авт.) історії! Цікаво, що у новій монографії П. Толочка «От Руси до Украины. Пути исторической памяти» містився окремий розділ «Малороссы (украинцы) в конце XVIII – XX вв.». Прощальний уклін «русскому миру» Петро Петрович зробив під час виступу на зібранні, присвяченому 368-й річниці Переяславської ради, яке відбулося у Москві 18 січня 2022 р. До речі, цей так званий «круглий стіл» пройшов за участю ще одного «фахового славіста» і за сумісництвом директора служби зовнішньої розвідки Російської Федерації – С. Нарішкіна [5].

У зробленій нещодавно заяві американський філософ і політолог Ф. Фукуяма прямо пов'язав російську агресію із поширенням облудливого міфу про спільну слов'янську історію України і Росії та хибною ставкою путінської кліки на проросійську ідеологічну «п'яту колону» в Україні.

Цю заяву Ф. Фукуяма зробив під час наукового відрядження до Словенії, поряд з якою знаходиться Сербія, де симпатії до Росії, як «захисниці слов'янського світу», просто зашкалюють.

Парадоксально, але за викривленням світогляду, формуванням збоченої ментальності стоїть елементарне незнання історії. Звідси нагальним завданням є виправлення спотвореної картини світу у свідомості тих наших співгромадян, які знаходяться у полоні історичних міфів. Для цього необхідна державна цільова програма історичної освіти, системно реалізована на

професійному рівні через школу, вищі навчальні заклади, засоби інформації. Обов'язковим є донесення через мас-медіа і до європейської і світової громадськості історичної правди про слов'янські народи і псевдослов'янський етнос. Зрозуміло, що донести цю правду історії до свідомості носіїв та adeptів імперської міфології на теренах Російської Федерації завдання надскладне. Тоталітарна система деформує масову свідомість. Щодо мешканців сучасної Росії, то вони тотально інфіковані бацилою шовінізму: одні із причин невігластва, інші – із великодержавних резонів, ще одні – через просту відсутність моралі. Будь-яка логіка і аргументи тут є безсильними. Ця маса зомбованих істот, у яких логіка вчинку замінена на рефлекс зневаги, грабунку, вбивства, а війна є «станом душі», це – ворог нас, українців, на генетичному рівні.

Список використаних джерел

1. Білінський Володимир. Україна-Русь: Історичне дослідження: у 3 кн. Кн. 1: Споконвічна земля. Тернопіль, 2020. с. 89
2. Речкалов А. П. Кто ты, Русь: первые времена и первых князей воспоминания. К. 2007. с. 9
3. Dziedzictwo Synodu Zamojskiego. 1720-2020. Wyzwania i perspektywy. Krakow. 2021. s. 287
4. Фесенко Володимир. Пошук національної ідеї чи розробка і реалізація стратегії інтеграції українського суспільства. Трансформація української національної ідеї / упоряд. О. Доній. К. 2019. с. 249
5. Нафталінові науковці. Петро Толочко – іностранный та дійсний український член НАНУ. Сепар чи ні? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5zeVysheY2o>

Володимир Муляр,

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Як відомо, Давня Греція зіграла в розвитку європейської цивілізації видатну роль. Саме тим, що вона фактично заклала основи територіальної, геополітичної, економічної, правової, врешті, духовно-світоглядної, ментальної єдності народів Європи. Цей вплив давньогрецької культури такий великий, що є помітним навіть в наш час, після тисячоліть історії європейської людності. Адже усі основні періоди її розвитку – егейська цивілізація, в тому числі критська та мікенська, так звані «темні часи», архаїчний період, класична доба, елліністичний період – це фактично одна лінія (тенденція, шлях тощо) формування спільного європейського дому. Те саме можна сказати і про основні епохи Давнього Риму (царську, республіканську, епоху імперії) як одну цілісну історичну картину. Можливо з певними нюансами, але вписується в єдину європейську історичну спадщину і Східна Римська імперія. А далі, від загибелі Західної Римської імперії (476 р.) через деякий період дезорганізації європейського простору до імперії Карла Великого і, як наслідок, створення та існування Священної Римської імперії (962-1806 рр.) – величезної території Європи з народами, які мали спільну історичну долю. І хоча Священна Римська імперія, як відомо, не мала столиці, єдиної вертикалі найвищої влади, яка притаманна унітарним державам, формально вона об'єднувала велику кількість народів, людей, етносів, які мали в рамках цього державного утворення високий рівень свободи та державної автономії.

Якщо територія та спільна доля народів Європи є своєрідними об'єктивними факторами єдності європейської людності, то духовно-

світоглядну, ментальну, мисленнєву складову такої єдності можна вважати внутрішніми факторами. Європейські народи не просто разом віками живуть, вони і думають приблизно однаково. З цього приводу відомий дослідник національної психології, українець Володимир Янів висловився дуже рельєфно, зазначивши про те, що європейці протягом віків виробили однаково психічну структуру, яка для них є спільною справою.

Таким чином, навіть незважаючи на те, що ми, зазвичай, поділяємо історію Західної Європи, до речі, як і історію будь-якої частини світу, народу, нації, цивілізації, на певні періоди, сама по собі історія Європи є фактично однією логічною лінією, в якій можна вирізнити своєрідні скріплюючі елементи. Одним із таких елементів, безсумнівно, виступає феномен раціональності, який має в історії європейської людності чіткі та безперечні підстави. Варто зазначити, що саме явище раціональності як принцип побудови життєдіяльності суспільного організму, раціоналізм як наукова методологія дослідження і тлумачення природних чи суспільних явищ не може обійтися без факту розуму, розумного мислення як такого. Сам же розум у якості наріжного каменя раціональності впливає з особливостей світоглядної і методологічної культури європейців: вони від самого початку своєї історії цікавились не стільки самими собою, своїм внутрішнім, душевним життям, скільки зовнішнім, тим, що є світ, чому він такий різноманітний, чи є він єдиний при усій його різноманітності, що є людина в цьому світі і для чого вона живе тощо. Така постановка питань збуджувала не тільки практичні методи пізнання навколишнього світу і самої людини, зокрема спостереження, але й формувала певний стиль мислення, яке і стало пріоритетним методом освоєння світу поряд з емпіричним сприйняттям. Ось чому цю рису західноєвропейця ми чітко спостерігаємо вже в найдавніші епохи розвитку європейської спільноти як такої, а не тільки з часів Відродження, яке дало потужний поштовх до наукового осягнення світу. Як зазначав німецький філософ минулого

століття Карл Ясперс, «незважаючи на серйозні катаклізми, руйнування і як здавалося б повний занепад, неперервність у формуванні культури Заходу не була втрачена [7, с. 83].

Вже матеріалістична філософія давніх греків, яка лягла в основу формування їх ментальності, продемонструвала перші паростки раціональності. Глибоке прагнення її видатних представників розуміти навколишній світ для його практичного перетворення у відповідності до інтересів людини як діяльної істоти – ось вузлова характеристика давніх західноєвропейців, яка суттєвим чином відрізняла їх від народів Давнього Сходу. Стародавній грек і сам по собі, і в особі своїх мудреців не просто сприймав і усвідомлював світ. Він прагнув зазирнути в глибини цього світу, визначивши для себе ключові питання про архе як первісне начало, про матерію як першооснову світу. Його цікавили питання про походження всього існуючого, а відтак пошук його єдиної підстави. Вже така постановка проблем змушувала давнього грека не просто спостерігати за світом, але й осмислювати його. А це з необхідністю викликало до життя раціональні, заґрунтовані на розумові, стилі людського мислення.

Показані вище проблеми пізнання навколишнього світу і практичного використання результатів цього процесу закономірно привели давньогрецьку цивілізацію до питання про сам стиль мислення. Адже мислити людина може по-різному, починаючи від звичайного усвідомлення, осмислення проявів матеріального і духовного життя природи і людини до спроб їх розумного, осмисленого пояснення. А це вимагало не простого мислення, а логічного мислення, тобто такого, головними структурними елементами якого є послідовність думки, аргументація, доказовість тощо. Саме така постановка питання стала гарантією істинного пізнання, практичного використання здобутих в процесі емпіричного вивчення явищ навколишнього світу та їх осмислення. Стародавні греки від самого початку були занурені в практику життя, на відміну від стародавніх східних народів, яких більше цікавило

питання про душу та її долю. Наслідком такої духовно-гносеологічної орієнтації давніх греків, як і давніх римлян стало виникнення науки як феномену, який базувався на законах логічного мислення. Цим пояснюється той факт, що саме Давня Греція дала світовій культурі Сократа, Платона, а особливо Аристотеля як засновника формальної логіки. Не дивно, що саме Стародавній Рим дав світовій цивілізації юриспруденцію, яка, як відомо, також заснована на логічному мисленні. Відомо також, що саме в рамках давньогрецької та давньоримської цивілізації виникли перші паростки європейської науки: математики, астрономії, фізики, анатомії тощо.

Якісно нового рівня розгортання потреба раціональності у порівнянні з західноєвропейською людиною аполонівської душі [5, с. 277] (вираз О. Шпенглера для позначення давньогрецької та середньовічної епох в історії Західної Європи – В.М.) зазнає в епоху Відродження і особливо в Нові часи, тобто в період фаустівської душі [5, с. 277] (вираз О. Шпенглера для позначення історії Західної Європи від Відродження до часів німецького мислителя – В.М.). В цей час раціональність отримує суто об'єктивну причину, яка породжується низкою закономірних суспільних процесів. Перша і головна з них, безсумнівно, виникає в рамках економічних процесів, що охопили Західну Європу ще з кінця XIV століття. Перші паростки цих процесів, які з часом корінним чином змінять життєдіяльність європейських народів, ми спостерігаємо вже тоді, коли виникає так звана мануфактура, яка прийшла на зміну натуральному господарству і показала набагато вищий рівень продуктивності праці. Мануфактура стала першим проявом нової економічної формації, яка отримує назву капіталізму. Останній будувався і до сьогодні будується на ідеї максимального прибутку, а відтак вимагав і вимагає нової, невідомої феодалному світу, організації виробництва. Такої організації, яка б забезпечувала вищий, ніж будь-коли в історії, прибуток за рахунок так званої економії діяльності та економії мислення. Таке завдання з необхідністю зумовило потребу істинного знання про природні та суспільні

процеси. Капіталізм по-новому актуалізував проблему відносин людини і природи, їх органічного взаємозв'язку в процесі виробництва і розподілу благ. Адже для досягнення такої мети потрібно було мати знання про сировину, з якої виготовлявся продукт, а також розуміти природу людської праці, виробництва. В цьому контексті стало зрозумілим, що в рамках капіталістичного способу виробництва особливу роль відіграє розум людини як учасника суспільного виробництва, її інтелект. В цілому європейська цивілізація постала перед закономірним фактом науки як вирішальної сили виробничих процесів, зокрема і суспільних взагалі. Роль знання, науки точно відобразилася в словах великого Ф. Бекона. Його знаменита формула «знання – сила» стала символом економічних перетворень в Європі від початку XVII століття, коли капіталізм почав розгортати свої потенції в повну силу, а раціональність стала його візитною карткою

Дуже важливо відзначити, що процес раціоналізації життя людей тих далеких часів зачепив і католицьку церкву, хоча відносини Бога і людини до того завжди перебували поза раціональністю. Блискуче цей процес «осучаснення», своєрідної модернізації, а саме раціоналізації явища людської віри християнина-кальвініста відобразив німецький філософ Макс Вебер. Проаналізувавши низку взаємопов'язаних ознак капіталізму, зокрема протестантську етику, аскезу, дух капіталізму та професійну діяльність християнина, німецький філософ писав, що в часи середньовіччя середньостатистичний християнин жив «сьогоднішнім днем», виконуючи свої обов'язки як окремі, не пов'язані в одну цілісну систему. Тому ці його дії не перетворювались в раціональну систему життєвої поведінки [1, с. 131], що не дозволяло вірянину програмувати своє життя, будувати життєві плани тощо. «Практична етика кальвінізму, – підкреслював М. Вебер, – давала змогу подолати відсутність плану і системи в повсякденному житті віруючого і створювала послідовний метод усієї життєвої поведінки» [1, с. 132]. І саме цього вимагав кальвіністський Бог, тому що він допомагає тому,

хто сам прагне допомогти собі завдяки постійному контролю за своїм життям [1, с. 130].

Варто зауважити, що прогресуюча тенденція західноєвропейського суспільства у напрямку розширення значення і простору раціональності в Нові часи зберіглася не лише в рамках економічного життя людей. Вона перекинулася на інші дуже важливі сфери буття суспільного організму тих часів. Йдеться, насамперед, про політичну діяльність західноєвропейських народів. Саме у XVII-XVIII століттях з'являється лібералізм – нова на той час політична течія, яка проголошує принцип свободи як головної умови вільного підприємництва і збільшення прибутку. Своє субстанційне оформлення в сфері політичного життя ця ідея отримала у вигляді виникнення перших політичних партій, які намагалися відобразити інтереси різноманітних суспільних верств, що з'явилися внаслідок економічної свободи. Як відомо, такі політичні партії вперше сформувалися в Англії, потім у Франції та інших країнах Західної Європи. Одночасно на противагу лібералізму виникає політична течія консерватизму з його ідеєю розумного успадкування і розвитку всього того, що створили попередні покоління. Так само з'явилися і відповідні політичні партії консерваторів. Таким чином, і в сфері політичного життя народів Європи ствердився принцип спеціалізації та поділу діяльності, заґрунтований на ідеї раціональності, що суттєво цивілізувало життя європейського суспільства.

Потрібно підкреслити, що новий статус явища раціональності з особливою силою проявився у розвитку наукових знань тих часів. Насамперед, йдеться про філософію як базову науку, яка формує методологічний комплекс усіх інших наук. Саме Нові часи дали Західній Європі і всьому світові такі імена, як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Г. Гроцій, Дж. Локк, Г. Ф. Лейбніц, Б. Спіноза і багато інших представників філософського раціоналізму. Саме в ці часи ми відкриваємо для себе твори знаменитих інтелектуалів Ф. Вольтера, П. Гольбаха, Д. Дідро, Ж. Ламетрі,

Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших. Зокрема, і до сьогодні актуальною є праця видатного француза Ш.-Л. Монтеск'є «Про дух законів», в якій він вперше в світовій історії сформулював принцип поділу влад, чим заклав теоретичні основи раціональної організації держави як органу управління суспільними процесами [3, с. 109–151].

Список використаних джерел

1. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. 261 с.
2. Драч Г. В. «Морфология культуры» Освальда Шпенглера // Шпенглер О. Закат Европы / Вступ. ст. и комент. д.ф.н., проф. Г. В. Драча при участии Т. В. Веселой и В. Е. Котляровой. Ростов н/Д: Феникс, 1998. С. 3–36.
3. Монтескье Ш.-Л. О духе законов // Антология мировой философии: Методический сборник философских текстов. Т. 1. Ч 2 / Сост. М.А. Парнюк, В.И. Даниленко. К.: УМК, ВО, 1991. С. 109–151.
4. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖДТУ, 2005. 320 с.
5. Шпенглер О. Закат Европы / Вступ. ст. и комм. д.ф.н., проф. Г. В. Драча при участии Т. В. Весёлой и В. С. Котляровой. Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 640 с.
6. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2006. 341 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. М.: Республика, 1994. 527 с.

Вікторія Мельничук,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

В сучасних умовах Європейський Союз є не лише економічним та політичним об'єднанням, але й спільнотою, що сформувала спільну систему цінностей, які є підґрунтям для демократичного та правового розвитку країн-членів ЄС, а також основою забезпечення не лише їх економічної, політичної, а й світоглядної єдності. Європейські цінності є основою для формування сучасної європейської цивілізаційної парадигми.

Існування Європейського Союзу ґрунтується на спільних цінностях, які визначені у низці документів, зокрема у Хартії Європейського Союзу про основоположні права (2009 р.). У ній зауважено, що Хартія підтверджує права, що базуються передусім на конституційних традиціях та міжнародних зобов'язаннях держав-членів, Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Соціальній хартії, прийнятих Союзом та Радою Європи, а також судовій практиці Суду справедливості Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини.

У Хартії виокремлено основні права громадян Європейського Союзу: політичні, соціальні та економічні. В документі подано преамбулу та 54 статті, що розподілені на сім розділів. Перші шість присвячені таким фундаментальним цінностям як гідність (розділ I, стаття 1-5), свобода (розділ II, стаття 6-19), рівність (розділ III, стаття 20-26), солідарність (розділ IV, стаття 27-38), права громадян (розділ V, стаття 39-46), та правосуддя (розділ VI, стаття 47-49). VII розділ присвячений тлумаченню правил її використання,

де зазначено, що діяльність Європейського Союзу базується на вищезазначених цінностях, водночас наголошується на повазі до різноманітності культур і традицій народів Європи, їх національних особливостей [3]. На нашу думку, важливим у Хартії є акцентування уваги саме на відповідальності за дотримання виокремлених цінностей, зокрема в контексті національної та культурної різноманітності.

Важливим документом в утвердженні та поширенні цінностей Європейського Союзу став Лісабонський договір (1 грудня 2009 р.). Його було створено з метою пошуку відповідей на виклики, які постали в сучасному світі, що досить часто мають аксіологічний вимір. У цьому документі окреслено права та цінності, які підтримуються і гарантуються Європейським Союзом, зокрема такі як підтримка миру, демократії, правосуддя, рівності, верховенства права та сталого розвитку [2, с. 3].

Лісабонський договір є інструментом для досягнення цілей, які постають перед ЄС: забезпечення свободи, безпеки та правосуддя; сталий розвиток Європи зі збалансованим економічним зростанням, соціальним прогресом та високим рівнем захисту довкілля; протидія дискримінації, підтримка соціальної справедливості; захист прав дитини; дотримання та розвиток міжнародного права; підтримка та поширення європейських цінностей з метою забезпечення миру, безпеки, сталого розвитку, солідарності та взаємоповаги між різними народами, подолання бідності [2, с. 3].

Відтак до реалізації окреслених цінностей долучається і Україна. На Євроінтеграційному порталі, що відображає процеси, які стосуються євроінтеграції України, також зазначено засадничі європейські цінності, впровадження яких відбувається і в Україні: демократія (право обирати та бути обраним до органів влади, вплив громадян на прийняття рішень владою та її відкритість), повага до прав людини (право на власність, трудові права, права представників національних меншин, право на чисте довкілля), свобода

(право на вибір, на приватне життя, свобода думки, зібрань, творчості), повага до людської гідності (заборона будь-якого приниження, комфортні умови навчання та праці), верховенство права (зрозумілі і наперед встановлені правила та процедури, справедливе правосуддя), рівність (заборона будь-якої дискримінації, рівні можливості жінок і чоловіків) [1]. Варто зауважити, що вищезазначені цінності є взаємопов'язаними та взаємообумовленими з правами і свободами людини.

Отже, виокремлення та впровадження європейських цінностей як імперативних принципів, норм існування людини та суспільства є тривалим і послідовним процесом з їх фіксацією у документах Європейського Союзу. Основоположними з них є: свобода, рівність, повага до людської гідності, демократія, дотримання прав людини, верховенство права. Практична реалізація вищезазначених цінностей є важливим завданням в сучасних умовах, зокрема і для України, зважаючи на євроінтеграційні процеси в нашій державі.

Список використаних джерел

1. EUКраїна: європейські цінності. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4336>
2. Путівник по Лісабонському договору / Представництво ЄС в Україні; ред. А. Марциновський; пер. А. Яновицька. К.: ФАСТПРИНТ, 2010. 17 с.
3. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>

Неля Романюк,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

**ТРАНСФОРМІЦІ ТА ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
КОНТЕКСТІ: 1861–1914 рр.**

Період від скасування кріпосного права у Російській імперії до початку Першої світової війни характеризувався трансформаційними процесами у економічній і соціальній сферах українського суспільства, становленням ринкової економіки, вагомими здобутками у соціально-економічній модернізації. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Україна стала потужним виробником і експортером сільськогосподарської продукції, а Донецько-Криворізький регіон став локомотивом важкої промисловості.

Відміна кріпосного права у 1861 р. та наступні реформи спричинили зміни в економічних відносинах, закономірно викликали зміну соціальної структури населення, зумовили подальшу диференціацію суспільства, кардинальну зміну верств і станів феодального суспільства і появу нових. Переважно поміщики, дворяни, купці і селяни формували нову соціально- економічну спільноту – підприємців, які наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стали найвпливовішою частиною суспільства і рушійною силою економічного розвитку.

Ринкові трансформації після відміни кріпосного права впливали на зміну місця проживання, соціальний та професійний склад населення. Відбувалося значне збільшення чисельності населення міст, населених пунктів де будувалися фабрики і заводи за рахунок селян, які переселилися з метою одержання постійної роботи. Вони поновлювали ряди кваліфікованих працівників на підприємствах. Ринкові реформування для усіх верств

тодішнього суспільства стали тим чинником, який спонукав пристосуватися до нових реалій, трансформації економічного мислення, перебудови характеру господарювання. У сферу підприємницької діяльності втягувалися найбільш пристосовані, енергійні, підприємливі, працьовиті та матеріально здатні люди з різних верств тогочасного суспільства – від привілейованих станів до народних низів. Саме вони стали організаторами і творцями фабрично-заводської промисловості, більш інтенсивного ведення сільського господарства, нових форм торгівлі та кредитно-банківської системи. Окрему групу становили іноземні підприємці, які вкладали свої капітали у будівництво промислових підприємств, зокрема, вугільної, металургійної, машинобудівної промисловості, шахт.

Пріоритети соціально-економічного розвитку українських губерній підросійської України, діяльності підприємців визначалися в залежності від природно-кліматичних умов регіонів, правових норм, політичних, економічних і наукових чинників. Так, базовою для модернізації економіки Південно-Східної України стала важка промисловість. Протягом цього періоду сформувалися три потужних промислових центри: Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний та Нікопольський марганцевий. Підприємці Півдня України створювали центри комерційного зернового господарства і тонкорунного вівчарства. Підприємці Правобережної України, зокрема, Київщини, Поділля і Волині відігравали провідну роль у розвитку землеробства, тваринництва та підприємств переробної промисловості (цукрової, винокурної, деревообробної, фарфорової, скляної, паперової).

На зламі XIX–XX століть в Україні різними соціальними прошарками було засновано 2304 підприємств фабрично-заводського типу. Найкращі можливості для підприємницької діяльності мали дворяни, які користувалися привілеями і підтримкою царизму та купці, які накопичили капітали і досвід підприємництва у попередній період. Організаторами 811 підприємств (35,19 %) виступали купці,

655 – дворяни (28,86 %), 227 – міщани (9,85 %), 40 – селяни (1,73 %) та 56 (2,4 %) – представники інтелігентних професій [2, с. 106].

Найкраще зміни соціального статусу в залежності від підприємницького хисту, прибуткового господарювання можна прослідкувати на прикладі родин Яхненків, Симиренків, Терещенків і Харитоненків. Їхній шлях від дрібних торговців до представників промислового капіталу був типовим для процесу формування буржуазії із суспільних низів, що почався ще на початку XIX ст.

Промисловці-цукрозаводчики Яхненки походили з селян-кріпаків м. Сміла (нині Черкаська область). Глава роду Михайло, розжившись дрібною торгівлею, викупив з кріпосної неволі себе і всю родину. У 1820-30-х рр. разом з Федором Симиренком (колишнім кріпаком) Яхненки будували та орендували млини у Смілі та Умані. Вели гуртову торгівлю худобою та хлібом, для чого заснували фірму «Брати Яхненки і Симиренко», керівником якої став Кіндрат Яхненко. Найвищі економічні результати і славу фірма Яхненків і Симиренків здобула у 40-х рр. XIX ст. коли почала вкладати свої капітали у цукрову промисловість. Побудований ними цукровий завод у Млієві за будовою приміщень і технічним оснащенням займав перше місце в імперії і входив у групу найбільш високо продуктивних підприємств того часу [4, арк. 119-129]. У 1870-х рр. Яхненки–Симиренки побудували за останнім словом техніки перший машинобудівний завод, що виробляв техніку для цукрових підприємств. На ньому було також збудовано 2 пароплави. У зв'язку з нестачею обігових коштів, загальною фінансовою кризою та байдужістю влади, яка відмовила у виділенні кредитів, на початку 1880-х рр. фірма припинила свою роботу [1, с. 236].

Великими промисловцями і земельними магнатами стали вихідці з нижчих верств Терещенки і Харитоненки, які напруженою працею не тільки піднялися до рівня впливових дворянських родів, а й зайняли провідне місце у промисловому розвитку Російської імперії. Економічну основу їх підприємницької діяльності

становило землеволодіння, отримане не у спадок, а здобуте шляхом напруженої економічної боротьби в умовах становлення і розвитку капіталізму.

Рід Терещенків походив з козаків м. Глухова (тепер Сумської обл.). Першим відомим представником родини став Артем Терещенко. Викупившись з кріпацтва, став займатися дрібною торгівлею. Пізніше до торгівлі підключилися його сини Микола (Нікола), Федір та Семен. Під час Кримської війни (1853-1856 рр.) вони займалися підрядами та поставками для армії лісу, провіанту тощо, що було одним із джерел для швидкого збагачення. Після реформи 1861 р. Терещенки активно скуповували і орендували маєтки поміщиків, будували цукрові заводи та інші промислові підприємства.

Багатство родини Терещенків було досягнуто їх працьовитістю, підприємливістю, раціональним, інтенсивним веденням землеробства і промислового виробництва. Багатопрофільне господарювання, поєднання вирощування зернових культур, цукрових буряків та їх переробка на власних заводах давала можливість Терещенкам отримувати сталі прибутки. Їх головними бізнесовими інтересами було виробництво цукру [5]. Так, у 1870 р. було створено «Товариство цукрових заводів братів Терещенків» (до нього увійшли 5 підприємств, а решта – 6 заводів залишилися в особистій власності братів). Крім головної контори у Києві, воно мало 14 представництв у найбільших містах Російської імперії, які здійснювали збут готової продукції всередині країни та закордоном, отримуючи значні прибутки [2, с. 215].

Незважаючи на незавершеність реформ другої половини XIX ст. та інші труднощі, поряд з великими землевласниками селяни поступово ставали активною силою у розвитку виробничої сфери, і в першу чергу – заможні селяни і середняки, які перетворилися на дрібних приватних власників. Л. Похилевич у своєму дослідженні для характеристики цього процесу наводить ряд фактів. Зокрема, про придбання 1876 р. селянами С. і Т. Фузиками 45 дес. землі в с. Біличі Київського повіту. А в с. Забуяння, що у 20 верстах від Макарова на Київщині, селянин Аврамчук 1874 р. купив 71 дес. землі. В с. Липівка, що

поблизу Макарова, починаючи з 1871 р. у землевласниці Л. Страшинської викупили землю селяни: Ф. Омельчук (60 дес.), Д. Ліщенко (44 дес.), Ф. Силонька (26 дес.), Савченко (14 дес.), Божко, Ольховець, Іванченко, Левченко по 20 дес. [3, с. 17, 49]. Заможні селяни, що викупили землю і, маючи власні матеріальні засоби, господарювали на принципах підприємництва. Вони використовували найману працю і виробляли продукцію на ринок. Чимало виявилось й таких, хто займався розвитком дрібної промисловості. Середняки були дрібними власниками, орендарями, вели господарство на невеликих ділянках землі, працюючи самотужки і з допомогою своєї родини. Значна частина селян поєднувала сільське господарство із заняттям різними промислами. Селяни-кустарі Правобережжя займалися деревообробкою, добуванням каміння, виготовленням знарядь праці, одягу, взуття, ткацтвом, гончарним виробництвом.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що ринкові трансформації другої половини XIX ст. в Україні відбувалися у європейському контексті. Незважаючи на проросійську економічну політику самодержавства, гальмування ним розвитку ринкових відносин (вільної конкуренції, підприємницької ініціативи), недосконалість тогочасного законодавства, економічна модернізація в Україні сприяла підвищенню інтенсифікації виробництва у промисловості та сільському господарстві, збільшенню обсягів виробництва. Україна стала потужним виробником і постачальником сільськогосподарської продукції на європейський ринок.

Список використаних джерел

1. Киевлянин. 1892, 1 мая. № 120.
2. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні: на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст. К.: Ін-т історії України, НАН України, 1999. 282с.

3. Похилевич Л.И. Уезды Киевский и Радомысльский. Статистические и исторические заметки о всех населенных местностях в этих уездах и с подробными картами их. К.: Тип А. Давиденко, 1887. 190с.

4. Російський Державний історичний архів у м. Санкт Петербурзі. Ф. 571. Департамент разных податей и сборов Министерства финансов. Оп. 9. Спр. 805. 140 арк.

5. Центральний Державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 830. Терещенко. Оп. 1. Спр. 1308; Спр. 1366; Спр. 1368; Спр. 1432.

Людмила Горохова,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Одним із найважливіших пріоритетів регіонального розвитку України як демократичної та правової держави, яка прагне наблизитися до передових світових стандартів публічного управління постає ефективна організація публічної влади на сучасному етапі державотворення. Україна офіційно започаткувала процес євроінтеграції в 2014 році, коли підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Ратифікувавши Угоду, Україна отримала інструмент та дороговказ для своїх перетворень, а виконання вимог зазначеної Угоди дозволило б їй стати повноцінним членом Євросоюзу. Поруч з євроінтеграцією важливим напрямком розвитку України, який впливає на різні аспекти життя громадян та держави в цілому є децентралізація. Децентралізація є однією з ключових реформ, які розпочалися в Україні після Революції Гідності.

Децентралізація передбачає наближення України до ЄС, оскільки вона сприяє зміцненню місцевого самоврядування та забезпеченню більшої автономії територій. Реформування збільшує ефективність та прозорість управління на місцях, що є одним з головних принципів європейської інтеграції. Крім того, децентралізація може допомогти зменшити корупцію на місцевому рівні, оскільки більша відповідальність за прийняття рішень та виконання функцій буде покладена на місцеві органи влади та самоврядування, а не на центральну владу. Також важливою складовою децентралізації є розвиток місцевих економік та залучення інвестицій до регіонів. Це може допомогти зменшити регіональні розбіжності та забезпечити більш рівномірний розвиток країни, що є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції.

Отже, можна констатувати, що децентралізація є важливим інструментом наближення України до ЄС та побудови демократичного, прозорого та ефективного управління на місцевому рівні. Децентралізація та євроінтеграція є важливими стратегічними ініціативами спрямованими на зміцнення державності та економічного розвитку. Європейська інтеграція передбачає необхідність змінювати законодавство та стандарти в країні, що вимагає розробки та впровадження відповідних реформ. Нині Україна продовжує реформу децентралізації, яка стала наслідком Майдану-2014, й обумовила внесення змін до Конституції [1]. Ці реформи допомагають зміцненню місцевого самоврядування та розвитку регіонів, що є важливим кроком на шляху наближення до стандартів ЄС. Також відбувається збільшення відповідальності місцевих органів влади перед громадянами, що позитивно впливає на розвиток демократії в країні.

Децентралізація полягає у передачі владних повноважень з центральної влади на рівень місцевого самоврядування, що дає можливість забезпечувати більш ефективну реалізацію потреб та інтересів громадян на місцевому рівні. Варто відмітити, що питання урядування є частиною демократичних реформ

загалом. Зокрема статтею 6 Угоди про асоціацію передбачено, що «сторони співробітничать з метою забезпечення того, щоб їхня внутрішня політика ґрунтувалася на спільних для Сторін принципах, зокрема таких, як стабільність і дієвість демократичних інституцій, верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод» [2]. Також варто зазначити, що важливою складовою децентралізації є розвиток місцевих економік та залучення інвестицій до регіонів. Це може допомогти зменшити регіональні розбіжності та забезпечити більш рівномірний розвиток країни, що є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції.

Підтвердженням зазначеного є й те, що однією з вимог вступу нашої держави до ЄС є впровадження демократичних принципів та розвиток місцевого самоврядування. Децентралізація передбачає передачу частини повноважень з центральної влади на рівень місцевого самоврядування, що сприяє розвитку демократії та зміцненню громадської участі в управлінні країною. Крім того, децентралізація допомагає забезпечити більш ефективне виконання завдань та послуг на рівні місцевої громади, що збільшує довіру громадян до влади та допомагає зміцнити державність. Відтак, децентралізація може стати важливим кроком для України на шляху до Європейського Союзу, оскільки допоможе забезпечити більш демократичне та ефективне управління країною. Децентралізація дозволяє місцевим громадам брати більш активну участь у прийнятті рішень, що стосуються їхнього розвитку та благополуччя. Це може зменшити корупцію та підвищити рівень довіри до органів влади.

Децентралізація є важливим інструментом наближення України до ЄС та побудови демократичного, прозорого та ефективного управління на місцевому рівні. Варто відмітити, що «зміцнення функціонування місцевого та створення регіонального самоврядування, правового статусу служби в органах місцевого самоврядування, в тому числі шляхом децентралізації, яка наділить їх значними повноваженнями та забезпечить відповідними фінансовими ресурсами згідно з відповідними стандартами, що містяться в

Європейській хартії місцевого самоврядування» [3], які були анонсовані нашою державою ще на етапі підписання Угоди про асоціацію нині набувають втілення та реалізації. Важливим, на нашу думку, є те, що євроінтеграція передбачає не лише інтеграцію України в європейські структури та організації, а й впровадження європейських стандартів та норм у різні сфери життя країни. Україна прагне до європейської інтеграції з 1990-х років і з тих пір досягла значних результатів у зазначеному напрямку. Зокрема до важливих досягнень можемо віднести ратифікацію Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році та безвізовий режим з Європейським Союзом у 2017 році.

Реформа децентралізації влади дозволяє громадам бути більш самостійними та ефективними в рішенні місцевих проблем, зокрема, у вирішенні питань, пов'язаних з розвитком інфраструктури, місцевого бізнесу та туризму. Реформування місцевого самоврядування сприяє ефективнішому використанню бюджетних коштів та залученню інвестицій в місцеву інфраструктуру, що може збільшити економічний потенціал місцевих громад. Це, в свою чергу, може підвищити конкурентоспроможність нашої країни на міжнародній арені та сприяти її інтеграції в Європейський Союз. Україна також має можливість отримувати фінансову підтримку та технічну допомогу від Європейського Союзу. Євроінтеграція включає у себе не лише приєднання до Європейського Союзу, а й інші форми співпраці з Європейськими країнами, що дозволяє отримувати підтримку та партнерство в реалізації реформ та розвитку економіки. Європейська інтеграція є мотивацією для реформ в Україні в багатьох сферах, зокрема, в судовій реформі, боротьбі з корупцією, забезпеченні прав людини тощо.

Узагальнюючи, хочемо зазначити, що обидва напрямки розвитку взаємопов'язані, оскільки децентралізація є важливою складовою у розвитку місцевої економіки та інфраструктури України, а євроінтеграція сприяє підвищенню якості життя громадян та розвитку економіки країни. Основна

мета реформи децентралізації полягає у збільшенні повноважень та фінансовій самодостатності місцевих органів влади, що сприятиме ефективнішому розвитку територій та поліпшенню якості життя населення. Вступ України до Європейського Союзу є багатовимірним та складним процесом, що потребує виконання ряду умов та критеріїв, встановлених ЄС. Наразі Україна продовжує працювати над реформами, необхідними для набуття статусу країни-кандидата до ЄС. Однак, точних термінів вступу України до ЄС досі немає, оскільки це залежить від багатьох факторів, включаючи і політичну ситуацію в Україні та ЄС. Маємо надію і сподівання, що розпочаті кроки все ж таки приведуть до вдалого фінішу й Україна не лише переможе агресора та поверне свої території, а й стане повноправним членом ЄС.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації» влади. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-19#Text>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n130
3. Порядок денний асоціації між Україною та ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990#Text

Світлана Марченко,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри суспільних наук
Поліського національного університету

КУЛЬТУРНА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Взаємодія України та Західної Європи, діалог української та західноєвропейської культур склалися історично та мають тисячолітню історію. Тому проблему євроінтеграції правомірно розглядати не лише в контексті вибору українською державою стратегічного шляху розвитку, але і в історичній ретроспективі розвитку України як складової європейської цивілізації.

Вже в Середні віки зв'язки Київської Русі з державами Західної Європи були тісними та різноплановими, закріплювалися численними династичними шлюбами між представниками правлячих династій та забезпечували взаємовплив культур. Тоді, на думку В. Литвина, могутня Київська держава і Європа «зацікавлено йшли назустріч одна одній» [1]. Ці взаємовпливи були перервані через монгольську навалу на князівства Русі у XIII столітті. Орда загальмувала цивілізаційний поступ руських земель, що зумовило їх відставання від Західної Європи. Водночас, прийнявши на себе удар, руські князівства захистили західні народи від степових орд, чим створили сприятливі умови для культурного розвитку Європи [1].

Починаючи з XIV століття вплив Заходу на українську культуру поновлюється через Польщу, яка утверджує свою владу на західноукраїнських землях. В цей час європейський вплив проявляється у поширенні Магдебурзького права на українські міста та у формуванні культури міського самоврядування. Одним із способів долучення українців до європейської

культури були освітні мандрівки української молоді в епоху Відродження, які сприяли поширенню ідей гуманізму та Реформації. Шлях до університетських знань у Європу протоптували «русини» і «роксолани», які згодом долучалися до творення європейської науки, освіти, культури. Серед них – Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросно, Станіслав Оріховський-Роксолан та інші [2].

З другої половини XVI ст. ренесансна культура сприймалася як чужа і ворожа до православ'я через наслідки Люблінської унії. Проте навіть у боротьбі за грецьку віру, та у прагненні протистояти впливу Польщі (Заходу) українська еліта вдавалася до запозичення єзуїтської педагогіки, католицької ученості та писемності [4, с. 4]. Острозька академія (1576 р.), дітище князя Василя-Костянтина Острозького, була організована за принципом семи вільних наук, традиційним для середньовічної Європи, крім того її програма передбачала вивчення п'яти мов, філософії, богослов'я та медицини. За західними зразками (зразками єзуїтських навчальних закладів) була організована і Києво-Могилянська колегія (1632 р.), викладання у якій проводилося латиною.

Саме через Польщу Україна переймає новий напрям у мистецтві – бароко. Західноєвропейське бароко еволюціонувало у культурі України XVII-XVIII ст. до оригінального національного стилю. Особливо це проявилось в поєднанні західноєвропейських барокових архітектурних ідей з українськими архітектурними традиціями, що зумовило появу так званого «козацького» бароко.

У часи Гетьманщини українсько-європейський діалог охопив і сферу громадянського суспільства. Демократичні принципи організації козацької України, викладені у Конституції Пилипа Орлика, випереджали здобутки європейців на цій ниві.

Важливу роль у поширенні західноєвропейських культурних впливів в Україні відіграла традиція колекціонування творів мистецтва, формування

династичних колекцій (передусім портретних) представниками знатних родів. Українська шляхта, магнати, наслідуючи західноєвропейську моду, з XVII ст. почали створювати власні портретні галереї у численних маєтках. Залишки колекцій Потоцьких, Вишневецьких, Радзивілів збереглися до наших днів.

Навіть у XIX ст., коли більша частина українських земель опинилася під євразійським цивілізаційним впливом у складі Російської імперії, взаємодія української і європейської культур не припинялася, а традиція колекціонування отримала подальший розвиток. Багато українських дворян під час подорожей за кордон у XIX ст. знайомляться із західноєвропейською культурою, відвідують виставки, аукціони, купують твори європейських майстрів, формують власні приватні колекції. Вони не тільки займаються колекціонуванням творів мистецтва, але й перетворюють свої родові маєтки на справжні осередки культури. Яскравим прикладом такого культурного осередку, навколо якого гуртувалася творча еліта України, була садиба Тарновських у Качанівці на Чернігівщині.

До такого культурного процесу долучаються і родини підприємців. Терещенки, Ханенки не тільки займалися колекціонуванням та меценатством, але й прагнули знайомити з культурними надбаннями суспільство, відкриваючи доступ до своїх приватних колекцій. Терещенки першими із київських колекціонерів відкрили свою музейну колекцію для публічного огляду у 1887 р. [5, с. 29].

Ще одним євроінтеграційним вектором в Україні постає масонський рух. Масонство як продукт європейського Просвітництва набуває поширення в українських землях з середини XVIII ст. і особливо впродовж XIX ст. Якщо Галичина і Правобережна Україна зазнала впливу цього європейського космополітичного руху через Польщу, то Лівобережна Україна і Слобожанщина – через Росію. Безпосередньо із західноєвропейських країн цей вплив здійснювався через нащадків козацько-старшинських родів, які здобували освіту в університетах Європи [3, с.73-74]. Крім того, до складу

масонських лож, які утворилися в Україні, входило багато представників західноєвропейських країн (німці, французи, італійці). Польські і західноєвропейські масони активно долучали українську еліту до європейських масонських ідеалів, світоглядних основ всесвітнього індивідуалізму й благочестя, ідей створення всесвітнього братства.

Це лише окремі аспекти та етапи тривалого інтеграційного процесу, але їх аналіз дає можливість зробити висновок, що Україна впродовж тисячолітнього періоду жила спільним культурним життям з Європою, була частиною європейської цивілізації. Провідну роль у забезпеченні українсько-західноєвропейського культурного діалогу на усіх етапах відігравала еліта (родова, національна, політична, інтелектуальна). Сучасні євроінтеграційні спрямування України мають глибоке коріння, що підтверджує історична ретроспектива культурної євроінтеграції, а їх реалізація в значній мірі залежать від сьогоденної української еліти.

Список використаних джерел

1. Литвин В. Європа чи Євразія? Голос України. 2003, 19 червня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/243502>
2. Петренко-Цеунова О. Homo viator. Про мобільність барокової людини в ранньомодерній Україні. Тиждень, 2022, 25 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/homo-viator-pro-mobilnist-barokovoi-liudyny-v-rannomodernij-ukraini/>
3. Свинціцька І. Ю. Історичні обставини зародження масонських організацій в Україні. [Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки](#), 2013. Вип. 10. С. 69–77.
4. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / авторизований переклад з англійської Марії Габлевич, під редакцією Андрія Ясіновського. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. XIX+250 с.

5. Шпитковська Н. Колекціонування: шлях від мистецтва до меценатства. Арткурсив. Мистецький часопис, 2021 №5. С.26–31. URL: <http://www.mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/ART-kursiv-2021-05-web.pdf>

Олександр Суліменко,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Поліського національного університету

**УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ ВЗАЄМОВПЛИВИ В
ГОСПОДАРЬКОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ-
ЖИТОМИРЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

З давніх часів Волинь була своєрідним центром проживання різних національних меншин: євреїв, поляків, білорусів, німців, росіян, чехів та інших етносів. Серед них виділялися чехи, які протягом тривалого часу, емігруючи з своєї історичної батьківщини селилися на Волині, тому що тут земля була набагато дешевша та родючіша ніж у Чехії.

На території Волині-Житомирщини перша чеська колонія з'явилася в селі Вільшанка (Чуднівський район), а згодом їхні поселення з'явилися в Черняхівському (села Івановичі, Високе Чеське, Окілок, Виногради, Кручинець), Коростенському (Мала Зубівщина, Новаки), Малинському (Малинівка), Пулинському (Соколів), Народицькому (Межиліска, Лісна) районах, Житомирі (Крошня Чеська) тощо.

На момент прибуття чехів, на Волині місцеві селяни обробляли землю, використовуючи трипільну систему. Для обробки землі використовувалась соха, яка являла собою усічений стовбур дерева, наприкінці котрого залишався півметровий обрубок гілки. Цим знаряддям, ціною великих зусиль і

навантажень, орали землю. Вони ще не знали удобрення гноєм, поля боронували хмизом. Чехи, які проживали поряд з місцевими селянами, займалися землеробством, льонарством, хмелярством, тваринництвом. Обробіток орної землі, у порівнянні з поширеним у той час на Волині трипіллям, у чехів був кращим. Чехи у господарстві використовували ковані залізні плуги, борони, вози, а на початку ХХ ст. в їхніх господарствах вже були молотарки, косарки, граблі, сіялки. В цей же період українські селяни, які були сусідами чехів, переймали в них нові на той час методи обробітку землі, використання гною для удобрення полів, приготування компосту тощо.

Місцева влада спочатку з недовірою ставилася до чехів, оскільки багато з них відносили себе до католиків, але вони пояснювали, що вони потомки гуситів і релігійні переслідування в Австрії змусили їх стати католиками. Емігранти зі своїм досвідом господарювання при значній нестачі робочої сили на Волині, внесли вагомий вклад у підняття загального рівня місцевого землеробства. Позитивне ставлення до чеських поселенців зацікавило пресу, яка ставила їх як приклад для господарювання, зазначалося також, що чехи відзначалися своєю толерантністю до місцевого населення [1].

Чехи також досягли успіхів у тваринництві. Слід зазначити, що вони на основі німецької чорно-рябої породи корів мали значні прибутки від продажу молока, сиру, сметани. На відміну від українців, чехи майже цілий рік тримали велику рогату худобу в стайнях, які були завжди теплими, сухими, чистими. Українські селяни для годівлі худоби використовували луки, пасовища, на яких тварини ходили цілий день, а це в певній мірі зменшувало кількість надоїв молока. У чеських господарствах на початку ХХ ст. в середньому було від 3 до 10 коней, яких активно використовували для обробітку землі. Місцеві селяни також співпрацювали з чехами і досить часто разом з ними по черзі обробляли свої земельні ділянки [2, арк. 15].

Чехи-колоністи відігравали прогресивну роль у розвитку промисловості регіону. Завдяки їм в губернії стали вирощувати хміль, розвивалась пивоварна

промисловість. Так, зокрема пивоварні заводи працювали в Житомирі, Чуднові, Коростені і в більшості сіл, де компактно проживали колоністи. Так, наприклад, в с. Високому з початку ХХ ст. і впродовж тривалого часу діяв невеличкий пивзавод, продукцією, якою користувалися як чехи, так і українці з навколишніх сіл. В радянські часи чеські броварні держава здала в оренду, або колишнім власникам, а інколи приватним орендарям. Пивні заводи, які були в більшості міст та містечок, де проживали чехи, поступово занепадали, адже влада встановлювала досить високі суми за їх оренду. Варто відмітити, що українці згодом використовували приміщення броварень і в деяких селах та містечках пивоварні цехи були відроджені.

Слов'янське походження чехів сприяло їх зацікавленому знайомству з місцевими традиціями, культурою, православною обрядовістю в Україні. Вони намагалися вписатися у інше культурне середовище різними шляхами: як зміною релігійної орієнтації (прийняття православ'я) так і навчання своїх дітей разом з українськими. Це відбувалося на всіх рівнях освітньої системи – від початкових шкіл до університетів.

Помітну роль у розвитку чеської освіти в регіоні та в тодішній Україні в цілому, відігравали чеські педагоги. Вони працювали, головним чином, у середніх школах, де спеціалізувалися на викладанні математики, класичних мов, музики. Українська громадськість відчула вплив з боку чеських педагогів, знайомила з постановкою освіти у чехів, взагалі з їх культурними традиціями.

Адаптація чехів до іншомовного культурного середовища відбулася швидко. І завдяки зусиллям уряду та місцевої влади, поряд з власним бажанням, привела до переходу значної їх кількості у православ'я, до опанування ними російської мови, оскільки вона була основною в усіх навчальних закладах.

Варто відмітити, що важливу роль у культурних взаємовпливах чехів та українців відігравали створені чехами Чесько-Слов'янські товариства. Так,

зокрема найбільш відомим було товариство «Беседа», яке діяло в Києві та його філії були в місцях компактного проживання колоністів. Метою товариства була підтримка чехів в їхньому приєднанні до православ'я, а також будівництві православних церков, заснуванні шкіл, бібліотек, виданні книг чеською і російською мовами (на той час була державною), також товариство вело благодійницьку діяльність [3, арк. 4]. У 1908 р. у Києві почало працювати Товариство ім. Яна-Амоса Коменського, назване на честь видатного чеського педагога, при ньому була відкрита чеська гімназія [3, арк. 12]. В ній також могли навчатися і українські діти. Метою всіх чеських товариств в Україні в цілому та в регіонах компактного проживання колоністів було об'єднання їх та координація діяльності та створення своєрідного слов'янського братства.

Слід зазначити, що чехи знаймалися видавничою діяльністю та літературними справами. Так, чеські колоністи, перебуваючи в Україні, постійно підтримували зв'язки зі своєю історичною батьківщиною і вона була зацікавлена у розширенні знань про життя своїх співвітчизників на новій батьківщині. Тому чеські філологи перекладали твори українських письменників та поетів (І. Франка, Т. Шевченка, Л. Українки, О. Кобилянської та ін.) чеською мовою [4, арк. 1].

Значний внесок у розвиток оперного мистецтва в Україні зробили чеські музиканти Ф. Ондржічек, Я. Кубелік, відомий композитор та диригент Б. Сметана. Яскравим прикладом участі чеських митців у художньому житті України стала участь чеських скульпторів Л. Тракала та В. Алюрта в одній із найзначніших подій культурного життя України тих часів – конкурсі на проект пам'ятника Т. Шевченкові у Києві.

Таким чином, підсумовуючи викладений матеріал, варто відмітити, що чехи, які проживали на теренах Волині-Житомирщини разом з українцями внесли значний вклад в розвиток землеробства, тваринництва, промисловості регіону. Українці і чехи, незважаючи на імперську політику русифікації,

зберігали між собою стосунки, які склалися між ними у духовній сфері, стали міцною традицією взаємозбагачення національних культур.

Список використаних джерел

1. Волинь. 1900. № 51.
2. ДАЖО, ф. 70, оп. 1, спр. 536, арк. 15.
3. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 62, спр. 389, арк. 4-13.
4. Там само, ф. 442, оп. 620, спр. 3, арк. 1.

Олександр Суліменко,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

УКРАЇНЦІ ТА НІМЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.)

Волинська губернія з другої половини ХІХ ст. стала одним з найбільших в Україні регіоном компактного проживання німецького етносу. Переважна більшість німецьких колоній була розташована вздовж Києво-Варшавського тракту, що проходив по лінії Житомир-Новоград-Волинський-Корець. Великі групи колоністів проживали вздовж осі Володимир-Волинський-Луцьк-Рівне.

Першочерговою основою існування кожного народу є його економічна діяльність. Не були винятком і німці Волині. Традиційні напрями їхнього господарського життя склалися ще задовго до переселення на територію краю і трактувалися життям на історичній батьківщині. Німці в Європі з давніх часів славилися винятковою працездатністю та високою культурою праці у сільському господарстві й ремеслах.

На другу половину XIX ст. у німців-колоністів Волині склалася основна структура господарських занять – землеробство, так як це було і в українців. Значних успіхів у веденні господарства волинські німці досягали, в першу чергу, завдяки своїй наполегливій праці, а також власним традиційним методам господарювання. Так, наприклад, на своїх земельних ділянках вони переважно сіяли озиму та яру пшеницю, овес, гречку, а де земля була гірша, надавали перевагу житу. Значні земельні площі вони відводили під кормові культури [3, s. 31]. Слід відмітити, що терміни посіву зернових та технічних культур в німців дещо відрізнялися від українських селян. Так, яре жито, овес колоністи сіяли в період з 11 по 20 березня, а українці – з 21 по 31 березня. Цукрові та кормові буряки німці сіяли, як правило, в період з 1 по 10 квітня, а українці – з 11 по 20 [2, с. 23].

Завдяки ретельній обробці землі, поля німців різко відрізнялися від українських селян в кращу сторону. Навіть у неврожайні роки колоністи мали непогані врожаї, в той час як селяни переживали складні часи і досить часто недоїдали. Німці по-особливому ставилися до землі. Коли вони отримували ділянку, то передусім обробляли її, а після цього бували житло. Українці, навпаки, спочатку будували житло, а потім вже впорядковували земельний наділ. Вагомим чинником для збільшення врожайності було використання німцями нових на той час знарядь праці: залізних плугів, борін тощо. Українці досить часто використовували дерев'яні борони, але з часом вони почали запозичати в німців виробництво реманенту із заліза, зокрема плуги, борони тощо.

Практично кожна німецька сім'я мала знаряддя для обробітку землі, про що свідчать дані волинської землевпорядкувальної комісії [1, арк. 45]. Колоністи запроваджували в господарствах більш прогресивні сівозміни, елітні сорти насіння, мінеральні й органічні добрива. На відміну від німців, українці в меншій мірі використовували нові сорти насіння, сівозміни, адже в колоністів на їхній історичній батьківщині з давніх часів вже діяли

різноманітні агрономічні школи, курси тощо. На Волині сільськогосподарські училища почали з'являтися в 90-х роках XIX ст. та на початку XX ст. Так, наприклад, на всю понад 3-мільйонну Волинську губернію було 7 сільськогосподарських шкіл, в яких навчалось 300 чоловік. Цілком зрозуміло, що агрономічні знання українців були нижчими від німців, але вони намагалися переймати в колоністів їхні методи ведення землеробства.

Потреби німців в овочах і фруктах забезпечувало городництво і садівництво, які також досить інтенсивно розвивались. Садівництво у колоністів мало свої традиції. Як правило, їхні будівлі завжди були оточені плодовими деревами. Колоністи брали з лісу дикорослі яблуні, сливи, вишні і садили в своїх садах. Коли дерева підростали, то вони їх щеплювали з культурними сортами. В українських селян також було розвинене городництво і садівництво. Так, зокрема, будівлі українців з давніх часів «потопали» в розкішних садах, про що свідчить вірш Т. Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати».

Слід відмітити, що поряд із землеробством важливу роль в господарському житті німців та українців відігравало тваринництво, особливо молочне. Зокрема, німці значні суми грошей витрачали на придбання покращених порід великої рогатої худоби. Колоністи використовували такі породи худоби як симентальська, голландська, швейцарська, а також чорно-ряба-німецька. Варто зазначити, що українці також запозичали в німців породи корів. Так, наприклад, в українських селах протягом століть і до сьогоденішнього часу використовують німецьку чорно-рябу породу корів.

Про вагомий внесок у розвиток тваринництва Волині писав німецький вчений Вольдемар Гізбрехт у роботі «Волинь і волинські німці». Зокрема він зазначав: «...як добру згадку про себе німці залишили зразкове господарство всюди, де вони проживали. Особливе значення їх в тому, що вони були піонерами розведення нових порід худоби, які стали основою для підняття

тваринництва на Волині» [3, с. 31]. Особливо яскраво це можна побачити під час проведення Столипінської аграрної реформи, коли в багатьох німецьких господарствах поліської зони губернії було в середньому від 2 до 16-ти голів великої рогатої худоби, коней, свиней. 96% німців мали у своїх господарствах велику рогату худобу і 73% – робочу. В українських селах цей показник був менший, відповідно 87,7% і 68,5% [2, с. 44].

Німці та українці тримали в господарствах велику кількість дрібної птиці – гусок, качок, курей. Цьому сприяла наявність в регіоні великої кількості боліт, малих річок, а також окремі жителі мали власні ставки.

Успіхи волинських німців у тваринництві в першу чергу були пов'язані з їхньою надзвичайною турботою про тварин. Німецький вчений А. Янс в роботі «Як розмовляли волинські німці зі своєю худобою» зазначав, що «...охорона тварин в них була життєвою необхідністю» [4, с. 173].

Як відомо, німці та українці великі земельні площі відводили під посіви зернових і тому виникала проблема їх переробки. Основну роль у цьому відігравали млини. Вони були вітряними і механічними. Вітряні млини, як правило, називалися голландськими і в них поверталась за напрямом вітру тільки верхня частина з крилами. У таких млинах колоністи могли отримувати якісне пшеничне борошно. В українських селах також були свої млини зі своїм простим обладнанням. В той час майже кожне українське село мало свій млин, особливо біля річок. Про це свідчать і поширені українські прізвища «Мельник», «Мельничук», «Мельниченко», «Мірошник», «Мірошниченко», які пов'язані з родом діяльності їх носіїв, а в німців аналогічним і поширеним було прізвище «Мюллер», в перекладі «Мельник».

Варто зазначити, що прибутки з млинів були досить значними і тому їх власники були досить заможними людьми. Слід відмітити, що після еміграції німців з Волині їхніми млинами довгий час користувалися українські селяни. В окремих німецьких колоніях Житомирського повіту (Березівка, Цвітянка,

Курне) німецькі механічні млини використовувались селянами навіть після Другої світової війни.

Таким чином, німці та українці протягом тривалого часу співіснування на теренах Волині мали свої особливості господарювання, запозичали один в одного методи ведення сільського господарства, цим самим поширювались прогресивні європейські традиції землеробства, тваринництва, городництва тощо.

Список використаних джерел

1. ДАЖО, ф.107, оп.1, спр. 1, арк. 45-48.
2. Свод материалов по сельскохозяйственной статистике за 1910 – 1913 гг. Житомир, 1915. 96 с.
3. Giesbrecht W. Wolhynien and Wolhyniendeutschen. Wolhynische Hefte. Folge. Historischer Verein Wolhynien. – Schwabach, Wisentheid: Selbstverlag, 1922. 194 s.
4. Folge. Historischer Verein Wolhynien. – Schwabach, Wisentheid: Selbstverlag, 1922. 194 s.
5. Jahs J. Wie redete der Wolhyniendeutsche mit seinem Vieh? Wolhynische Hefte 2. Folge. Historischer Verein Wolhynien. – Schwabach, Wisentheid: Selbstverlag, 1982. 172 s.

В'ячеслав Магась,

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри суспільних наук

Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Сьогодні доводиться долати застарілі радянські ідеологічні постулати, котрі, оцінюючи розвиток України у складі Російської імперії та її суспільно-

політичне життя на початку ХХ ст., використовували тези про вирішальну роль пролетаріату та більшовиків у тих процесах. Крім того, державно-правові та економічні перетворення в країні ігнорувалися, використовувалися ідеологічні штампи про повну закостенілість бюрократичного державного механізму. Сьогодні зазначена теза продовжує повторюватися багатьма дослідниками. Водночас поширення набуває концепція модернізації, котра відстежує існування низки зрушень у державно-політичній, економічній та культурній сферах романівської імперії на початку ХХ ст.

Серед українських дослідників концепцію модернізації при характеристиці розвитку України на початку ХХ ст. притримувалися такі науковці як Я. Грицак [2], О. Шляхов [4], О. Федьков [5], В. Магась [3] та інші.

Поняття модернізації розглядається в сучасній науці як процес переходу від традиційного суспільства до модерного, від аграрного до індустріального. Крім того, ним можна позначати оновлення об'єкта відповідно до умов сучасності, а також для опису трансформацій, які здійснюються з метою наближення до характеристик найрозвиненіших суспільств. В контексті нашого дослідження модернізацію варто розглядати як історичний процес глибинних та багаторівневих перетворень політичної та соціальної систем, економіки та повсякденного життя, перетворення цінностей поведінки та стереотипів людей, спрямованих на перехід від традиційного до сучасного суспільства. Ці перетворення можуть бути представлені як сукупність процесів індустріалізації, урбанізації, бюрократизації, професіоналізації, раціоналізації, демократизації, становлення сучасних ціннісно-мотиваційних механізмів, освітніх та комунікативних революцій. Під час модернізації трансформується політична культура суспільства та політичні інститути, які передбачають вплив населення на процеси формування влади та прийняття рішень. Політична модернізація в Європі почалася в епоху буржуазних революцій і проявилася у встановленні конституційного устрою, впровадженні принципу розподілу влад, формуванні громадянського

суспільства, розвитку виборчого права тощо. На думку американського економічного та політичного мислителя В. Ростоу, Російська імперія вступила в стадію промислового перевороту і стадію індустріального розвитку суспільства несинхронно до інших суспільств. Так, Великобританія вступила в стадію промислового перевороту 1783 р., а в стадію індустріалізму – 1802 р., Франція відповідно в 1830-1860 рр., США – в 1843-1860 рр.; Німеччина – в 1850-1873 рр., Японія – в 1878-1890 рр, Російська імперія – в 1890-1914 рр. Індустріалізм спричинив соціокультурні трансформації та демонтаж феодально-абсолютистських станових систем. Прихильники теорії модернізації вважали, що важливим елементом переходу від традиційного до індустріального суспільства є посилення ліберально-демократичних тенденцій у державі. Одним із проявів їх посилення в Російській імперії стала поява громадсько-політичних організацій [3, с. 73].

На формування модернізаційної теорії значний вплив мали соціологічні концепції XIX – початку XX ст. (еволюціонізму та структурного функціоналізму), які розробили принцип протиставлення традиційного (аграрного) та сучасного (індустріального) суспільств. Крім того, з еволюційної теорії було запозичено вчення про повільні та поступальні (не революційні) зміни в суспільстві, тобто для формування сучасних суспільств необхідний час. Громадсько-політичні організації так само проходять певну еволюцію. Так, в Російській імперії професійно-політичні організації стали початковим етапом у їх формуванні, оскільки об'єднання відбувалося, в першу чергу, всередині згуртованих професійних груп. Зі структурного функціоналізму було запозичено вчення про те, що суспільство як система перебуває в стані гомеостатичної рівноваги, а в разі змін у якійсь із його частин інші елементи змінюються відповідним чином, тобто реформи будь-якого елементу суспільства спричиняють певні трансформації в усіх інших елементах. В процесі модернізації відбувається демонтаж традиційного суспільства, перебудова його інституційних та соціокультурних засад. У

зв'язку з цим досліджувані об'єднання розглядаються як зародки модерного суспільства [3, с. 73-74].

Науковці розрізняють органічну та неорганічну модернізацію. Якщо перша характерна для передових суспільств, то остання – для наздоганяючих. Основними акторами органічної модернізації є підприємці, фермери та інтелігенція, а неорганічної – владна еліта, інтелектуали, торговельна буржуазія, зорієнтована на зовнішні ринки тощо. Суспільства-піонери здійснюють модернізацію комплексно, спираючись на власні культурні традиції та соціальні інститути, сформовані їхнім попереднім розвитком. У свою чергу, наздоганяючі суспільства реагують на зовнішні виклики фрагментарно, запозичуючи чужий досвід. Російська імперія досить пізно стала на шлях модернізації, яка спочатку торкнулася економіки та сфери державного управління. Суспільні відносини також поступово модернізувалися. Це в повній мірі відобразилося на її протіканні в українських губерніях. Серед громадсько-політичних організацій підросійської України можемо виокремити такі, що були носіями цінностей як аграрного (Селянський союз, Союз робітників для захисту своїх прав), так і індустріального суспільства (Академічний союз, Союз інженерів і техніків, Союз адвокатів тощо). З огляду на зазначені характеристики модернізацію Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. варто віднести до наздоганяючої. Так, в концепції «ешелонів розвитку капіталізму» А. Гершенкрона, її віднесено до другого наздоганяючого ешелону, в якому велику роль відіграє держава. До наздоганяючих типів модернізації зарахував Росію і С. Блек, який відніс її до суспільств, котрі розвивалися під керівництвом власних традиційних урядів, однак під опосередкованим впливом модернізованих суспільств. Особливістю наздоганяючих реформ є підлаштування запозичених інститутів та традицій до потреб країни-реципієнта, трансформація їхніх початкових форм у зв'язку з неможливістю штучного переносу досягнень чужої культури на новий ґрунт [3, с. 74-75].

Для кращого розуміння модернізаційних процесів у Російській імперії варто брати до уваги і модернізаційну концепцію С. Гантінгтона, яка набула поширення у 60-70-х рр. ХХ ст. Він, класифікуючи регіональні модернізаційні процеси, виокремив типи «надтріснутих» та «розколотих» периферійних країн. У «надтріснутих» країнах групи населення належать до різних цивілізацій. У свою чергу, в «розколотих» країнах домінує одна цивілізація, але їх лідери прагнуть змінити цивілізаційну ідентичність. На думку С. Гантінгтона, Росія належала до «розколотих» країн ще з часів Петра I [1, с. 148-190].

В 1970-1980-х рр. під впливом теорії військової революції поширення набула концепція фрагментованої парціальної модернізації. В ній «політика самопосилення» пов'язувалася з військовим протистоянням між модернізованими суспільствами та їхніх сусідами. Прагнення модернізаційних еліт створювати адекватну загрозам військову інфраструктуру призводило до реформ, а також до перебудови самих еліт. Такий тип модернізації мав місце в Росії, Японії, Османській імперії тощо. Негативним наслідком подібного фрагментарного розвитку був сплеск насильства всередині системи, соціальний розкол та ефект «застрягання» на етапі часткової модернізації. Зазначені процеси мали свою регіональну специфіку, були зворотними, фрагментарними та багатолінійними. Після 1991 р. модернізаційний підхід почав широко використовуватися дослідниками в пострадянських країнах для пояснення переходу від традиційного суспільства до сучасності [3, с. 75-77].

В Україні одним із найбільших дослідників концепції модернізації виступає О. Шляхов. Проаналізувавши процеси, які відбувалися в підросійській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., він зауважив, що в Україні мала місце ініційована зверху конфліктна модернізація, якій був властивий наздоганяючий характер. Влада, ініціюючи зміни, прагнула перш за все посилити військовий потенціал імперії. Зміни торкнулися як економічної,

так і соціальної сфери, а також ціннісних установок населення, спричинили перехід до аграрно-індустріального суспільства [4].

За загальним визнанням вітчизняних та зарубіжних дослідників, модернізація Російської імперії відбувалася в контексті її вестернізації, тобто орієнтації на досягнення західної цивілізації в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах.

Процес модернізації в Російській імперії ускладнювався позицією більшості представників офіційної влади та особисто імператора, котрі не сприймали та всіляко перешкоджали її політичній складовій. Так, починаючи з перших днів царювання Миколи II, імперією ширилися чутки, котрі пророкували майбутні реформи та неодмінну лібералізацію. На ім'я царя почали надходити адреси від земських діячів, котрі містили подібні сподівання. З метою заперечення зазначених чуток імператор виступив 17 січня 1895 р. перед земськими депутаціями, які зібралися в Зимовому палаці. У виголошеній ним промові, зокрема, зазначалося, що останнім часом на земських зібраннях лунали голоси людей, які захопилися «безглуздими мріями» про участь представників земства у справах внутрішнього управління. Новий імператор пообіцяв тримати «прапор самодержавства» так само твердо та неухильно, як тримав його батько [3, с. 78].

Таким чином, концепція модернізації пояснює процес переходу традиційного, аграрного суспільства до індустріального. Модернізація пов'язана з появою нових явищ у політиці, економіці та культурі. Це, в свою чергу, сприяє соціальному розвитку, ускладненню структури суспільства, його диференціації та самоорганізації. Процес модернізації має свою регіональну і цивілізаційну специфіку. Сучасні концепції модернізації виходять з уявлень про її нелінійний характер. Відповідно до цих уявлень, існує два типи модернізації: органічна та наздоганяюча. В підросійській Україні модернізація мала наздоганяючий характер.

Список використаних джерел

1. Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Пер. з англ. Наталії Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
3. Магась В. О. Громадсько-політичні організації і влада в підросійській Україні (1905 р. – лютий 1917 р.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 562 с.
4. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с.
5. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка на початку XX ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

Вікторія Мельничук,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Сучасна українська освіта постала перед багатьма викликами, необхідністю реформування відповідно до європейських стандартів, а передусім – важливістю формування та впровадження оновленої системи

цінностей. Особливої значущості набувають ті цінності, що сприятимуть інтеграції в європейський освітній простір, зокрема такі як толерантність, креативність, мобільність, інноваційність, критичне мислення, лідерство. Зважаючи на це, дослідження аксіологічного виміру окреслених процесів є актуальним та доцільним, адже освіта – це сфера, що творить потенціал для розвитку суспільства.

Відтак необхідно наголосити, що у формуванні європейських цінностей значна роль належить саме освіті. Радою Європи впродовж тривалого часу розроблено та реалізовано низку освітніх проєктів, спрямованих на розвиток громадянськості та толерантності. Ще в 1997 році започатковано проєкт «Освіта, спрямована на виховання демократичної громадянськості», завдання якого полягало у розвитку активного громадянства серед молоді. Проєкт Ради Європи «Мови, багатоманітність, громадянськість» зосереджений на взаємопроникненні мов та культур різних народів у європейській системі шкільної та вищої освіти Європи. Радою Європи також започатковано проєкт «міжкультурної освіти», спрямований на формування обізнаності про багатоманітність культур і мов та поваги до них шляхом діалогу на всіх рівнях освіти [1, с. 39].

Важливою складовою визначення підґрунтя взаємодії європейських систем освіти та їх ціннісного контексту задля створення спільного європейського освітнього простору є Велика Хартія Університетів (Magna Charta Universitatum), яку 18 вересня 1988 року під час святкування 900-ліття Болонського університету було підписано ректорами 430 університетів. Головними цінностями в Хартії визначено те, що університет є самостійною установою, дослідницька та викладацька діяльність має бути незалежною від будь-якої влади; викладання та дослідницька робота в університетах повинні поєднуватися з метою відповідності навчання запитам суспільства; визначальним принципом у дослідницькій і викладацькій діяльності є свобода; університет повинен зберігати традиції європейського гуманізму [2, с. 8]. У

2020 році текст Хартії під назвою Magna Charta Universitatum – MCU 2020 було оновлено і ухвалено 12 березня 2020 року. Цей документ підписано 900 університетами з 88 країн, 70 з них є українськими. Фундаментальні цінності було збережено і доповнено відповідно до викликів сучасності. Це дає підставити стверджувати про вагомую роль освіти в процесах формування єдиної європейської системи цінностей, до яких досить активно долучається також і Україна.

Міністерством освіти і науки України впродовж 2022 року було здійснено низку заходів, спрямованих на євроінтеграцію у сфері освіти, серед яких можна виокремити ті, що орієнтовані також на формування спільної ціннісної складової, зокрема:

- Україна приєдналася до Європейської організації публічного права, яка займається розповсюдженням європейських цінностей через сферу публічного права;
- затверджено національний план щодо відкритої науки;
- Уряд здійснив затвердження Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, а також плану з її реалізації на 2022-2024 роки;
- забезпечено виконання значної частини (40%) індикаторів Дорожньої карти інтеграції науково-інноваційної системи до Європейського дослідницького простору;
- створення необхідних умов для участі організацій та установ, студентів і викладачів із України в новому циклі програми Європейського Союзу з освіти, навчання, молоді та спорту Еразмус+;
- здійснено підписання додаткової угоди про продовження на 3 роки Угоди «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України» [3].

Таким чином, можна констатувати, що в сучасних умовах система освіти України зазнає змін, які орієнтовані на впровадження європейських цінностей та пошук відповідей на виклики сучасності, зокрема шляхом ціннісних трансформацій.

Євроінтеграційні процеси зумовлюють необхідність реалізації нових підходів у сфері освіти. Формування загального європейського освітнього простору відбувається шляхом міжкультурного діалогу, що ґрунтується на принципах свободи та рівності. В цьому контексті необхідним є, з одного боку, збереження унікальності та традиційності освітньо-ціннісних настанов, а з іншого – засвоєння найкращих духовних орієнтирів європейської культури.

Європейський підхід до освіти передбачає формування навичок раціонального, логіко-теоретичного обґрунтування та розуміння глобалізаційних, світових процесів. Принцип раціональності, на якому ґрунтуються міжкультурні людські відносини, створює нові можливості пізнання і досягнення свободи як у науці, так і в освіті. Водночас, зважаючи на орієнтацію сучасної освіти на формування світоглядно-культурних і професійних компетенцій, необхідним є її філософське осмислення [5, с. 57]. Адже саме завдяки філософському баченню, що зосереджене на світоглядному та аксіологічному аспектах проблеми, можливим є цілісне її розуміння, а гуманістична спрямованість відповідає запитам сьогодення.

Відтак у нинішньому світі відбувається перебудова ціннісних пріоритетів, увага зосереджується на особистісних цінностях та свободі вибору. Визнання власної суб'єктивності відбувається завдяки таким основоположним принципам розвитку особистості як свобода, творчість, відповідальність, які є орієнтирами у європейських освітніх стратегіях [4, с. 24]. Домінуючими є ідеали свободи вибору, довіри, толерантності, відповідальності, що підкреслює значущість культурного розмаїття з пріоритетами гуманістичності, а не егоцентричності. Відтак відбуваються трансформації в опозиціях колективності / суб'єктності, минулого / майбутнього, безпеки / самореалізації, заборон / свободи, пасивності / активності, монологічності / діалогічності, культурної одноманітності / культурного розмаїття. Вищезазначене виявляється також у трансформації компетентнісної основи освітнього процесу сучасної

Європи [4, с. 25]. Зважаючи на такі тенденції важливим є міждисциплінарний підхід до процесів, що відбувається в освіті.

Саме завдяки такому підходу можливим є пошук відповідей на питання соціокультурного світоглядного характеру, зокрема: про співвідношення освіти і культури; про взаємозв'язок гуманітарного та конкретно-наукового типу знання (лінгвістичного, технічного); про значення вивчення гуманітарних наук для отримання якісної вищої освіти у процесі формування фахової підготовки. Саме завдяки такому підходу можливим є формування життєвих сенсів та орієнтирів наукового мислення [5, с. 57]. Окреслені проблеми є надзвичайно актуальними, а пошук відповідей на них сприятиме переосмисленню існуючих підходів в освітній сфері, що є важливим в умовах євроінтеграції України.

Отже, система освіти є значущою складовою суспільного життя, особлива роль їй належить в євроінтеграційних процесах. Адже аксіологічний аспект окреслених процесів значною мірою визначається та реалізується в освітній сфері, що спрямовує зусилля на формування системи цінностей, яка сприятиме інтеграції України до європейського освітнього простору.

Список використаних джерел

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
2. Андрущенко В. Інтеграція цінностей: педагогічний досвід Європи. Стаття перша. Велика Хартія Університетів. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ, № 1. 2013. С. 5–10.
3. Головні досягнення МОН у сфері європейської інтеграції у 2022 році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-dosyagnennya-mon-u-sferi-yevropejskoyi-integraciyi-u-2022-roci>
4. Кожем'якіна О. М. Самореалізаційна динаміка як ціннісний вектор європейського освітнього простору. Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-метод. конф. (Суми, 29-30

травня 2020 р.) / ред. колегія: В. М. Завгородня, А. М. Куліш та ін. Суми: Сумський державний університет, 2020. С. 24–25.

5. Комісар Л. П., Чехун Н. В. Концепт «європейські цінності» (European values study) в міждисциплінарному вимірі: рефлексія і практика Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2018. № 1 (27). С. 54–59.

Наталія Лазуріна,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Для суспільства, без стійкої та вивіреної у всіх видах стосунків системи соціокультурних цінностей, характерна роз'єднаність, а тому і приреченість на стагнацію. Держава не спроможна вирішувати всі проблеми суспільства без належного розуміння та підтримки громадян. Ігнорування проблем бідності та безробіття, належного забезпечення гендерної рівності, недопущення дискримінації та забезпечення безпеки життєдіяльності, не вирішення проблем екологізації виробництва можуть призвести до соціальної та політичної нестабільності. Тому українці повинні усвідомлювати і особисту соціальну відповідальність перед суспільством за процес розвитку солідаризації українського та європейського суспільств.

Кожна національна культура являє собою складну систему взаємопов'язаних матеріальних і духовних феноменів. Але найважливіша роль у цій системі культури належить ціннісним структурними зв'язкам. Саме ці зв'язки визначають перевагу певних речей та явищ у даній культурі над

іншими, саме вони впливають на вибір засобів досягнення життєвих цілей в різних соціальних сферах – від сімейного виховання до релігійних і політичних переконань. Цінності виникають унаслідок надання об'єктам відповідних властивостей з боку суб'єкта, і тому без суб'єкта, без наявної зацікавленості з його боку, ніякий предмет не можна вважати цінним. Одночасно, цінності є завжди утвореннями над особистісними і поза об'єктивними за своїм значенням вони значно більші, ніж будь-які предмети та явища. Як зазначає Т. Новікова, – «на думку вчених, цінності (ідеали, норми, смисли, світоглядні орієнтації), є над матеріальними, над біологічними сутностями. Вони існують лише у головах людських індивідів як предмети суто духовні. На основі цієї ціннісно-духовної реальності між людськими індивідами виникає соціальний зв'язок [1, с. 123]».

Проблеми входження українського суспільства в європейський культурний простір вимагають зміни ціннісних орієнтацій, загалом способу життя в індивідуальному і у суспільному масштабі. Деякі дослідники процесу інтеграції соціокультурних українських цінностей в європейський простір відмічають несумісність деяких рис української та західноєвропейської типів ментальності. В першу чергу, це індивідуалізм, який як і західноєвропейській проявляється в активній участі у політичних та соціальних протестах. Але західноєвропейський індивідуалізм направлений на боротьбу за інтереси і результат, а індивідуалізм українця направлений на розділ інтересів та ухиляння від відповідальності за результат. Звідси ж і велике дистанціювання українців від владних структур, як можливості ухиляння від соціальної відповідальності. Це пояснюється історичним досвідом підкорення чужій державній владі, яка не сприймалася як справедлива, а соціальна активність завжди реалізовувалася як протест проти засилля чужого.

Але дуже повільний відхід суспільства, за роки незалежності, від пострадянських орієнтацій у сферах економіки та патерналістських відносин

громадянина з державою, все ж таки компенсувався ціннісним наближенням українців до європейських норм у питаннях фінансової безпеки і відповідальності за своє життя, а також толерантності та емпатії. Неухильний рух українського суспільства до європейської системи соціокультурних цінностей, інтеграція їх у соціальні процеси зафіксовано співробітниками українського культурного фонду та відображено у соціологічному дослідженні «Світове дослідження цінностей в Україні [2]». Загалом, анкета складається з 14 тематичних блоків: • соціальні цінності, ставлення і стереотипи (45 запитань); • соціальне благополуччя (11 запитань); • соціальний капітал, довіра і членство в організаціях (49 запитань); • економічні цінності (6 запитань); • корупція (9 запитань); • міграція (10 запитань); • індекс пост-матеріальних цінностей (6 запитань); • наука і технології (6 запитань); • релігійні цінності (12 запитань); • безпека (21 запитання); • етичні цінності і норми (23 запитання); • політичні інтереси і політична участь (36 запитань); • політична культура і політичні режими (25 запитань); • демографічна інформація (31 запитання).

Протягом майже всієї історії пріоритетом для людства було виживання і це актуалізувало цінності групової солідарності, традиціоналізм, неприйняття інакшості і підкорення сильним лідерам. Модернізація, економічний розвиток і безпека, що утвердились в багатьох країнах після Другої світової війни, привели до руху до секулярно раціональних цінностей і цінностей самовираження: зниження впливу релігії і авторитарних лідерів, поширенню демократії, толерантності, гендерної рівності тощо [2].

Сьогодні вимагає пришвидшення процесу інтеграції українського суспільства в європейський культурний простір. Одну з провідних ролей тут виконує система вищої освіти України. Адже, система соціокультурних знань становить соціальну основу особистості. Тому, викладання суспільствознавчих дисциплін повинно бути направлене на формування особистостей які готові діяти у нових реаліях майбутнього. Традиційно,

соціокультурні цінності, що закладалися в систему української освіти, завжди сприяли становленню гармонійної, інтелектуально та духовно розвинутої особистості. До випускників вищих навчальних закладів у нашому суспільстві пред'являлися вимоги не тільки досконало володіти знаннями фахової направленості, але і мати систему сформованих позитивних соціокультурних цінностей, бути взірцями соціально схвальної поведінки. Тому, що соціокультурні знання не тільки сприяють засвоєнню цінностей суспільства, але й забезпечують гармонію в стосунках із навколишнім світом, послідовно в системі: людина – родина – громада – суспільство – держава – людство. Отже, соціокультурні цінності особистості відображають не тільки міру оволодіння культурним надбанням суспільства але й «повертаються» суспільству, через застосування їх у соціальній діяльності. Українські та європейські соціокультурні цінності, що закладені у фундамент гуманітарної підготовки майбутніх фахівців, повинні сприяти формуванню розуміння європейського почуття соціальної відповідальності, довіри, толерантності, соціального добробуту. Це в свою чергу дозволить «повернути» їх суспільству вирішенням системних соціальних, екологічних, економічних, безпекових та інших проблем українського суспільства та пришвидшить процес євроінтеграції.

У руслі інновацій відбувається переміщення уваги громадянського виховання з принципу колективізму на особистість. Сучасна українська освіта активно використовує європейський досвід виховання солідарності та відповідального лідерства. У вищих навчальних закладах діють творчі середовища спільнот молоді, активна громадянська позиція яких стає взірцем для наслідування у процесах модернізації українського суспільства. За даними авторів соціологічного дослідження цінностей в Україні, – «Зростання частки тих, хто пишається громадянством, ...може свідчити не про повернення традиціоналізму, а про зміцнення державності. Також це може свідчити про зміцнення солідарності під час війни»... «Отримані результати за

результатами опитування в межах 7-ї хвилі WVS надають можливість на сучасному етапі осмислити місце України в ціннісно культурному вимірі як на європейському просторі, так і в світі. І це дає розуміння щодо напрямів послідовного формування ціннісних орієнтирів на основі системи європейських цінностей, зокрема, – рівності перед законом, самореалізації, толерантності, відкритості змінам, індивідуальної відповідальності... [2, с. 15,16]».

Отже, основними індикаторами розвитку процесу євроінтеграції є система соціокультурних цінностей українського суспільства, їх зближення з європейськими цінностями. Ціннісні соціокультурні орієнтації українців дають можливість не тільки виміряти стан євроінтеграційного процесу, а й сформулювати запити на вироблення ефективної освітньої політики по формуванню свідомої, соціально активної та відповідальної особистості.

Список використаних джерел

1. Новікова Т. Л. До проблеми формування соціокультурних цінностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2011. № 4. С. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_4_28.

2. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Л. Акуленко, О. Балакірева та ін.; ред. Потапенко. Український центр європейської політики. К., 2020. 216 с.

3. Станіславенко Л. А. Соціальні та економічні цінності українського суспільства. Політичне життя. 2021. № 1. С. 103–111. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.1.13>

Віктор Доценко,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри всевітньої історії та археології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Сьогодні Україна переживає важливу добу власної історії. Добу відкидання імперської колоніальної залежності від російсько-радянського впливу. Добу відродження власної ідентичності та духовності. Одну із ключових ролей у формуванні нової національної свідомості українців відіграє релігія. Українська держава є секуляризованою, і тому різні церкви у суспільстві мають можливість змагатися за думки і серця українців. При цьому держава намагалася не втручатися у релігійно-духовну сферу життя соціуму. І тільки в мовах російсько-української війни, коли постало питання фізичного та духовного виживання української нації, вона робить важливі кроки до відновлення власної Київської церкви, Київського християнства.

Київське християнство – це сучасний науковий термін, який використовується науковцями для пояснення феномену церкви та її духовних практик, яка постала в момент Володимирового хрещення Русі-України. Київське християнство увібрало в себе практики східної і західної Церкви та місцеві дохристиянські культурно-духовні цінності. Саме завдяки Київському християнству вже наприкінці XI ст. постало нове духовне обличчя українця. Церква в найскладніші моменти історії України та українців була єдиною репрезентативною установою, що виконувала роль етнозбереження і самоідентифікації української нації.

Київське християнство стало основою формування спільного європейського культурного простору. Воно зв'язало в єдине ціле

християнської культури від Атлантики до Уралу. Київська церква слугувала містком для проникнення у віддалені райони Східної Європи новаторських ідей та практик Західної церкви. Релігійний чинник традиційно посідав вагомим місце у внутрішній та зовнішній політиці української держави від хрещення Русі. Уже тоді влада усвідомила значимість для зміцнення державності чинника єдиної церкви, оскільки монотеїстична релігія досить ефективно виконує інтегративну функцію. У княжу добу склалася своєрідна модель державно-церковних відносин, відмінна від візантійської. Її характеризували автономність сфер впливу та співпраця світської і духовної влади. Відтак, християнство у давньоруській державі, глибоко інкорпороване у систему контролю над людиною і суспільством, перебирає на себе функції по суті державної ідеології.

У козацьку добу державно-церковні відносини набувають нових рис і характеру відповідно до релігійно-церковної та геополітичної ситуації. В цей час в Україні існувала вже не одна церква, а дві – поряд із православною утворилася й греко-католицька конфесія. Проте політика козацької старшини була спрямована на підтримку лише традиційної, тобто православної церкви. Такий підхід не міг не мати негативних наслідків для національної та політичної консолідації українського народу, що виявився поділенням за регіонально-конфесійною ознакою. Саме в цей період було закладено глибинний світоглядно-релігійний конфлікт, що його не подолано до кінця і сьогодні. Разом з тим у добу козацької республіки було сформовано оригінальну модель державно-церковних відносин, яка включала в себе розподіл світської та духовної влад; пріоритетне ставлення до православної конфесії; звичаєве право, християнські норми моралі та нормотворчість гетьманів як механізми регулювання державно-церковних відносин; матеріальну підтримку церкви з боку старшини та гетьманів; домінуючий статус церкви як духовної та культурної інституції.

Із втратою державності та приєднанням значної частини України до складу Російської імперії, церква позбулася надійної підтримки з боку влади.

В умовах царського самодержавства по суті відродилася візантійська модель цілковитої залежності церкви від держави. Крім того, ця модель включала такі елементи, як юридичне закріплення панівного становища православної конфесії з покладанням на неї певних державних функцій. Церква стає ідеологічною опорою режиму.

Під час української революції 1917–1920 рр. було здійснено рішучі кроки у напрямку відродження церкви як національної установи, її українізації. Засобом досягнення цієї мети стала боротьба за автокефальний статус української православної церкви. Проте ця боротьба ускладнювалася тим, що значна частина православних ієрархів в Україні була вихована у традиціях «самодержавія, православія, народності», ворожих щодо ідеї української самостійності. Не досить активними у цьому напрямку були й зусилля провідників Центральної Ради, більшість з яких за ідейними переконаннями були соціалістами, з атеїстичним розумінням світобуття. Тому Центральна Рада не виявляла інтересу до проблем церковного життя взагалі. Щоправда, це ставлення згодом еволюціонувало у напрямку від байдужого ставлення до спроб установити контроль над релігійно-церковним життям із метою використання релігійного чинника у державотворенні.

Значно прихильнішим до церковно-релігійного питання було ставлення з боку уряду гетьмана П. Скоропадського. Він спромігся створити урядовий департамент – Міністерство сповідань, яке й розробило модель державно-церковних відносин. Проте проросійська орієнтованість більшості ієрархів ускладнювала процес залучення церкви до національно-державного будівництва, що, втім, не спиняло уряд Гетьманату у його прагненнях до автокефалії. Саме завдяки його зусиллям було розроблено документ, який мав стати основою законопроекту про автокефальний статус Української православної церкви (УПЦ). Але падіння режиму не дало можливості реалізувати цю ідею на практиці.

Часткового втілення вона набула за правління Директорії, яка 1 січня 1919 р. проголосила Декрет про автокефалію УПЦ. Ним передбачався вихід української церкви з-під юрисдикції Московського патріархату та її опіка з боку держави. Держава брала на утримання вищий орган церковної влади УПЦ – Всеукраїнський церковний синод. Тим самим Директорія зробила значний внесок у справу українізації церковного життя, відродження національних традицій, його інституціоналізації. Проте й Директорії не вдалося розв'язати питання автокефалії, оскільки у розвиток подій втрутилася громадянська війна, що закінчилася більшовицькою окупацією України.

Радянська модель суспільно-церковних відносин формувалася на принципах Декрету Раднаркому РРСФР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», проголошеного 23 січня 1918 р. Серед обмежень, які накладалися Декретом на церкву, було положення про позбавлення її права юридичної особи та володіння власністю. Усі наступні юридичні акти та документи, які регулювали державно-церковні відносини, приймалися відповідно до вимог цього Декрету. Відновлення в період німецько-радянської війни російського православ'я супроводжувалось встановленням повного контролю за церковним життям зі сторони радянських спецслужб. Відносно інших конфесій компартійні органи, не дивлячись на декларовану свободу совісті, дотримувались політики жорсткого контролю за життям віруючих. Церкви перебували під постійним тиском спецслужб, проводились антирелігійні кампанії, які згідно програмних засад правлячої партії мали призвести до створення атеїстичного суспільства та держави. Фактично діяльність владних органів у релігійній сфері суперечила тогочасній конституції та радянському законодавству. Тільки з початком перебудови з середини 1980-х років в Україні розпочалися процеси відродження ролі релігійно-духовного фактору в житті суспільства. Проходять процеси вибудовування нової моделі відносин держави і

церкви. На місце конфронтації та переслідування приходять модель поміркованого співіснування.

Отже, упродовж всієї історії українського народу різні релігійні конфесії мали як позитивні так і негативні впливи на розвиток суспільства та суспільно-церковних відносин. Релігійний фактор впливу на свідомість українців використовували всі держави у складі яких перебували українські землі. Лише зі здобуттям незалежності Українська держава отримала можливість впливати на церковну ситуацію в країні, при цьому залучаючи духовних осіб різних конфесій до участі духовно-релігійному та культурному відродженні. Релігійно-церковний фактор має величезний вплив на формування національної свідомості, тому що соціокультурний вплив релігії є одним з важливих джерел формування національної ідеї. Існуючі, в інформаційному полі, спроби сформулювати національну ідею базуються на націоналістичних і модерністських позиціях. Їх підтримала українська православна церква і відкинуло московське православ'я. Його представниця в Україні «церква московського патріархату» реалізовує імперську політику Москви, здійснює заходи дезінтеграції та знищення національної ідентичності українців.

Марина Кругляк,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Державного університету «Житомирська політехніка»

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРІЇ ЮРІЯ ДРОГОБИЧА

Проникнення в Україну західноєвропейських культурних впливів в епоху Ренесансу відбувалося завдяки діяльності вітчизняних інтелектуалів, що здобували освіту за кордоном, зокрема в Італії. Так, відомо, що в Паризькому університеті в

1353 році підвищували свою фахову майстерність магістр Петро Кордован та його «товариші з Рутенії», у 1369 році навчався Іван з Рутенії, у 1397 році – Герман Вілевич «рутенської нації з Києва» [6]. Відомо, що з XV ст. при Карловому (Прага) та Ягеллонському (Краків) університетах було відкрито спеціальні гуртожитки – бурси, в яких проживали студенти з України. За підрахунками істориків, лише в Кракові в 1510–1560 рр. здобули вищу освіту 352, а впродовж XV–XVI ст. – 800 вихідців з України. Університет у Празі мав спеціальний «литовський колегіум», в якому навчалися піддані Великого князівства Литовського – українці, литовці, білоруси. Студенти з України здобували вищу освіту в Болонському, Падуанському, Базельському, Гейдельберзькому, Лейденському університетах, що в ті часи було буденною річчю [4, с. 315; 5].

Юрій Дрогобич (справжнє прізвище – Котермак) (1450–1494) народився в сім'ї незаможного дрогобицького міщанина Михайла Доната Котермака. Початкову освіту здобув у священника церкви святого Юра о. Евтимія. Разом з тим дізнався про правильний розрахунок дати пасхалій та набув основні знання з латинської, польської та італійської мов [3, с. 8–9]. Навчався спочатку у Дрогобичі та Львові, потім – у Ягеллонському університеті в Кракові, тодішній польській столиці та знаному осередку європейської культури. В. Цуп зазначає, що українська молодь з Галичини й Волині навчалась тут від закладення навчального закладу, а от студенти з Лівобережної України та кияни з'явилися в першій половині XV століття. Спираючись на дані польських колег, можна стверджувати, що у XV–XVII ст. на кафедрах Ягеллонського університету рахувалося 13 професорів з України, а українець Станіслав із Нового Міста навіть декілька разів ставав ректором. Загалом з часу заснування Ягеллонського університету (1364) й до середини XVII ст. у ньому навчалось 1 834 українські студенти. В університетських документах відзначено дисциплінованість наших земляків: за період XV–XVI ст. в актах ректорського суду зареєстровано лише вісім порушень статуту з боку студентів-русинів [5].

1469 року, як незаможний вступник і сирота, Юрій Дрогобич вніс лише один грош за право здобувати вищу освіту [4, с. 316]. 1470 року стає бакалавром (одним з 66), в 1473 р. – магістром наук (одним з 9). Зауважимо, що аби стати бакалавром, молодий Юрій Котермак мусив студіювати твори Арістотеля («Метафізика», «Етика», «Політика», «Економіка», «Фізика»), трактат Петра Еспанського, латинські тексти із застарілих підручників авторства Александра де Вілла Деї і Доната. Викликали інтерес в юнака лекції з риторики, поезики та астрономії [2].

Цього ж, 1473 року, Юрій Дрогобич іде навчатися до Болонського університету (весь шлях до Італії подолав пішки, оскільки не мав грошей, аби найняти коней). Джорджо да Леополі, тобто Юрій зі Львова, – так записали нашого земляка італійські колеги [3, с. 43]. Вже 1478 року Юрій Дрогобич отримує ступінь доктора філософії, стає професором. Свідченням високого рівня його знань є те, що замість звичайних ста лір Юрієві було визначено платню вдвічі більшу – двісті лір. Протягом 1478–1482 рр. читає лекції з астрономії у Болонському університеті, а в 1481–1482 рр. перебуває на посаді ректора цього університету [5].

І тут не варто дивуватися, адже, відповідно до статуту Болонського університету, претендувати на посаду ректора мав право тільки студент, якого було записано до університетських книг. Інші вимоги – вік не менше від двадцяти п'яти років (Юрієві Дрогобичу був тридцять один!) та навчання впродовж двох років медицини. Найголовніша ж вимога звучала так: «перевищувати інших наукою і чеснотами». Заборонялось обирати тих, що вивчали на час виборів граматику й хірургію. 15 днів надавалося новообраному ректорові, аби вивчити статuti університету. Тим не менш, бути ректором університету – річ найважливіша в ті часи. До обов'язків ректора входило: контроль за дотриманням університетських статутів; підготовка разом із професорами розкладу лекцій; здійснення заповнення

вакансій; нагляд за встановленням порядку оплати праці професорів та за їхньою роботою; розподіл лектури; організація диспутів [3, с. 61–66].

У 1482 р. Дрогобич отримує звання доктора медицини. По суті, це був перший українець, який досяг подібного рівня. Дрогобичу належить першість у багатьох справах: він першим з вихідців з України став робити розтин людського тіла, шукаючи причини хвороб та способи їх лікування. Дістав титул довічного громадянина Болоньї. Тривалий час Юрій Дрогобич обіймав посаду приватного астролога маркіза Монтарату, що проживав у місті Касале, до того ж, перебував у Фессарі при дворі герцога Ерколе д'Есте. Впродовж декількох років на запрошення відомих аристократичних сімей, як один із найбільш відомих астрологів, він побував у різних італійських містах [5]. 1488 року почав працювати в Краківському університеті на посаді професора, де читає лекції з астрономії, медицини, теорії мистецтв. Можливо, відомий в майбутньому польський астроном Миколай Копернік та німецький поет-гуманіст Конрад Целтьїс слухали лекції Юрія Дрогобича під час свого навчання в Кракові [2].

Астрономія, викладанням якої займався доктор Юрій, а також медицина, яку він вивчав завдяки відвідуванню лекцій, в ті часи були тісно пов'язані між собою. Кожен лікар мусив розумітись на астрономії, аби з розташування небесних світил зробити висновок, коли можна здійснити операцію, пустити кров, щоб визначити час найефективнішої дії ліків. У ту епоху вірили, що «лікар без знання астрології подібний до ока, позбавленого здатності бачити» [3, с. 56–57].

У Болонському університеті лектори астрології (або астрономії – тоді ці поняття не розрізнялися) мали завдання щороку скласти календар-альманах про рух планет і прогностик. Дрогобич є автором першої друкованої книжки, виданої українцем за кордоном. Її повна назва звучить так: «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини університету Болоньї» (надруковано в Римі 7 лютого 1483 р. латинською мовою, відома лише в двох примірниках, які зберігаються в Кракові і Штутгарті). Книга має десять непронумерованих аркушів формату

13 на 18,5 см, по 41 рядку на сторінках. У ній подано відомості з астрології, астрономії, філософії, економіки, географії, визначено географічні координати таких міст, як Москва, Кафа, Вільно, Дрогобич, Львів [3, с. 73–74]. Юрій Котермак розрахував рух небесних сил, передбачив два сонячних затемнення з точністю до хвилини (праці «Трактат про сонячне затемнення 29 липня 1478 р.» і «Трактат із шести розділів про затемнення», 1490 р.). Деякі біографи Юрія Дрогобича, зокрема Ірина Вовк, припускають, що науковець був знайомий з піонером кириличного друкарства Швайпольтом Фіолем й навіть підтримував його видавничу діяльність [2].

Перебуваючи в Кракові, Юрій Дрогобич обіймає посаду декана медичного факультету. Єдине, чого бракувало науковцеві, це особисте щастя. Тим не менш, злидні та важкий шлях на вершину наукового Олімпу підірвали здоров'я. 4 лютого 1494 року перестало битися серце видатного вченого. Юрія Котермака з почесними було поховано на одному з цвинтарів Кракова [1].

Список використаних джерел

1. Він був ректором у Болоньї – Юрій Котермак. URL: <https://web.archive.org/web/20150207124025/http://www.parafia.org.ua/biblioteka/kultura/shenderovskyj-nehaj-ne-hasne-persha/vin-buv-rektorom-u-bolonji-yurij-kotermak/>.
2. Вовк І. Magister Georgius Drohobicz de Russia. URL: <https://maysterni.com/publication.php?id=126386>.
3. Ісаєвич Я. Д. Юрій Дрогобич. Київ : Молодь, 1972. 124 с.
4. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 584 с.
5. Цуп В. Юрій Дрогобич в контексті формування української еліти. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/yuriy-drohobych-v-konteksti-formuvannya-ukrayinskoyi-elity>.
6. Черкаська Г. Українці у Сорбонні. URL: <https://uahistory.com/topics/events/10484>.

Ірина Островська-Бугайчук,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри суспільних наук

Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова

ПРАВО ОСОБИСТОСТІ НА ЖИТТЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ І БОЙОВИХ ДІЙ ТА ЙОГО ЗАХИСТ НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РІВНІ

Під час збройного конфлікту та бойових дій захист особистості та проблема забезпечення його прав і свобод, а особливо права на життя стає як ніколи значущою, оскільки процес забезпечення і дотримання прав людини, здебільшого передбачає їх застосування у час, котрий існує без воєнних дій, і під час війни дані норми стають мінімально дієвими і практично не застосованими, найбільше це стосується життя і здоров'я особистостей котрі знаходяться під особливою загрозою військових небезпек.

Бойові дії піддають загрозі застосування більшості прав і свобод людини, а основної загрози зазнає провідне природне право – право на життя. Особливої важливості під час бойових дій, у сфері прав людини, набуває аспект верховенства права та забезпечення права на життя. Відповідно до аналізу попередніх збройних конфліктів та війн між державами, що брали участь у конфліктах використовувалося лише МПП (міжнародне гуманітарне право), а міжнародне право прав людини загалом не враховували, та не використовували, оскільки воно існувало та використовувалося для захисту людей у мирний період. У сучасному світі все більше відбувається взаємодія міжнародного гуманітарного право та міжнародного права прав людини (МППЛ). Відповідно до правових норм МППЛ все інтенсивніше застосовується під час бойових дій, а регіональні суди з прав людини при оцінці того, чи мало місце порушення норм МППЛ (міжнародного

права прав людини) все частійше застосовують правові норми щодо правил ведення збройних конфліктів. Отже, як бачимо у сучасній науці та у міжнародно-правовій практиці МГП та МППЛ є комплементарними, тобто доповнюючими одне одного.

Так, у міжнародному праві вже вироблені правові норми, основною метою яких є обмеження вибору методів та заборону жорстоких і нелюдських засобів ведення бойових дій. Ці норми мають назву «норми міжнародного гуманітарного права» вони реально допомагають гуманізації збройних конфліктів та зменшення обсягів і негативних результатів бойових дій. Відповідно до основних засад та принципів згадуваних норм: у збройному конфлікті та під час бойових дій і за різних обставин сторони зобов'язуються дотримуватися міркувань гуманності, з ціллю захисту жертв та полегшення людських страждань, та шкоди котра наноситься об'єктам, які мають не мале значення для того що б вижити. Також вони мають захищати жертв від впливів і наслідків війни. Суб'єкти, котрі виступають сторонами у конфлікті, що дотримуються вказаних норм та принципів є такими, котрі шанобливо ставляться до міжнародного правопорядку, а за недотримання даних норм сторони будуть притягнуті до міжнародної кримінальної відповідальності.

До основних джерел МГП (міжнародного гуманітарного права) та МППЛ (міжнародного права прав людини) відносять міжнародні договори і міжнародне звичаєве право, основними серед них є:

1. Галузь захисту жертв збройних конфліктів:

- Женевські конвенції 1949 р. котрі включають у себе правові норми щодо поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; поводження з військовополоненими; захист цивільного населення під час війни [1];
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., у котрих нормативно закріплено захист жертв міжнародних збройних конфліктів та захист жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру;

- Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. та протокол до неї. Дані нормативно-правові акти Конвенції стосується участі дітей у збройному конфлікті;

2. Галузь захисту у випадку збройного конфлікту культурних цінностей:

- Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. та додаткові протоколи до неї [1];

3. Галузь захисту у випадку збройного конфлікту навколишнього середовища:

- Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище від 10 грудня 1976 р.;

4. Галузь заборони та обмеження використання окремих засобів ведення війни (зброї):

- Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв від 10 жовтня 1980 р.,
- Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р.;
- Конвенція про касетні боєприпаси від 30 травня 2008 р.
- Протокол про засліплюючу лазерну зброю, 13 жовтня 1995 р. (Протокол IV до КВЗЗ);

5. Галузь особистої кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права:

- Римський Статут МКС від 17 липня 1998 р.

Збройні конфлікти та бойові дії – страшні реалії сьогодення. Навіть дивлячись на всі зусилля міжнародної спільноти, які застосовуються заради того, щоб стало використовувати мирні переговори усупереч використанню зброї, страждання, смерті та руйнування, що приносить за собою війна, не припиняє збільшуватися.

Сьогодні ми бачимо, що МП (міжнародне право) у галузі захисту прав людини переконливо бере участь у внутрішніх справах держав під час збройних конфліктів та ведення бойових дій, загальною метою даного факту є – забезпечення поваги до людського життя та гідності за усіх обставинах.

Основною метою міжнародної спільноти та їх співпраці на міжнародній арені має бути не допущення до збройних конфліктів та оберігання людства від страшних реалій сучасної війни, що і є головним завдання міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Список використаних джерел

1. Основні документи міжнародного гуманітарного права: зб. документів / укл. Робочою групою щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група». Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 388 с.

Геннадій Махорін,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліськогонаціонального університету

ВНЕСОК РОДУ ДРОБ'ЯЗКІВ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Дослідження ролі видатних представників української інтелігенції у розвитку української і світової культури є виявом поваги до їхньої праці і, разом з тим, є внеском у зміцнення фундаменту української національної свідомості. Особливо важливо висвітлювати несправедливо призабуті постаті,

які свого часу становили справжню еліту української нації. До таких належить і рід Дроб'язків, тому варто віддати їм належну шану.

З Житомиром і Житомирщиною пов'язана доля славної родини Дроб'язків, внесок яких у розвиток української освіти і культури досить вагомий. З цього роду варто окремо виділити визначну постать Антона Лаврентійовича Дроб'язка. Народився він 1870 року в Ніжині у родині знаного майстра-гончара. Закінчив 1889 року Ніжинську гімназію і вступив до Київського університету Святого Володимира на юридичний факультет. Після закінчення університету працював секретарем Київської судової палати. Одружився з Марією Єгорівною Лібовою, з аристократичної дворянської родини, учителькою гімназії. 15 січня 1896 року у них народився син Віталій, а 20 серпня (1 вересня за н. с.) 1898 року – син Євген. В Житомир родина переїхала наприкінці 1899 року. Тут Антон Лаврентійович розпочав службу у Житомирському з'їзді мирових суддів (до 1903 року). Потім був мировим суддею у Заславсько-Острозькому окрузі, а з 1906 по 1914 рік – головою з'їзду мирових суддів цього округу. З 1914 року став членом Житомирського окружного суду, завідувачем реєстраційного відділу. 1916 року почав працювати за сумісництвом викладачем правових і політико-економічних дисциплін у Житомирському землемірному училищі [1, с. 22-23].

1919 року А. Л. Дроб'язко переїхав до Києва. Його запросили у Всеукраїнську Академію наук на посаду співробітника Комісії з вивчення звичаєвого права при соціально-економічному відділі ВУАН. З початку політики українізації займався розробкою україномовної правничої термінології, став редактором-упорядником «Російсько-українського словника правничої мови», який було видано 1926 року[2].

З 1930 по 1934 рік А. Л. Дроб'язко очолював кафедру Українського інституту лінгвістичної освіти. З 1935 до 1941 року він працював літературним редактором, перекладачем у видавництві «Радянська школа». Одночасно займався наукою: вивчав питання цивільного права і соціології.

1 липня 1941 року А. Л. Дроб'язка арештували співробітники НКВС, як і 345 інших представників української інтелігенції. Працівників спецорганів давно турбувало його українофільство, а тут приводом стала мимохідь висловлена думка: «Хіба ми зможемо перемогти німців, якщо ми не зможемо перемогти навіть довгоносиків». 6 липня 1941 року ученого розстріляли у Биківні.

З цієї родини вийшли визначні люди, якими може і повинен пишатися український народ. Його син, Віталій Антонович Дроб'язко, відіграв важливу роль у період Української національно-визвольної революції 1917 – 1921 рр. Він народився, як згадувалося вище, 15 січня 1896 року у Києві. З 1899 по 1903 рр. родина мешкала у Житомирі, а з 1904 року – в Острозі. Тут Віталій Дроб'язко навчався у місцевій гімназії, по закінченні якої вступив на юридичний факультет Київського університету. 1916 року був мобілізований до війська. Цього ж 1916 року закінчив Київську школу прапорщиків і залишився тут помічником курсового офіцера. З лютого 1917 року – на фронті. Отримав за хоробрість ордени Св. Станіслава III ступеня і Св. Анни IV ступеня. У травні 1917 року почали створюватися перші українські підрозділи і Віталій Дроб'язко був одним із перших їх організаторів. Зокрема, він брав участь у формуванні Окремого козацького куреня. Підтримував Українську Центральну Раду. 20 жовтня 1917 року за розпорядженням міністра військових справ Генерального Секретаріату був призначений до Сердюцької гарматної бригади. Брав участь у боях проти більшовицьких військ на Чернігівщині на початку січня 1918 року. У подальшому став ад'ютантом командира 8-ї Запорізької дивізії, з якою визволяв Київ. У листопаді 1919 року Віталій Дроб'язко захворів на тиф, після одужання приєднався до 6-ї Січової дивізії, якою командував полковник Марко Безручко. У квітні 1920 року ця дивізія поповнилася новобранцями і проходила інтенсивний вишкіл у Бердичеві і захищала це місто. З 8 травня по 9 червня дивізія перебувала у Києві, захищаючи столицю УНР. А потім Віталій Дроб'язко у складі дивізії брав

участь у бойових діях проти більшовицьких військ на Житомирському Поліссі, а саме під Ігнатполем і Пергою, а в подальшому переслідував Першу кінну армію, яку врешті розбили на річці Вісла. Був нагороджений Хрестом Симона Петлюри. Помер в еміграції.

Інший син, Євген Антонович Дроб'язко, став відомим українським перекладачем. Як уже згадувалося вище, народився він у Києві. Тут, у Києві, закінчив 1920 року юридичний факультет Київського університету, а пізніше (1923 року) – і Музично-драматичний інститут ім. Миколи Лисенка [3]. Одружився з Лією Наумівною Вайсблат (1905 року народження), донькою головного київського рабина Нухима Янкелевича Вайсבלата, рід якого з Народичів, що на Житомирщині. Її рідний брат, Йосип Наумович Вайсблат, відомий художник, учень Федора Кричевського. Інший її брат, Володимир Наумович Вайсблат, який народився у Малині на Житомирщині, закінчив Гейдельберзький університет, став багатогранно обдарованою людиною: письменником, драматургом, мистецтвознавцем, перекладачем і видавцем, одним із засновників Держвидаву України, видавцем творів Михайла Грушевського, Сергія Єфремова та ін. З 1931 року – професор Українського наукового інституту книгознавства [4, с. 111–112].

Євген Антонович Дроб'язко більше відомий як перекладач, автор першого повного перекладу «Божественної комедії» Данте. Йому також належать переклади класиків світової літератури з іспанської, італійської, німецької, польської, французької мов. Помер Євген Антонович Дроб'язко 3 травня 1980 року.

Його син, Лев Євгенович Дроб'язко, який народився 24 травня 1937 року, став істориком, кандидатом технічних наук. Шлях до вищої освіти був у нього складним і довгим. Двічі намагався вступити до Київського інженерно-будівельного інституту, працював в «Укргеолбудпромпроекті». Невдовзі став студентом будівельного технікуму і лише по його закінченні вступив на вечірнє відділення факультету міського будівництва Київського

інженерно-будівельного інституту. Одружився з Нельою Канторович. 1966 року закінчив виш. Займався науковими дослідженнями, став автором теорії розрахунку і конструювання легких сталевих конструкцій каркасів виробничих будівель. 1980 року Лев Євгенович захистив кандидатську дисертацію. Опублікував понад сотню наукових праць, отримав свідоцтва на кілька технічних винаходів. 2000 року став директором державного проєктно-дослідного інституту. Вийшовши на пенсію, займався дослідженням історичної топографії Бабиного Яру, писав статті про цю трагедію, захищав територію меморіалу від забудови. Помер 12 грудня 2017 року. Похований у Києві. Як бачимо, рід Дроб'язків залишив помітний слід в українській історії та культурі і заслуговує на подальше, глибше вивчення ученими-дослідниками.

Список використаних джерел

1. Махорін Г.Л. 100 років досвіду, традицій та професійності: монографія. Житомир: ПП «Євро-Волинь». 2022. 256 с.
2. Дроб'язко Антон Лаврентійович. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles
3. Дроб'язко Євген Антонович. Універсальний словник-енциклопедія. К.: Тека. 2006. URL: <http://slovo.org.ua>
4. Тельнюк С.В. Дроб'язко Євген Антонович // Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / редкол.: І.О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін. – Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана. 1990. Т.2: Д – К.

Геннадій Махорін,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Поліськогонаціонального університету

Світлана Марченко,

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри суспільних наук
Поліського національного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЛЬСЬКОГО КЛАДОВИЩА У ЖИТОМИРІ В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НЕКРОПОЛІСТИКИ

Важливою частиною нашої культурної спадщини є кладовища. Вони є також мірилом нашої суспільної моралі та культури, адже свідчать про повагу (неповагу) до наших предків. Кладовища є об'єктом дослідження такої галузі історичної науки, як некрополістика. Традиції європейської некрополістики почали закладатися ще у XVII – XVIII ст. Найбільш ґрунтовні дослідження, присвячені національним пантеонам, з'явилися у другій половині XIX – у XX ст. В цей період в багатьох європейських країнах видавалися некрополідовідники, що містили інформацію про місця поховання видатних особистостей. Некрополі становлять цікавість для біографів і генеалогів як джерело інформації про видатних і знаних людей, а для лінгвістів цікаві епітафії на пам'ятниках.

Український некрополь став об'єктом дослідження вітчизняних науковців на початку XX ст. і, після тривалої перерви, у кінці XX ст. – на початку XXI ст. В центрі уваги дослідників останніх десятиліть постали некрополі Києва, Одеси, Миколаєва. В серії «Некрополі України» вийшов біографічний довідник по некрополю старого Житомира [2]. Проте Вільське кладовище у Житомирі ніколи

не досліджувалося як окремий об'єкт нашої культурної спадщини, тому дана публікація покликана заповнити цю лакуну хоча б частково.

Вільське кладовище отримало свою назву тому, що простягалося уздовж вулиці Вільської (нині вулиця Перемоги). Започатковано кладовище у першій половині XIX століття. 1837 року за кошти дружини покійного генерал-лейтенанта Якова Олексійовича Потьомкіна на його могилі було споруджено церкву в ім'я Св. Якова. Освячено храм було 24 жовтня 1837 року. Цей храм довгий час залишався єдиним кам'яним з-поміж інших церков у Житомирі. Престольне свято – 5 листопада на день пам'яті святого апостола Якова. У подальшому церкву розширювали: 1866 року прибудували теперішню вівтарну частину, а в 1882 – 1884 роках – притвор і дзвіницю; 1903 року прибудували західну частину [1, с. 82]. Першим настоятелем церкви був Михайл Варваринський, а з 1874 року – Іполит Липський. Він служив у цьому храмі 53 роки. Іполит Липський входив до складу Волинської духовної консисторії, керував будівництвом Волинської духовної семінарії. 1887 року відкрив тут церковно-парафіяльну школу. Його син – відомий учений, президент Всеукраїнської академії наук Володимир Іполитович Липський.

Зі встановленням радянської влади почалася антирелігійна кампанія, адже більшовики розглядали Церкву як ідеологічного конкурента, якому населення більше довіряє і підтримує. Одним із заходів, спрямованих на те, щоби підірвати позиції Церкви, стало проведення політики реквізиції церковних цінностей, нібито для допомоги голодуючим. Насправді таким чином здійснювався узаконений, згідно Постанови від 8 березня 1922 року, грабіж цінних речей богослужбового призначення, без яких неможливе проведення релігійних ритуалів. З 1923 року настоятелем храму став ієрей Орест Бичковський. До церковного кліру належали протоієрей Іполит Липський, ієрей Порфирій Гаськевич. З 1924 року серед священників церкви з'явився також ієрей Василій Малахов. Останнього місцева влада вислала у Білорусь. 22 листопада 1927 року помер на 94 році життя протоієрей Іполит Федорович Липський. Із закриттям

Богоявленської церкви у грудні 1935 року Свято-Яківська церква почала виконувати функції кафедрального храму. Настоятелем храму до квітня 1937 року залишався протоієрей Орест Бичковський. У штаті були також священники: протоієрей Миколай Бурчак-Абрамович, Михаїл Іваницький, Ілля Ніколаєв і архімандрит Аліпій (Янкін) і позаштатні – протоієрей Іоанн Іванов, Іоанн Серов і архімандрит Поліхроній (Павлович). При церкві був хор, яким керував протоієрей Іоанн Серов. Серед священників великим авторитетом користувався колишній єпископ Полонський Максим Руберовський, який повернувся із заслання. Як пише дослідник історії церковного життя І.Кучерук, Максим Руберовський «відвідував богослужіння у Свято-Яковлівській церкві, благословляв священників перед початком богослужіння і по його закінченні». 1937 року його, а також архімандрита Аліпія (Янкіна) було арештовано. Їх обох засудили до розстрілу. Ореста Бичковського засудили на 10 років перебування у ВТТ. Богослужіння у Свято-Яковлівській церкві все ж продовжувалися. Їх проводили протоієрей Іоанн Іванов, а також ієрей Павло Панасюк, якого підозрюють у співпраці з радянською владою. У роки нацистської окупації богослужіння у церкві здійснювали протоієрей Іоанн Серов та ієрей Феодот Теслюкевич, а також диякон Павло Фещенко (з червня 1942 року – священник). 1945 року Феодот Теслюкевич був переведений на місце настоятеля Богоявленського храму. 1946 року настоятелем Свято-Яковлівської церкви було призначено протоієрея Антонія Крижановського, протоієрей Іоанн Серов став другим священником. З 1957 року настоятелем храму став Феодот Теслюкевич, який розпочав капітальний ремонт церковної будівлі. 1960 року повернувся до служби у церкві Орест Бичковський, ставши другим священником. Але вже 1962 року його перевели у Свято-Преображенський кафедральний собор на місце настоятеля. З 1969 року настоятелем Свято-Яківської церкви був протоієрей Савва Якимчук. Але він очолював парафію до 1970 року. Його наступним став ієрей Петро Костюк. Зауважимо, що у 1977–1979 роках він перебував у закордонному відрядженні в Канаді, де був настоятелем церков. На час його

відсутності виконувачем обов'язків настоятеля Свято-Яківської церкви призначили ієрея Василя Грищука.

Метричні книги Свято-Яківської церкви містять відомості про тих, кого відспівували у цьому храмі і поховали на цьому кладовищі. Місць поховань багатьох зі згаданих у метричних книгах уже неможливо віднайти. Але навіть значна частина збережених до теперішнього часу дозволяють зробити висновок, що це було престижне кладовище. Написи на пам'ятниках свідчать про високий суспільний статус тих, хто знайшов тут свій вічний спочинок.

Біля самого входу – поховання Миколи Андрійовича Лободовського (1853 – 1.08.1889), колезького радника, викладача Житомирської чоловічої гімназії, а згодом з 1886 року – Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії [2, с.64]. Під церквою похована вдова протоієрея Іоанна Баландовича, який був першим настоятелем Свято-Михайлівського храму [3, с. 222]. Ліворуч від церкви – два пам'ятники на місцях поховань учнів Житомирської чоловічої гімназії – Михайла Яковича Веселовського і Олександра Бека. На пам'ятнику останнього цікава епітафія: «Суетное стремление к просвещению так рано свело тебя в могилу». Обидва померли у віці 19 років, але з різницею у півстоліття.

Пройшовши трохи далі вперед, бачимо поховання протоієрея Іоанна Глаголева (1858 – 1932), відомого релігійного діяча в Житомирі, ключника Житомирського Спасо-Преображенського собору. Він був представником давнього роду священників, які служили в різних храмах Волині ще з XVIII століття. Радянська влада не тільки матеріально пограбувала мільйони людей, а й намагалася фізично знищити. У 1932 році десятки мільйонів людей були приречені на голодне виснаження і смерть від голоду. Так сталося і з житомирським подружжям Глаголевих, які померли від голоду, перед цим доївши усю траву біля свого будинку. Брат Олександр Глаголев (14.02. 1872 – 25. 11. 1937) відомий тим, що вінчав 1913 року майбутнього письменника Михайла Булгакова. І це не випадково, адже священник церкви Ніколи Доброго товаришував з

професором Київської духовної академії Афанасієм Івановичем Булгаковим. А М. Булгаков, у свою чергу, зобразив священника у романі «Біла гвардія» видатним богословом і уважним духівником. І дійсно, Олександр Глаголев був професором Київської духовної академії, знав 18 мов, був членом Комісії з видання слов'янської Біблії, опублікував низку статей у Православній Богословській енциклопедії і церковних журналах. Коли 1923 року арештували ректора академії єпископа Василя Богдашевського, Олександр Глаголев виконував обов'язки ректора. Навіть коли академію радянська влада взагалі закрила, то він почав викладати на богословсько-пастирських курсах. Олександра Глаголева двічі арештовували. Перший раз 1931 року і протримали у Лук'янівській в'язниці, а вдруге – 1937 року і довели катуваннями до смерті. У протоколі допитів зафіксована одна його відповідь на всі питання: «Господи помилуй».

Пройшовши кілька метрів уперед, повертаємо наліво у маленьку алею. Бачимо пам'ятник на місці поховання Костянтина Іполитовича Косміна (1845 – 18.08.1903), який служив старшим лікарем Житомирського військового госпіталю. Помер від раку горла. Поряд – пам'ятник на похованні протоієрея Іоанна Андрійовича Серова (29.05. 1875 – 10.02. 1959). Починав він з прислужника у Почаївській Успенській Лаврі (1900 – 1902 рр.). Потім був псаломником у церкві села Личовка Старокостянтинівського повіту. 1908 року преосвященний Антоній (Храповицький), єпископ Волинський і Житомирський призначив його дияконом Свято-Михайлівської церкви у Житомирі. 1919 року був рукопокладений у священники єпископом Фадеєм (Успенським). Але продовжував служити у Михайлівській церкві псаломником. З 1922 року – священник церкви у Волосіві Житомирського повіту. Але ще наприкінці 1922 року повернувся до Житомира. Вступив до Свято-Миколаївського братства при церкві священномученика Ігнатія Богоносця, був настоятелем цього храму. 1927 року Ігнатіївську церкву закрили і передали у військове відомство. Братство перейшло тимчасово у Свято-Яківську церкву. 17 березня 1931 року був арештований за антирадянську агітацію. 13 листопада 1931 року засуджений на 3 роки заслання у Північний край

(Архангельська область). Повернувся до Житомира наприкінці грудня 1933 року, почав служити у Свято-Яківській церкві, але вже у лютому 1938 році йому наказали в десятиденний термін виїхати з Житомира. Тому він змушений був переїхати у місто Лубни Полтавської губернії. Не мав приходу, тому щоби прогодуватися, копав людям городи, збирав урожай і т.д. 28 березня 1994 року реабілітований. Його дружина – Євпраксія Павлівна Серова (1879–1964). Священник свого часу написав щоденник, виданий 2004 року видавництвом «НІКА».

Трохи далі – поховання Олександра Кузьмича Полубінського (1818 – 21.06. 1905), полковника артилерії. Після виходу у відставку володів містечком Черняхів. Тут же похований його син Володимир Олександрович Полубінський, який помер 6 вересня 1914 року, а також донька Євгенія Олександрівна Полубінська, життя якої завершилося 16 вересня 1920 року. Його дружиною була Стефанія Олександрівна Курасовська, донька генерал-майора. Ще далі – поховання генерал-лейтенанта Миколи Миколайовича Вишневського (27.11. 1838 – 23.01. 1905). Пам'ятник у вигляді саркофагу з чорного полірованого граніту. М.М. Вишневський – один з небагатьох, хто був нагороджений іноземними орденами: від короля Пруссії – орденом Корони 3-го ступеня, від австрійського монарха – орденом Залізної Корони 3-го ступеня, а також від перського шаха – орден Лева і Сонця 4-го ступеня.

Повернувши праворуч, одразу впадає в око поховання Єлизавети Сидорівни Княжинської (19.10. 1837 – 29.09. 1865). Вона була дружиною Василя Стаховича Княжинського, відомого у Житомирі релігійного діяча, ректора Житомирського духовного училища у 1864 – 1869 рр. Потім його направили керувати Подільською духовною семінарією (1869 – 1875), а згодом був протягом п'яти років ректором Санкт-Петербурзької духовної семінарії. Його дружина померла в ранньому віці, захворівши на тиф.

Далі пройшовши праворуч, підходимо до родинного поховання сім'ї Брунс. Найвідоміший представник цієї родини – Григорій Федорович Брунс (12.06. 1850 – 8.05. 1906). Його батько, Федір Федорович Брунс, був лікарем

тилових шпиталів Симферополя. Мати – Єлизавета Григорівна Черняєва. У родині було 8 дітей. Михайло служив у Таврійській казенній палаті. Його син став прототипом літературного героя. У «12 стільцях» Ільфа і Петрова є персонаж інженер Брунс – це племінник Григорія Федоровича Брунса, Андрій Михайлович Брунс. Сергій Федорович Брунс жив в Одесі, був знайомий з Іваном Костянтиновичем Айвазовським, родичем його дружини. Відпочивали на його дачі. Андрій Федорович Брунс, працівник акцизного управління, жив у Житомирі з дружиною Марією Всеволодівною на вулиці Великій Бердичівській у домі Пауліни Павлівни Любинецької (навпроти поліклініки №1). Потім – на вулиці Любарській у будинку Баумана.

Григорій Федорович Брунс жив у власному будинку на Старожандармській вулиці. 1881 року став помічником Волинського губернського лікарського інспектора. З 1901 року був лікарським інспектором, лікарем при чоловічій гімназії, директором фельдшерської школи (з 1881 року), головою Волинського відділення допоміжної медичної каси (1893 р.), директором Житомирської лікарні Червоного Хреста, дійсним членом Волинського губернського статистичного комітету, засновником і багаторічним головою Товариства лікарів Волинської губернії, заснованого 1860 року з ініціативи Кароля Качковського, але невдовзі занепалого. 1872 року Г.Ф. Брунс відродив його і очолював до кінця свого життя. На 25-річчя діяльності колеги заснували стипендію ім. Григорія Федоровича Брунса, яку присуджували найбільш старанним учням Житомирської фельдшерської школи. Залишив спадщину у вигляді книг з медицини. Його дружина – Наталія Іванівна Брунс (Балк) була заступницею голови Житомирського комітету Червоного Хреста. З 1897 року – попечителька дитячого притулку і дешевої столової у Житомирському благодійному товаристві. Народила 6 дітей.

Пройшовши до стіни кладовища, у першому ряду бачимо поховання Олександра Григоровича Канцєрова. Він народився 1872 року поблизу міста Грозний у сім'ї військового. Там його батько, полковник Григорій Канцєров

проходив службу. Був кілька разів поранений, тому його відправили за станом здоров'я у відставку. За порадою Миколи Кармаліна і за прикладом багатьох інших відставників переїхав до Житомира. Батько хотів, щоби і син обрав військову кар'єру, тому відправив його в Київ, у кадетський корпус. 1890 року для продовження навчання його направили у Павлівське піхотне училище, яке знаходилося у Петербурзі. Він сприйняв це місто передусім як центр мистецтва і високої культури. Відчув потяг до мистецтва, до живопису. Але був направлений 1896 року у 125 Курський полк, який був розміщений у Рівному. Поєднував службу із заняттям живописом. Через хворобу на сухоти пішов у відставку і зайнявся улюбленою справою – живописом. Зрозумів, що без спеціальної освіти немає розвитку. Тому поїхав навчатися у Петербург. Його наставником став Архип Куїнджі, але більший вплив на нього мав К.Я. Крижицький. 1902 року повернувся до Житомира. Його меценатами стають брати Дуриліни, які оплачували поїздки за кордон, а натомість брали одну з кращих картин на свій вибір. У Житомирі О.Г. Канцеров працював викладачем у професійній школі Л.І. Лонткевич, а також, як вияснив С.В. Собчук, у майстерні художника В.І. Яньшинова. 1919 року О.Г. Канцєрова обрали головою Спілки художників. Переймався збереженням мистецьких творів з поміщицьких маєтків. У цьому йому допомагали Дмитро Юхимович Антонов, Віктор Варжанський, Ігнатій Раузе та інші. З 1924 року і до кінця життя він працював у 7-ій трудовій школі. Серед його учнів був Ігор Володимирович Мезенцев, майбутній архітектор. Він, окрім того, був талановитим музикантом – грав на віолончелі. Дружив з Віктором Степановичем Косенком, Всеволодом Скороходом. Вони разом становили музичне тріо, виступи якого проходили з незмінним успіхом. Інший учень О.Г. Канцєрова – Леонід Наумович Волинський, художник театру, письменник, мистецтвознавець, який урятував шедеври Дрезденської картинної галереї.

Пройшовши далі уздовж стіни 50 метрів, повертаємо ліворуч і бачимо поховання Миколи Яковича Більвейса (1852 – 6.10. 1909), статського радника. Він помер у психіатричній лікарні м. Вінниці, яку заснував ще М.І. Пирогов.

Далі повернувши ліворуч, підходимо до поховання Петра Єгоровича Кошлякова (1854 – 16.12. 1906), старшого фабричного інспектора Волинської губернії з 1901 року. В 1900 році П.Є. Кошляков був одним із засновників Товариства дослідників Волині. Неподалік – поховання Софії Гнатівни Гідзинської і її чоловіка, Федора Васильовича Гідзинського (1834 – 28. 10. 1912), який був начальником Житомирської в'язниці.

Не доходячи до усипальниці родини Омелянських, бачимо по ліву руку поховання родини Сवादковських. Їхній рід походив з Полісся. Голова родини, Антон Юхимович Сवादковський, закінчив Чернігівське повітове училище. З 1863 року служив канцеляристом у Казенній палаті м. Смоленська. Наступного року його перевели на посаду канцеляриста при Смоленському губернському прокурорі. 1865 року його перевели у Київську палату цивільного суду помічником фінансового службовця. 1866 року почав працювати в Київському акцизному управлінні на посаді бухгалтера. З 1868 року – канцелярист у 8-ому окрузі акцизного управління у Новограді-Волинському. Тут він одружився з Варварою Іванівною Непорожньою. У березні 1870 року у них з дружиною народився син Олександр. Хрещеним батьком первістка став титулярний радник Осип Іванович Харський. Віра Антонівна Сवादковська була п'ятою дитиною в сім'ї. Народилася 1881 року у Старокостянтинові. У Новограді-Волинському він досяг посади голови з'їзду мирових посередників і працював тут до 1907 року. Вони виховали восьмеро дітей. Вийшовши у відставку голова родини разом із сім'єю переїхав до Житомира. Мешкали спочатку у двоповерховому доходному будинку Фінкеля на розі Старовільської і Малої Вільської. Ще 1902 року Віра Сवादковська познайомилася з Олександром Кандибою. 8 липня 1907 року народився їхній син Олег. Під час таїнства хрещення хрещеними батьками стали Микола Антонович Сवादковський і Ольга Антонівна Сवादковська.

Неподалік – поховання Володимира Євгеновича Мезенцева (1878 – 1942), суддя, дійсний статський радник (про його сина згадувалося вище). Зберігся

будинок, де він народився. Його дружина, Лідія Йосипівна Нексе, похована поряд. Неподалік – пам'ятник на місці поховання народного артиста України Сергія Гордійовича Карпенка. Відомо, що він народився 24 вересня 1895 року в Херсоні. Акторську кар'єру розпочав 1920 року у Херсонському театрі ім. Тараса Шевченка. Потім протягом 1921 – 1922 рр. служив у театрі ім. Івана Франка в Черкасах. Затим з 1922 року – у театрі «Березіль» Леся Курбаса. Принагідно згадаймо, що у витоків «Березоля» були житомир'яни Степан Бондарчук, Софія Мануйлович. Паралельно С.Г. Карпенко працював на Київській кіностудії художніх фільмів. Знявся у фільмах «Лісова людина» (1927 р.) і «Фата моргана» (1931 р.), «Висота № 5» (1932 р.). 1933 року він перейшов до театру Червоної армії Київського військового округу. А з 1940 року продовжив сценічну діяльність у Дніпропетровському театрі ім. Тараса Шевченка. Виступав на фронті перед військовими. З 1945 по 1948 рр. виступав на сцені Київського українського драматичного театру ім. Івана Франка. Останній період його акторської діяльності (1948 – 1959 рр.) – у Житомирському музично-драматичному театрі ім. І. Кочерги. 1957 року йому присуджено високе звання народного артиста України. Помер 29 вересня 1959 року.

Поряд бачимо пам'ятник на похованні Катерина Пилипівни Гудим-Левкович (1895 – 1966). Її далекий предок Сергій Миколайович Гудим-Левкович був одеським градоначальником, а пізніше – київським генерал-губернатором. 22 травня 1885 року він помер від розриву серця у київському борделі («солodka смерть»). Через цей випадок генерал-губернатор Дрентельн заборонив існування публічних будинків у центрі, а дозволив їхнє розміщення лише на околиці міста (зокрема, на вулиці Ямській).

Зовсім поруч знаходиться поховання Василя Секундовича Соловйова (1838 – 1895), який був колегою Павла Платоновича Чубинського, входив до складу Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства, до речі, з нашими земляками Миколою Павловичем Дашкевичем, Олександром Вікентійовичем Клосовським, Петром Антоновичем Косачем. Неподалік – поховання Ігнатія Альбрехта, засновника пивоварного заводу «Волинь».

Неподалік – поховання штабс-капітана у відставці Миколи Васильовича Квашніна – Самаріна (1841 – 20.01.1904). Він був головою Житомирсько-Овруцького з'їзду мирових посередників і Присутствія у чиншових справах Житомирського повіту.

Кілька поховань поряд – це родина Роше. Зокрема, Костянтин Єгорович Роше, поручик у відставці, інженер у Санкт-Петербурзькому військовому окружному управлінні. Одержав спадкове дворянство. Його син, Костянтин Костянтинович Роше, народився 29 грудня 1849 року. Матір, яку звали Надія Петрівна, померла молодою, залишивши сиротами трьох дітей. Батько одружився вдруге із Олександрою Іванівною Саламатіною, яка працювала викладачем німецької мови у жіночій гімназії. Вона турботливо ставилася до усиновлених нею дітей. Костянтин Костянтинович Роше значну частину свого життя провів у Житомирі, де був членом правління губернського «присутствія у справах селян», а також почесним мировим суддею. Усиновив Олександра Глікберга, відомого поета під псевдонімом Саша Чорний.

К. К. Роше показав багато прикладів гуманізму. Так, 1898 року він заснував у Житомирі їдальню для голодних біженців з Поволжжя. Коли власних грошей на цю справу перестало вистачати, він звернувся через газету «Волинь» з проханням надавати добродійні пожертви для допомоги голодним. Також намагався реалізувати ідею відкриття благодійних столових безпосередньо на Поволжі. У часи Першої світової війни допомагав бідним і нужденним. У 1920-х роках був серед головних організаторів Свято-Миколаївського братства у Житомирі. Помер 26 лютого 1933 року.

Йдучи далі уздовж першого ряду поховань, бачимо пам'ятник Порфирію Михайловичу Малевичу (1841 – 31.07.1898), начальнику відділення Волинської казенної палати. Ще далі – пам'ятник барону Олександрові Петровичу Вітте, полковнику у відставці, родичу Сергія Юлійовича Вітте .

Поряд у першому ряду стоять два пам'ятники. Перший – на місці поховання Миколи Андрійовича Зехтена (1829 -?), дійсного статського

радника, віце-губернатора Волинської губернії (з 1885 року). Другий пам'ятник по сусідству – на похованні Василя Андрійовича Зехтена, мирового посередника. Про нього позитивно відгукувався у своїх мемуарах Половцов.

Підходимо до ділянки, яка знаходиться у безпосередній близькості до церкви. Бачимо багате поховання полковника Дмитра Васильовича Давидовського. Його син, Олександр Дмитрович Давидовський, був Житомирським міським головою. Поряд – поховання Модеста Олександровича Дедінцова (28.04.1840 – 23.09.1899), почесного мирового судді Житомирського округу, голови драматичного товариства. Він також входив до складу губернського присутствія у селянських справах, церковно-будівельного присутствія, Волинського відділення селянського поземельного банку, розпорядчого комітету Житомирської публічної бібліотеки. Помер від розриву серця.

Звичайно, описом вище згаданих поховань не обмежується розповідь про видатних людей, які тут знайшли свій вічний спочинок. Цей некрополь уже став одним із найцікавіших об'єктів релігійного і пізнавального туризму серед мешканців Житомира, і є надія, що він приверне увагу також туристів з інших міст України. А дослідження таких місцевих некрополів сприятиме формуванню регіональних та національних пантеонів, що відповідає традиціям європейської некрополістики.

Список використаних джерел

1. Безносюк В. К., Борисюк Н. Є., Будишевська В. В. та ін. Памятки і пам'ятні місця історії та культури міста Житомира і Житомирського району. Вип.6. Житомир: «Полісся». 2006. 308 с.
2. Кондратюк Р. Ю. Некрополь старого Житомира. Біографічний довідник. К. 1992. 136 с.
3. Махорін Г. Л. Екскурсії Житомиром. Туристичний путівник. Житомир: НОВОград. 2021. 312 с.

Світлана Шевчук,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

Любов Кондратюк,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та суспільних наук

Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

ЛЬВІВСЬКО-ВАРШАВСЬКА ШКОЛА: ЇЇ ВНЕСОК

У РОЗВИТОК ЛОГІКИ

Львівсько-Варшавською школою прийнято називати аналітичний напрям у філософії, який утворили логіки, філософи, математики. Вони працювали у містах Львові та Варшаві у кінці XIX – початку першої половини XX ст. Основоположником школи є Казимір Твардовський. Формування школи розпочалось восени 1895 року першою лекцією, прочитаною Твардовським для студентів Львівського університету.

Твардовський народився у Відні в родині австрійського державного службовця, поляка. Навчався у Терезіанумі – віденській колегії для дітей шляхтичів, заснованій імператрицею Марією-Терезою, яку закінчив із золотою медаллю та ще й на рік раніше від однолітків. Філософ згадував часи навчання як важкі через суворість вчителів, однак під час навчання він призвичаївся до систематичної та копіткої праці, зумів оволодіти давніми мовами. Вищу освіту здобував у Віденському університеті, також у Лейпцигу та Мюнхені. Авторитетом у філософії для нього стає професор Франц Brentano, який підкорив юного студента своєю демократичністю та особливим вмінням викладати навчальний матеріал, застосовуючи суворе

розмежування понять. Саме це вміння буде перейняте майбутнім філософом і стане принципом побудови його власних наукових робіт.

Після навчання та захисту дисертації здібний юнак починає викладати у Віденському університеті, проте розуміє, що для поляка там немає особливих перспектив. Отже, потрібно було їхати до Варшави або Львова. Саме в цей час з'являється вакансія у Львівському університеті, чим і скористався молодий приват-доцент. Згодом він відмовиться від запрошень Варшавського університету і залишиться вірним львівській кафедрі.

Вже на першій лекції у Львівському університеті Твардовський наголошує на усуненні авторитарності у філософській науці, завдання викладача бачить не у менторському нав'язуванні вихованцям відомих тез, а у спонуканні до мислення. Пізніше у своїх спогадах професор напише, що самостійність мислення поруч із правильним методом і незатьмареною любов'ю до істини є гарантією успіху наукової роботи.[6, с.29]. Популярність лекцій К.Твардовського була дивовижною: інколи кількість бажаючих їх слухати сягала 2000 осіб, тому деякі заняття приходилось переносити до зали філармонії.

Незважаючи на те, що К.Твардовський був сучасником та свідком зародження і розвитку логіки в Польщі, а його учні – визнані майстри у цій царині, сам він ніколи не піддавався логіцизму, новітнім уявленням, що були підґрунтям формування некласичної логіки, навпаки його лекції з цієї дисципліни були цілком традиційними.

1895 рік – рік розквіту модерну, постійної зміни наукових парадигм – сприяв утворенню різноманітних гуртків. На цьому історичному тлі К.Твардовський започатковує свою школу, за якою закріпилась назва Львівсько-Варшавської. Школа пов'язана з формуванням вчених світового рівня: А. Тарського, Я. Лукасевича, С. Лесневського, Т. Котарбінського, В. Татаркевича, К. Айдукевича та багатьох інших. Загалом до школи відносять понад 80 учених. Їх об'єднував не єдиний теоретичний зміст різноманітних

досліджень, а метод філософування та наукова мова. Для вихованців школи було характерним різко негативне ставлення до ірраціоналізму, прагнення до зближення філософських і наукових досліджень, надання філософським міркуванням ясності, доказовості і логічної суворості.

К. Твардовський не обмежував своїх учнів у виборі предмету та теми дослідження, тому представникам цієї школи притаманне широке розмаїття проблем і філософських дисциплін (логіка, психологія, історія філософії, етика). Чезовський, Лесневський, Котарбінський, Айдукевич і Завірський присвятили свої дослідження головним чином логіці та методології науки. Котарбінський поряд із зацікавленістю логікою та методологією науки паралельно досліджував етику та гносеологію, а його теорія діяльності згодом закладе підвалини праксеології. Татаркевич був вірним історії філософії, розробляючи паралельно проблеми естетики та її історії.

Підкреслюючи свою педагогічну установку К.Твардовський писав: «...я завжди прагнув звернути увагу слухачів на необхідність ретельного відпрацювання методичної точки зору, оскільки перш за все прагнув того, щоб показати тим студентам, котрі присвятили себе філософії, правильний шлях до мети, пошук і вибір якої я завжди залишав за ними»[3, с. 72].

Таким чином, одна із педагогічних установок творця Школи полягала в тому, що адепт філософії не був обмежений у виборі предмета дослідження, однак до методів дослідження виставлялись надзвичайно високі вимоги. Орієнтиром у цій установці служили схоластична наука та «Органон» Аристотеля.

Незважаючи на розмаїття наукових тем досліджень, Школа зберігала стійку єдність, яка, на думку дослідника Домбровського Б.Т., «...ґрунтувалась на серйозному ставленні її прихильників до філософських досліджень, до навчання філософії та засвоєння її традицій, як місії одночасно інтелектуальної та моральної. Ні К.Твардовський, ні його послідовники не нав'язували своїм вихованцям певної філософської доктрини, але прагнули найперше навчити їх

ясно і критично мислити» [6, с. 61]. Таке ж серйозне ставлення до наукової роботи проголошує у своїй Автобіографії і сам фундатор Львівсько-Варшавської школи. Показовими є його слова: «Як багато філософів публікують статті, твори і навіть товсті книги, які просто-таки кишать незрозуміlostями, непослідовностями, туманними виразами, паралогізмами, причому все це лежить на совісті цих авторів і видавців. Дуже шкода, що такі твори викликають співчуття, а нерідко і захоплення у великих кіл читачів. Я міг би позаздрити легкості літературної праці цих авторів, якби не зневажливе почуття неповаги до їхніх творів і не обурення з приводу шкоди, яку завдають подібні книги розвитку строгого логічного філософського мислення» [6, с. 72].

Отже, головною відрізняючою рисою Школи є її ставлення до формально-методичного аспекту, яке полягає у прагненні до максимальної точності та ясності мислення та його вираження, у вимогах всебічного та вичерпного обґрунтування, в суворості доведень.

Всесвітня популярність Львівсько-Варшавської школи пов'язана у першу чергу з досягненнями у царині логіки. Три вихованці школи – Я.Лукасевич, Ст. Лесневський і А.Гарський – визнані світовим науковим товариством найвидатнішими логіками ХХ століття.

Хоча філософські погляди представників школи не були однорідними, більшість із них орієнтувались на логіко-аналітичний метод, скептично ставились до традиційної (доаналітичної) філософії, дотримувались ідеї «демаркаціонізму», тобто вважали за необхідне очистити мову науки і філософії від «псевдопонять» і «псевдопроблем» світоглядного характеру. Мова розглядалась у межах школи з позиції прагматичної концепції, як витвір людини і знаряддя пізнання. Однак буденна мова, на думку цих вчених, є занадто недосконалою, поліпшити ж її можна шляхом логічного аналізу.

Я. Лукасевич наголошував на тому, що метою логічних досліджень має бути розробка точних методів аналізу філософських міркувань. Він відстоював ідею логічного плюралізму, суть якого – в тому, що різними

логічними системами можна експлікувати різноманітні онтологічні теорії. Лукасевич, Айдукевич та інші представники цієї школи були раціоналістами, намагались здійснювати логіко-семантичний аналіз мови науки та філософії. На їх думку, це мало сприяти усуненню неточностей та двозначностей, якими живляться різноманітні ірраціональні філософські концепції. Разом з тим їхні філософські погляди не були послідовними, а іноді вступали в суперечність з ідеями неопозитивізму.

В цілому представники Львівсько-Варшавської школи зробили значний внесок до теорії множин, логічної семантики і семіотики, філософії мови, до розробки систем неklasичної та математичної логік. Ученим цієї школи належать математичні та методологічні дослідження (теорія індукції, будова і функції наукової теорії, розробка аксіоматичного методу, принципи побудови ієрархії формалізованих мов, доведення теорем про неповноту тощо), низка робіт з психології, соціології, історії філософії, наукознавства, етики та естетики.

Настанова на емпіричне обґрунтування наукового знання наближала Львівсько-Варшавську школу до логічного емпіризму. Проте більшість представників школи не визнавали «догматичного емпіризму», вважали теоретичні компоненти наукових теорій необхідними та важливими їх частинами. Так, З.Завірський на одному із філософських з'їздів заявив, що, всупереч логічним позитивістам, наукова метафізика можлива. Його підтримали Т.Котарбінський і А.Тарський, на думку яких немає суттєвої різниці між поглядами представників Віденського гуртка і тими, хто визнає науковий характер метафізичних висловлювань за умови, якщо їх можливо підтвердити емпірично.

Під час другої Світової війни з 1939 року Львівсько-Варшавська школа розпадається. Частині вчених вдалося врятуватися та емігрувати, іншим – не судилося. Загалом школа відіграла визначальну роль у розвитку польської науки та культури першої половини ХХ століття. З цього часу польська філософія, логіка та математика почали займати належне місце в світовій науці.

Творчість учених Львівсько-Варшавської школи можна класифікувати як філософію аналітичну, або більш широко, як наукову. У середині ХХ століття поширеною була думка, що головним представником такої філософії був Віденський гурток. Наприкінці ж ХХ століття у Центральній Європі з'явилась і поширилась думка про те, що джерелом наукової філософії, зокрема логічного позитивізму у цьому регіоні, є частина спадщини аналітичної філософії Франца Brentano, яка і була розвинена К.Твардовським та його учнями, що склали основне ядро Львівсько-Варшавської школи.

Як зауважив А. Френкель, результатом існування Львівсько-Варшавської школи був «найбільший внесок у математичну логіку «на душу населення» [6, с. 61].

Список використаних джерел

1. Верников М.М. До історії вивчення Львівсько-Варшавської філософської школи в Україні. *Український освітній журнал*. 1995, № 2. с. 29-36.
2. Домбровський Б.Т. Львівсько-Варшавська філософська школа(1895-1939). Львів, 2004. 269 с.
3. Домбровський Б.Т. Школа одного вчителя. *Філософська думка*. 2006, № 5. С. 67–78.
4. Твардовський К. Про гідність університету. *Філософська думка*. 2006, № 5. С. 79–90.
5. Твардовский К. Логико-философские и психологические исследования. М.: РОССПЭН, 1997. 252 с.
6. Твардовский К. Автобиография (предисловие к публикации Б.Т.Домбровского). *Вопросы философии*. 1992, № 9. с.63-73.
7. Твардовський Казимір Вибрані твори.(пер з пол. М.Бондарчука та ін.; відп. ред. В.Кебуладзе). Харків: Фоліо, 2018. 670 с. (Бібліотека класиків світової наукової думки).

Сергій Бондар,

аспірант кафедри всесвітньої історії та археології,

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ УНР

Велике значення для української як церковної, так і світської справи мало визнання з боку Святого Престолу, який хоч і не мав на той час власної суверенної допоміжної території, проте все ж володів ознаками екстериторіальності та політичним суверенітетом, оскільки його прихильність впливала на долю не лише тільки католиків. Власне дипломатичні контакти безпосередньо з Апостольською Столицею були закладені ще за доби Української Держави Скоропадського і з приходом Директорії зміни дипломатичного корпусу при Італії та Святому Престолі не відбулося [2, с. 36–37]. З приходом до влади Директорії УНР виникла необхідність направлення окремої місії до Ватикану. Очолив її Михайло Тишкевич, що на той час мешкав у Лозанні. І вже за одними 9 січня 1919 року Михайла Тишкевича призначили послом Української Народної Республіки при престолі. Хоча лідери УНР, будучи лівими за політичними поглядами, виступали проти призначення аристократа Тишкевича українським послом до Апостольського Престолу, як і до ідеї такої місії загалом, проте це все ж не завадило йому стати послом при Святому Престолі [4, с. 9].

Проте не лише з боку Директорії УНР проявлявся скепсис до ідеї встановлення міждержавних відносин між Святим Престолом та Українською Народною Республікою, а й з боку Римської курії до встановлення офіційних дипломатичних відносин ставилися вкрай обережно. З цього приводу кардинал Міліоне у листуванні зі швейцарською дипломатичною місією УНР проінформував її, що Святий Престол за традицією, яка склалася надає офіційне визнання лише тим молодим державним утворенням, які отримали

таке визнання від кількох впливових держав. Проте від регулярних дипломатичних контактів як таких Римська курія не відмовляється. [4, с. 15]

Плани Тишкевича в Апостольській Столиці не обмежувалися дипломатичною діяльністю, зокрема він прагнув розширити культурні та наукові взаємозв'язки між Україною та Святим Престолом, розширивши можливості та створивши міцний фундамент для нашої молоді в Італії [1, с. 63–64].

Власне дипломатична діяльність у Тишкевича почалася 25 травня 1919 року під час приватної папської аудієнції Михайло Тишкевич вручив Римському Папі Бенедикту XV вірчі грамоти, як голова української дипломатичної місії при Святому Престолі. Під час зустрічі Папи з Тишкевичем обговорювався наступ генерала Галлера на Галичину та арешт двох сотень українських священиків при цьому Папа Римський схвально висловлювався про Українську самостійність та виражав прихильність до українців, надіючись на позитивне вирішення української надії про незалежність. Тишкевич зі свого боку прохав Папу висловити свою прихильність дієвою підтримкою України на Паризькій мирній конференції. І Понтифік доручив своєму легатові на Паризькій мирній конференції з'ясувати ситуацію довкола України [4, с. 15].

Діяльність Тишкевича була сфокусована насамперед на підтримці з боку Апостольської Столиці українській справі. Завдяки діяльності Тишкевича стало відомо, що українське питання на Паризькій мирній конференції значно ускладнене протидією недругів України. З їх слів Україна була дітищем німецько-більшовицьким. 16 червня 1919 року державний секретар Святого Престолу кардинал Петро Гаспаррі надіслав листа Симону Петлюрі. Цей лист був розцінений як факт визнання Української Народної Республіки з боку Апостольської Столиці. [4, с. 15-16], [1, с. 67] З якоїсь причини лист було втрачено, тому 20 листопада уряд УНР через посла в Італію Єримієва звернулося до Святого Престолу за копією листа. В цій справі українському посольству посприям митрополит Андрей Шептицький і спільними стараннями 22 січня 1921 року копія листа опинилася у голови Директорії

Української Народної Республіки Симона Петлюри. Окрім суто дипломатичної діяльності місій в Італії та Святому Престолі, вони займалися поширенню інформації про Українську Народну Республіку та формуванню громадської думки в Італії про Україну та українську справу. [4, с. 16–17]

Невважаючи на досить плідну діяльність дипломатичної місії Української Народної Республіки при Святому Престолі, ліві лідери УНР, насторожено ставлячись до Михайла Тишкевича, критикували його як католика [1, с. 70].

Наступником Михайла Тишкевича в якості постійного представника уряду Української Народної Республіки при Святому Престолі було призначено священника Франца Ксаверія Бонна. З перших днів свого передування в Римі у якості представника українського уряду Франц Бон розпочав кипучу діяльність по вибудовуванню контактів як з чиновниками Святого Престолу, так і з посольствами та іншими дипломатичними представництвами третіх держав. Зокрема у Бона була особиста аудієнція в державного секретаря Святого Престолу кардинала Гаспарі. [4, с. 25–26]

Найбільш суттєвим досягненням отця Франца Ксаверія Бонна стало те, що 13 лютого 1919 Римським Папою Бенедиктом XV було призначено Апостольського Візитатора в Українську Народну Республіку. Ним став Дгованні Дженоккі. Про що Франц Бон й повідомив 14 лютого український уряд. [4, с. 27] Звісно це було далеко не визнання УНР в якості самостійної держави з боку Святого Престолу, оскільки в такому випадку було б призначено не Апостольського Візитатора, а Апостольського Нунція. Проте з призначенням до УНР Апостольського Візитатора їй надавалася суб'єктність для Католицької церкви. Більш того Українська Народна Республіка отримувала від Святого Престолу допомогу грошима та ліками.

30 березня 1920 року Папі Римському Бенедикту XV українським представником було передано меморандум. В меморандумі було викладено основні погляди щодо співпраці зі Святим Престолом, зокрема підкреслювався

вклад Папи Римського Бенедикта XV в підтримці України та висловлювалася надія на збереження цього курсу. Висловлювалася надія на підтримку Римської курії в справі захисту українців, що опинилися під польською владою [4, с. 28–30].

В політичній традиції католицизму була співпраця між світською та церковною владою на різних рівнях. І подібно до того, як стараннями греко-католицької церкви просувалася та відстоювалася українська справа, інтереси її ставали об'єктом уваги української політики. Яскравим епізодом такої уваги стало звернення посла Української Народної Республіки при Святому Престолі Михайла Тишкевича до Папи Римського з метою втрутитися в свавілля польської влади, яка кинула в концтабори більш ніж 200 священників греко-католицької церкви. Оремо згадувалася практика насильства з боку польської адміністрації проти українського населення. Результатом такого звернення було те, що Понтифік долучив кардиналові Гаспарі до польського уряду думку про недопустимість таких дій [3, с. 62].

Черговим дипломатичним успіхом став візит Андрея Шептицького до Апостольської Столиці. Митрополит вирушив до Риму 16 грудня 1920 року. За час цього візиту Шептицький був удостоєний трьома аудієнціями з Папою. Результатом візиту стало співчуття з боку Потифіка українському населенню Східної Галичини з подальшим виділенням 100000 лір на потреби знедолених мешканців підконтрольних Польщі українських земель [3, с. 64].

Тож справа повзучого визнання Української Народної Республіки з боку Святого Престолу стараннями її представників при Римській курії зрушилась з місця.

Список використаних джерел

1. Андрусин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): Навчальний посібник для студентів вищ. закладів освіти / Б.В. І. Андрусин. Київ: Либідь, 1997. 176 с.
2. Лотоцький О. В Царгороді / О. Лотоцький. Варшава: [Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка], 1939. – 180 с.

3. Пилипів І. В. Міжнародна діяльність ГКЦ у контексті боротьби за самовизначення українців Польщі. Сумська старовина. Видання Сумського державного університету та Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, 2010. Вип. XXX. С. 60–69.

4. Хома І. «Апостольський Престол і Україна 1919—1922», м. Рим, 1987 р. 134 с.

Ірина Саган,

здобувачка вищої освіти

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальності 051 «Економіка»

Поліського національного університету

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА НАПРЯМКОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

В умовах інтеграції України в європейський економічний простір та зміни міжнародних зобов'язань нашої держави щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки об'єктивно необхідним є формування нових концептуальних підходів до еколого-економічного управління компаніями, що впливає з положень ратифікованих конвенцій та угод, і надалі приведення його у відповідність до національного законодавства.

«Європа ж має великий досвід та потенціал регіональної міжнародної економічної інтеграції. Це пояснюється як політичними і соціально-економічними особливостями розвитку європейських країн у період після Другої світової війни, так і сучасними тенденціями розвитку світової

економіки» [1]. Найбільшою, найглибшою і найпотужнішою є інтеграція західноєвропейських країн у рамках Європейського Союзу. Наразі ЄС є інтегрованим блоком із 28 європейських країн, які працювали над економічною та політичною єдністю та частково відмовилися від національного суверенітету.

«Сучасне підприємство повинно мати збалансовану, складну за змістом систему еколого-економічного управління. Відповідно до цього завдання управління зводиться до формування системи елементів, що мають підтримувати цілісність власного підприємства й безпечне існування зовнішнього середовища» [2]. Оцінка, аудит, аналіз і моніторинг екологічної та економічної діяльності мають здійснюватися за допомогою зворотного зв'язку. Тому саме через визначення екологічних та економічних показників ефективності здійснюється перевірка фактичних показників щодо нормативних, аналіз відхилень та визначення їх причин.

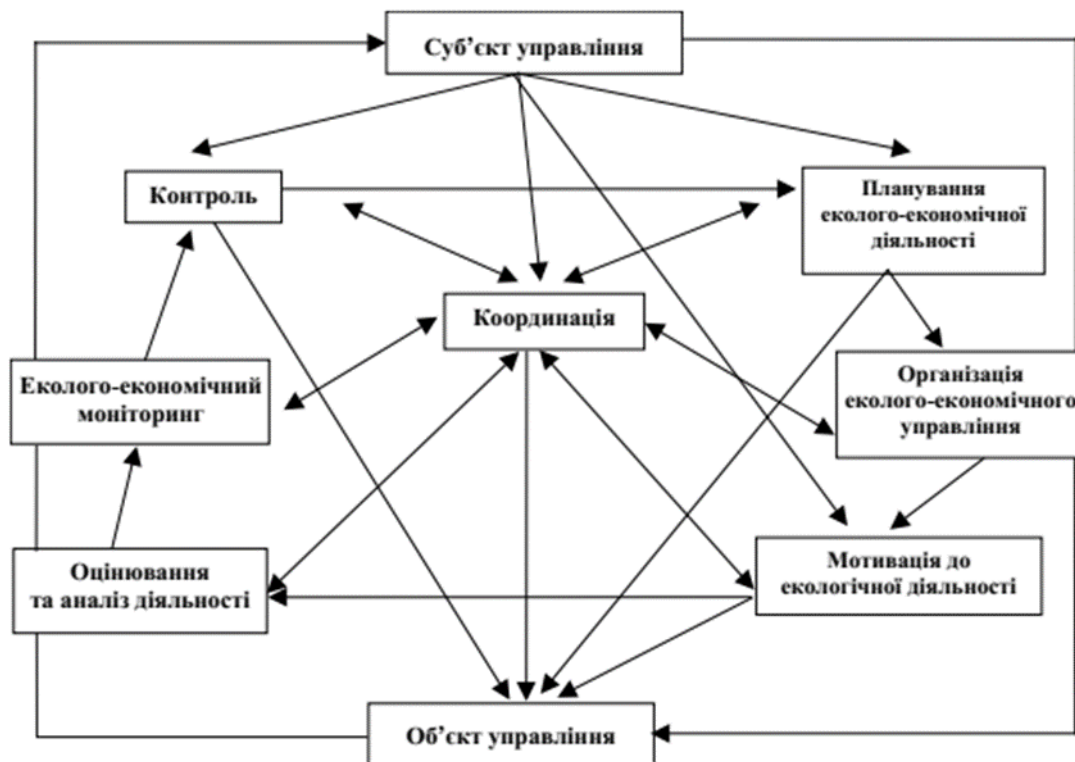

Рис. 1.1. Взаємозв'язок між функціями управління в системі еколого-економічного управління [5]

Раціональні екологічні, економічні та соціальні фактори використання ресурсів відображають екологічну, економічну та соціальну перевагу корпоративного управління.

«Сучасне підприємство, як відкрита соціально-економічна система, базується на твердженні про динамічності і взаємодію із зовнішнім середовищем, тому проблема еколого-економічного управління на промислових підприємствах розглядається переважно з позиції функціонального підходу, що передбачає здійснення переходу об'єкту управління із одного стану в інший і реалізацію певних функцій на певному рівні управління» [4]. Отже, функції еколого-економічного управління реалізуються через елементи управлінського циклу:

- формування мети еколого-економічного управління;
- побудова екологічних параметрів виробництва;
- моделювання організація управління;
- мотивація, координація, оцінка, аналіз і моніторинг еколого-економічної діяльності [3].

За допомогою еколого-економічних показників комплексно оцінюють усі сторони діяльності підприємства, що відображають стан техніки, технології, організації виробництва, праці та управління. Систематичний огляд еколого-економічних індикаторів передбачає вивчення їх ієрархії, в якій різні індикатори розміщуються в певних приналежностях і взаємозв'язках з урахуванням сфери їхньої дії.

Прагнення України бути ближче до європейських цінностей і досягнень, чітка національна політика щодо європейської інтеграції та наміри країни приєднатися до Континентального Союзу держав, європейський досвід створення національних інституцій розвитку малих економік логічно створюють основу для порівняльного аналізу ситуації вітчизняних МСП на основі статистики цих процесів у країнах-членах ЄС.

Список використаних джерел

1. Безуглий В. В. Козинець С. В. Регіональна економічна і соціальна географія світу: посібник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 688 с.
2. Дегтяр А. О. Особливості використання системного підходу в державному управлінні. Особливості соціально-економічного розвитку України і регіонів: Зб. тез доповідей наук.-техн.конф. Запоріжжя, 2006. С. 194–199.
3. Екологічна економіка [Текст]: підручник. 3-тє вид., випр. і допов. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 324 с.
4. Матукова Д. Г. Удосконалення системи екологічного моніторингу на промислових підприємствах України. Менеджмент підприємницької діяльності: Матеріали XI Всеукр.науч.-практ. конф. студентів, аспірантів, докторантів 4–5 апреля 2013г. – Симферополь: ДИАЙП, 2013. С. 168–170.
5. Фещенко В.П. Екологізація виробництва як чинник підвищення конкурентоспроможності економіки. URL: <http://www.rusnauka.com/18NiIN2007/Economics/22417.doc>

Карина Вестімова,

здобувачка вищої освіти

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальності Політологія

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Європейські неурядові організації (НУО) здійснюють активну діяльність в Україні, працюючи у різних сферах і сприяючи розвитку

демократії, громадянського суспільства, прав людини, економічної та соціальної інтеграції України в Європейський Союз. Представництва неурядових організацій можуть мати статус дипломатичних місій.

Важливими в даному відношенні є взаємовідносини між Україною й Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ). Договір між урядом України і Міжнародним комітетом Червоного Хреста щодо відкриття Місії МКЧХ в Україні діє від 5 грудня 1995 року. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є міжнародною гуманітарною організацією, яка здійснює свою діяльність на основі принципів гуманітарної допомоги, нейтралітету, незалежності та неприбутковості. Україна є повноправним членом МКЧХ з 1992 року і підтримує тісні взаємовідносини з організацією. МКЧХ активно працює в Україні, надаючи гуманітарну допомогу населенню в зоні конфлікту на сході країни та інших кризових ситуаціях. Організація також займається підтримкою владних органів в сфері гуманітарних питань, надаючи консультації та експертну допомогу.

Україна і МКЧХ мають підписаний Меморандум про співпрацю, який передбачає підтримку організацією проектів та програм в Україні, спрямованих на поліпшення життя населення та підвищення готовності країни до реагування на кризові ситуації. Організація також співпрацює з владними структурами та іншими гуманітарними організаціями в Україні для забезпечення ефективної гуманітарної допомоги тим, хто її потребує. До основних завдань, які нині реалізуються Місією в Україні можемо віднести підтримку охорони здоров'я та надання невідкладної медичної допомоги; задоволення базових потреб суспільства; термінова допомога з житлом; захист життя та гідності, тощо [1]. МКЧХ виконує важливу роль в Україні, зокрема у забезпеченні гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало від конфлікту на сході країни. Організація співпрацює з українськими органами влади та іншими гуманітарними організаціями для надання необхідної допомоги постраждалим від конфлікту.

Неурядові організації, такі як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Датська рада в справах біженців (DRC) і «Лікарі без кордонів» часто беруть участь у дійсно небезпечних подіях і першими потрапляють у зону конфлікту та залишають її останніми. Надзвичайно кваліфікований персонал, залучений до роботи неурядових організацій, дозволяє представникам різних неурядових організацій швидко налагоджувати контакти з населенням зон конфлікту, а також з представниками сторін конфлікту.

МКЧХ надає допомогу та захист жертвам міжнародних або внутрішніх збройних конфліктів. Представники Місії допомагають постраждалим як серед цивільного населення, так і серед військових, у тому числі поранених, військовополонених та мирного населення на окупованій території. Як відомо, система охорони здоров'я в зоні конфлікту на сході України перебуває не в найкращому стані, оскільки існує проблема нестачі основних матеріалів та обладнання. МКЧХ забезпечує необхідні ліки та інші матеріали для лікарень і медичних центрів. Також організовує тренінги для медичних працівників з невідкладної допомоги та роботи з людьми, які отримали поранення. Важливо зазначити, що МКЧХ діє як нейтральний посередник під час одночасного звільнення й передачі затриманих для захисту їхньої гідності під час усього процесу. Очевидно, що в збройних конфліктах найбільше страждає цивільне населення, адже територія зони конфлікту покрита нерозірваними боєприпасами, тому для правозахисних організацій дуже важливо здійснювати різноманітні заходи для безпеки населення. Місія спільно з Товариством Червоного Хреста України навчають дітей у школах, вчителів та місцевих жителів безпеки, а також встановлюють попереджувальні знаки на дорогах у місцях з високим рівнем мінування. Спеціально підготовлені співробітники та волонтери надають психологічну та соціальну допомогу внутрішньо переміщеним і постраждалим особам, військовослужбовцям, які отримали поранення

внаслідок бойових дій, а також членам їхніх сімей. Зокрема, ця допомога полягає у консультуванні, наданні інформаційної підтримки, задоволенні базових потреб, проведенні регулярних зустрічей та обговоренні проблем.

Amnesty International також бере активну участь у ситуації в Україні та має на меті проводити дослідження та дії, скеровані на запобігання та припинення порушень прав на фізичну й психологічну цілісність, свободу совісті й вираження поглядів, свободу від дискримінації у контексті своєї діяльності [2]. «Міжнародна амністія» працює в п'яти основних сферах: права жінок, права дітей, усунення тортур і смерті, права біженців. Крім того, організація переслідує такі завдання: скасування смертної кари; припинення позасудових розглядів; забезпечення відповідності умов утримання в місцях позбавлення волі міжнародним стандартам прав людини; гарантія своєчасного і справедливого суду для всіх політичних в'язнів; гарантія безкоштовної освіти для дітей в усьому світі; боротьба із безкарністю судово-правової системи; припинення вербування й використання дітей-солдат; зміцнення економічних, соціальних й культурних прав населення з інвалідністю; припинення катування та жорстокого поводження; захист прав біженців, мігрантів тощо.

Нині в Україні Amnesty International виконує широкий спектр завдань, а саме: захищає від дискримінації, підтримує людей, які опинилися у складній життєвій ситуації, розслідує проблеми, пов'язані із порушенням прав людини, моніторить судові процеси, співпрацює з місцевими правозахисними інституціями, проводить інтерв'ю з місцевими чиновниками, а також розслідує порушення та зловживання, коли і де б вони не відбувалися; вимагає від урядів та корпорацій виконувати свої зобов'язання і поважати міжнародне право; розповідає реальні історії, мобілізує мільйони людей у всьому світі на захист тих, чий права були порушені й покращують доступ людей до їхніх прав через освіту [2].

Human Rights Watch (HRW) – неурядова організація, яка виступає проти дискримінації та захищає права людини, свободу релігії та преси. Організація

добре відома своїми точними фактами, неупередженим звітуванням та ефективним використанням ЗМІ, часто співпрацюючи з місцевими правозахисними групами. Щороку HRW публікує понад 100 доповідей і брифінгів на тему прав людини в 90 країнах, що широко висвітлюється в місцевих і міжнародних ЗМІ [3]. В Україні ця організація веде активні розслідування на Донбасі та оприлюднює справи про порушення прав людини, розслідує військові злочини та злочини проти людяності, а також намагається запобігти використанню дітей-солдат.

Amnesty International і Human Rights Watch закликають де-факто владу самопроголошених Донецької та Луганської народних республік вжити негайних заходів для того, щоб жодна заарештована особа не зазнавала тортур і жорстокого поводження; припинити практику незаконного затримання та обміну полоненими.

Управління Верховного комісара ООН в справах біженців (УВКБ ООН) займається захистом та підтримкою біженців, а також допомагає іншим групам людей – шукачам притулку та біженцям, які повертаються на батьківщину, а також особам, переміщеним у межах своїх країн та офіційно визнані «внутрішньо переміщеними особами» [4]. Представництво УВКБ ООН в Україні розпочало свою діяльність у середині 1990-х рр. Організація активізувала роботу в 2014 році, коли в Україні постала проблема внутрішньо переміщених осіб із Криму та Донбасу. Агентство забезпечує біженцям повний і безперешкодний доступ до території, а також процедури надання притулку та правовий захист від примусового повернення, підтримує уряд й організації громадянського суспільства в Україні, які забезпечують потреби внутрішньо переміщених осіб, надаючи правову, матеріальну і соціальну допомогу.

Завдяки втручанням УВКБ ООН в Україні було прийнято закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки дітей, які проживають у населених пунктах на лінії зіткнення». Закон спрямований на захист дітей, які живуть у складних умовах поблизу поля бою та

потребують постійної допомоги. Відповідно до закону, такі діти звільняються від плати за навчання, їм надаються безкоштовні підручники, доступ до Інтернету, а також безкоштовне житло на час навчання у ЗВО.

УВКБ ООН надає консультації для внутрішньо переміщених осіб й людей, які проживають у зоні конфлікту. Всього з жовтня 2016 року надано близько 19,5 тис. консультацій. Більше половини консультацій надано жінкам, які потребують гуманітарної та соціальної допомоги, житлової допомоги, а також з питань працевлаштування, перетину лінії розмежування тощо.

Спеціальна правозахисна група під керівництвом УВКБ ООН відреагувала на ескалацію бойових дій в Авдіївці та надала гуманітарну допомогу внутрішньо переміщеним особам, яких переселили в інші райони. Група розробила інформаційні повідомлення, а також план реагування на надзвичайні ситуації в районах неподалік від лінії розмежування. Одним із важливих завдань групи є поширення рекомендацій щодо евакуації серед громадських організацій задля ознайомлення їх з важливими принципами захисту під час евакуації.

Узагальнюючи, можемо відмітити, що вся допомога міжнародних неурядових організацій є важливою та необхідною для України, особливо в сучасних умовах. Завдяки діяльності міжнародних неурядових організацій громадяни, які постраждали і страждають від наслідків і подій, пов'язаних із російсько-українською війною, вижили і продовжують жити. Дуже часто державні інституції неефективно працюють у цій сфері, тому лише за допомогою громадських організацій є змога подолати ситуацію, яка зараз відбувається в Україні.

Перспективи діяльності міжнародних неурядових організацій в Україні є досить широкими та різноманітними. Україна є важливим партнером для багатьох міжнародних організацій, які працюють в різних сферах, включаючи гуманітарну допомогу, розвиток, права людини, екологію тощо. Одна з головних перспектив діяльності міжнародних неурядових організацій в

Україні полягає в допомозі у зміцненні демократичних процесів в країні, в тому числі в підтримці свободи слова, захисті прав людини та відповідальному управлінні. Іншою важливою перспективою є допомога українському населенню, яке постраждало від конфлікту на сході країни. Міжнародні організації можуть забезпечувати гуманітарну допомогу, підтримку в економічному та соціальному відновленні, а також допомогу у зміцненні місцевих інституцій та відновленні соціальної інфраструктури.

Також, в Україні є потреба в зміцненні інституцій правосуддя та в забезпеченні доступності правосуддя для всіх громадян. Міжнародні організації можуть сприяти в цьому процесі, підтримуючи відповідні реформи та надаючи підтримку у забезпеченні прав належної судової практики. Загалом, перспективи діяльності міжнародних неурядових організацій в Україні є важливими та актуальними. Вони можуть сприяти вирішенню багатьох питань обумовлених сучасними подіями й тих, що з'являтимуться під час відновлення та відбудови України після перемоги.

Список використаних джерел

1. Основні напрями діяльності МКЧХ з 24 лютого до 31 грудня 2022 року. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2023/02/14/24-31-2022/>.
2. Amnesty International. Офіційний вебсайт Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org.ua/>.
3. International Federation for Human Rights. Worldwide movement for human rights. URL: <https://www.fidh.org/en>.
4. UNHCR. The UN Refugee Agency. UNHCR Official Website. URL: <http://www.unhcr.org/what-wedo.html>.

Максим Уракін,

аспірант кафедри всесвітньої історії та археології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ЕКОНОМІЧНИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ЖИТОМИР» В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1944 рр.

Для керівників нацистського Рейху одним із найважливіших завдань при організації діяльності окупаційної адміністрації на українських землях визначалось налагодження роботи промисловості та сільського господарства. В «Зеленій папці Герінга» окремий розділ присвячувався питанням залучення та використання праці місцевого населення на окупованих радянських територіях. В ньому вказувалась на збереження трудових колективів підприємств промислових галузей та колгоспно-радгоспної системи в сільському господарстві. В інструкції від 7 травня 1941 р. наголошувалось на тому, що основною метою роботи рейхскомісара в Україні є одержання для німецького Рейху продовольства і сировини, що має полегшити ведення війни [8, с. 92]. Для реалізації своїх планів нацисти розраховували на ефективне залучення до співпраці місцевого населення, насамперед інженерних кадрів, кваліфікованих робітників, фахівців з сільського господарства [4, с. 86].

Особливе місце в планах економічного пограбування України відводилось сільськогосподарським областям центральної та північної України. У них передбачалось збереження існуючої форми соціалістичного господарювання, тобто колгоспно-радгоспної системи та МТС.

Колгоспно-радгоспну систему нацисти трансформували в так звану систему «громадських дворів» та «державних маєтків». Вся власність колгоспів націоналізувались. Для управління новоствореними господарствами залучались місцеві пронимецькі активісти. Вони в перші дні окупації погодились на співпрацю з німцями. Їх мотивами досить часто була

помста комуно-більшовицькій владі та прагнення швидкої кар'єри при новій владі. В умовах розвалу всієї державної радянської машини та швидкого відступу червоноармійців, ці люди вбачали в нових окупантах «нову владу», яка прийшла назавжди. Частину керівних посад зайняли колишні радянські господарсько-управлінські кадри – голови колгоспів, рахівники, агрономи, ветеринари [9, с. 139]. Їх німці долучали до служби провівши певні фільтраційні заходи – перевірка на схильність до співпраці, погрози терором проти родичів та близьких. Не поодинокими були випадки, коли на адміністративно-економічні посади люди йшли, виконуючи прохання місцевих селян, які вбачали в них можливість послабити німецький вплив у громаді. Все інше сільське населення мало долучитись до праці в уже нових німецьких господарствах. Рішенням окупаційної адміністрації від 21 листопада 1941 року, все непрацююче населення мало зареєструватись на біржах праці. Зареєстрованих місцеві управлінці використовували для роботи за спеціальністю, а в разі її відсутності для виконання робіт на користь Рейху. Ухиляння від реєстрації та запропонованої роботи каралось ув'язненням, штрафами, направленням у примусові робочі табори, а з 1942 р. відправкою на роботу в Німеччину. Іноді доходило і до показових розстрілів ухилянтів [6, с. 48]. Тому для більшості населення окупованої Житомирщини і Вінниччини робота «на німців» стала вимушеним кроком направленим на фізичне виживання в умовах окупації та штучного голоду. При цьому зберігались елементи колишньої організації сільськогосподарського виробництва – бригади, ланки, бригадири, ланкові, обліковці тощо [7, с. 287].

5 серпня 1941 р. А. Розенберг видав наказ про запровадження обов'язкової трудової повинності для населення на окупованих східних територіях. До праці мали долучатись всі особи віком від 18 до 45 років. [13, Ф. 166. Оп.3. Спр. 142. Арк. 103] Розпорядження стало основним документом для початку примусового економічного колабораціонізму. Все працездатне населення мало пройти реєстрацію на біржах праці та стати до праці. Згодом реєстрацію працездатного

населення поклали на будинкоуправління та житлові контори. В невеликих містах, які переважали в окрузі «Житомир», процес реєстрації проходив швидше, ніж у великих промислових центрах. Місцеві управи швидко виконували накази окупаційної влади. В Житомирі 1942 р. після проведення реєстраційної кампанії за даними управи залишилось лише 68 безробітних осіб працездатного віку. [5, Ф. Р. 1426. О.1. Спр.2. Арк. 36-38]

Виховане в душі рабської радянської покори, місцеве населення поставилося відповідально до виконання розпоряджень нової влади. Зокрема, розглядаючи роботу в Німеччині, як допомогу визволителів, житель м. Браїлів П.А. Сніжинський відправив на роботу в Рейх свого сина. [3, ф. 2. Оп.93. Спр. 23. Арк.132] Так само вчинив староста с. Кур'янці Погребищенського району, відправивши одну з доньок на роботу до Рейху. [3, ф. 2. Оп. 93. Спр. 23. Арк.105]

Нацисти восени 1941 р. запровадили нову «систему» продовольчого постачання міського населення. Продовольчі пайки отримували лише долучені до робіт на промислових підприємствах, в установах та зареєстровані на біржах праці, а також члени їх родин. [11, с. 16] Отже, більшість населення вже восени 1941 р. стали перед дилемою – вижити, співпрацюючи з окупантом, чи померти голодною смертю. Тому їх економічний колабораціонізм був необхідним кроком для виживання. Альтернативою економічній співпраці з нацистами могла бути лише участь в русі опору.

В окрузі «Житомир» окупанти зацікавлені були в організації посівів льону, конопель та налагодження їх переробки. Крім того сільськогосподарський потенціал регіону мав забезпечувати Рейх продовольством та стати основою для створення нових німецьких поселень-колоній. Для стимулювання співпраці селян з режимом нацисти використовували матеріально-технічні заохочення. Зокрема, селянам надавалась земля для ведення власного господарства, поверталось майно вилучене під час колективізації, репресій та розкуркулення. Землю отримували і ті, хто надавав допомогу нацистам у боротьбі з підпіллям та партизанами, а також за активну і старанну службу в органах місцевого управління. Так, в

Житомирському районі в лютому 1942 р. селянам повернули 389 хат відібраних в них попередньою владою. [12, Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 2-3] В інших питаннях для селянства з кінця 1941 р. настали не найкращі часи. В перші місяці окупації селяни зібрали урожай 1941 р. та самочинно розподілили колишні колгоспні та радгоспні землі. Згодом німці їх відібрали назад. Після запровадження окупаційної адміністрації, німці повернули колгоспи «громадські господарства» та примусову працю. За роботу в них селяни отримували мінімальну плату, яка складала мінімум десяту частину від найнижчої зарплати місцевого українського чиновника. Наприклад, середня зарплата селянина складала 100-200 крб., а чиновник отримував від 1200 до 4200 крб. Добирали селяни до зарплати традиційним способом – дрібними крадіжками з господарств. Крім того, німці дозволили їм вести власне присадибне господарство [6, с. 48].

За допомоги місцевих адміністрацій та тиску на сільських старост (за невиконання планів хлібоздачі старост та керівників господарств влада застосовувала адміністративні та кримінальні покарання), на Вінниччині навесні 1942 р. всі землі, навіть землі відведені під пар, були розорані та засіяні, на Житомирщині відсоток посівних площ складав від 40 до 60% [10, с. 47]. Результатом карально-репресивної політики нацистів по відношенню до місцевого селянства став саботаж і невиконання планів поставки продовольства до Рейху. Навіть райхсляйтеру А. Розенбергу довелося визнати, що «владі не вдалося налагодити співробітництво з місцевим населенням» [10, с. 51]. Наприкінці 1942 р. з метою покращення процесу виробництва та заготівлі продукції у «громадських господарствах» почали створювати «опорні пункти» з місцевих управлінців – агронома, бухгалтера і технічного працівника. Очолював «опорний пункт» господарський офіцер [7, с. 288].

Для управління промисловістю і налагодження виробництва нацисти провели націоналізацію всього рухомого і не рухомого майна. Під час війни, для його використання у процесі виробництва і торгівлі створювались приватні орендні підприємства. Їх опікунами ставали визначені владою

«досвідчені особи», з якими підписувався відповідний договір-контракт «патент» в довільній формі. Орендарем міг бути як німець, так і особа іншої національності [4, с. 91]. Таким чином, відбувався процес залучення місцевих підприємців для роботи в потрібних окупантам сферах, створювалась видимість відродження економіки, створювались певні виробничі та ремісничі підприємства, велась торгівельна діяльність. У 1942 р. у Вінниці діяло близько 100 підприємств і майстерень ремісничого профілю [1, с. 75]. Згодом працювало вже 187 зареєстрованих підприємств, ремісничих майстерень та закладів торгівлі. На них працювали близько 2900 вінничан [14, с. 15].

7 березня 1942 р. вийшли розпорядження-закони, які регламентували кустарно-ремісничу справу. Нові розпорядження визначали порядок реєстрації та відкриття ремісничих майстерень, створення спілок та ремісничих кооперативів «трудова спілка». [13, Ф. 4620. Оп.3. Спр. 239. Арк. 91] Ремісничі артілі, ремісничі промислові підприємства мали стати новим типом кооперованого середнього та дрібного виробництва. Невеликі ремісничі підприємства можна було легко контролювати і вимагати необхідних Рейху поставок продукції та сплати податків. Крім того, надаючи дозвіл організувати власні майстерні, окупаційна влада виявила та зареєструвала більшість ремісників, тобто провела неофіційний облік наявних трудових ресурсів, які в подальшому можна було б використати для потреб Рейху. Дозволялось і створення місцевими підприємцями закладів громадського харчування (кафе, ресторани, їдальні), продуктивних крамничок, ремонтних майстерень. Діяли і представництва береженої нацистами кооперативної спілки «Укоопспілка». В ній залишилось місцеве керівництво, яке лише в 1942 р. змінили на німецьке. Українськими залишались районні і міські управління. Під егідою спілки працювали магазини, відбувалась заготівля сільськогосподарської продукції, діяли заклади громадського харчування [2] 1942 р. в м. Вінниця працювало 40 патентованих торгівельних крамниць. Зокрема, діяло 5 комісійних крамниць, 2 – Залізні товари, 10 – Колоніальних товарів, 6 – Гончарних товарів, 4 – Виготовлення і продаж штучних

квітів, діяли майстерні з пошиття та ремонту одягу. Вінницький міський «Споживацький союз» об'єднував 52 комерційні приватні установи. [14, с. 16]

Існування дрібної торгівлі, організованих закладів громадського харчування мало створювати в місцевих ілюзію відновлення спокійного мирного життя. Крім того, це використовувалось окупаційною адміністрацією для ведення пропаганди досягнень нової влади та її піклування про місцеве населення. Відмова окупантами від радянської системи централізованої торгівлі та вилучення норм про спекуляцію, створили для підприємливого люду можливості розбагатіти та вести власну справу, співпрацюючи з новою владою. Згодом частина новостворених закладів торгівлі та харчування перейде під контроль нових господарів, якими стали німецькі підприємці. Окупанти використають місцевих підприємців, як засіб для організації власного бізнесу на окупованій території.

Отже, розроблені керівниками Рейху програми економічного пограбування та експлуатації окупованих радянських територій передбачали залучення до співпраці місцевих колаборантів. Нова місцева українська адміністрація мала взяти на себе організацію сільськогосподарського та промислового виробництва та забезпечити поставки до Німеччини необхідної продукції. Частина населення округу дійсно добровільно, усвідомлено робила свій вибір на користь співпраці з нацистами. «Добровільних колаборантів» серед місцевих, які погодились працювати в органах влади, комунальних та промислових підприємствах у відновлених колгоспах була меншість. Однак необхідно наголосити, що переважали серед них люди старшого віку, а також спеціалісти з вищою та повною середньою освітою. Частина з них, маючи значний життєвий досвід та внаслідок пережитого комуністичного терору, були готові співпрацювати з нацистами та боротися з комуністами як більшим злом. Інша частина йшла на співпрацю заради наживи, відновлення втраченого під час радянської доби соціального статусу. Основна маса населення пішла на господарсько-економічну співпрацю з окупантом через жорсткий колоніальний режим, який встановили нацисти в регіоні. Люди вимушено працювали в новостворених німецьких «колгоспах»,

адміністраціях та підприємствах. Голод та хвороби від фізичного виснаження стали головним мотивом господарського співробітництва з окупантом.

Список використаних джерел

1. Ветров І. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944 рр. Київ: Четверта хвиля, 2000. 232 с.
2. Вінницькі вісті. 1942. 18 січня
3. Галузевий державний архів СБУ.
4. Горобець В. Економічний та культурний колабораціонізм: формула співпраці. *Військово-історичний меридіан. Електронний журнал*. 2020. №27(1).
5. Державний архів Житомирської області.
6. Дерейко І.І. *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті « Україна» (1941–1944 роки)*. Київ, 2012. 174 с.
7. *Історія українського селянства*. Т.2. Київ: Наукова думка, 2006. 653 с.
8. Косик В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. Львів, 1993. 659 с.
9. Панченко П.П. Політика німецько-фашистських окупантів в Україні в питаннях аграрних відносин. *Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки» 4-5 травня 1995 р.* Ч.1. Київ, 1995.
10. Перехрест О.Г. *Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010.
11. Потильчак О.В. *Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви*. Київ: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 29 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
14. Шайкан В. *Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941-1944*. Київ, 2010. 80 с.

Микола Приходько,

кандидат історичних наук,

докторант кафедри всесвітньої історії та археології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ПОЛЬСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РУХ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ: 90-ТІ РОКИ 19 СТ.-20 ТІ РОКИ 20 СТ.

Кінець 19 століття стало періодом знакових соціально-економічними змінам, які включали, серед іншого, стрімкий розвиток промисловості в поєднанні із технічний прогресом та паралельне соціальне розшарування в соціумах країн Європи.

У Північній Америці, Європі та на розділених між європейськими імперіями польських етнічних територіях в кінці 19 ст. почали кристалізуватись громадські організації різних напрямків, та з різними програмними цілями, від освітніх, економічних до політичних. Громадські об'єднання польського народу намагалися прилаштуватися до зростаючих негативних наслідків галопуючого капіталізму з підвищенням значимості «рівня економічного життя через спільну економічну діяльність» [1, с. 19] так і знайти місце польському, переважно сільському населенню в нових умовах, з переважно індиферентною позицією влади.

Владні структури в період імперій характеризувалися не лише не конструктивною позицією по відношенню до регіонального населення околиць імперії, але і рухалися в напрямку протидії та боротьбі із проявами національно-культурних інтересів народів імперій, вбачаючи в них негативний вплив на майбутню цілісність багатонаціональної держави.

Ситуація в російській імперії на землях Королівства Польського характеризувалась вкрай негативною ситуацією, репресіями. Влада працювала в напрямку ліквідації усіх ознак автономності Королівства Польського.

Адміністративні функції в регіоні здійснювала мілітаризована структура на чолі із генерал-губернатором з широкими цивільними та військовими повноваженнями, які працювали в векторі боротьби з усіма проявами самодіяльності в польському соціумі, головними інструментами чого були справжні репресивні методи від значних адміністративних штрафів до заслання без суду до Сибіру та конфіскації майна.

Відбувалася боротьба із польською католицькою церквою: єпархії ліквідовувались, єпископи звільнялися з посад, деякі єпископи були вислані вглиб Росії, монастирі закривалися, паралельно велась боротьба і з греко-католицькою церквою (яка визнавала верховенство папи римського), була заснована у Петербурзі римо-католицька колегія, яка мала підпорядкувати залишки лояльного польського духовенства російській владі на відміну від традиційному підпорядкуванню Папі Римському.

Не краща ситуація була в польській громаді яка належала до Німецької імперії. Поляки зазнавали германізації, яка посилювалася, коли прусський уряд очолив прем'єр-міністр Отто фон Бісмарк, запеклий ворог польськості.

Германізація передбачала, як в поступовому вилученні польської мови зі шкіл, адміністративних установ, судів до германізації польських імен, прізвищ, назв місцевостей.

В межах Австро-Угорської імперії польське суспільство Галичини навпаки отримало певні ознаки автономності краю в 1867-1873 роках - Національний парламент, який здійснював контроль над владою повітів і гмін, оптимізував господарське, адміністративне законодавство краю з оглядом на потреби поляків регіону.

Таким чином різні правові системи імперій, неоднорідний економічний стан польських земель, різні погляди влади на потреби громад і їх ролі в добу трансформації соціально-економічних відносин кінця 19 ст.-початку 20 ст. зумовили нерівномірний поступ частин розділеного польського народу.

Саме на даному історичному тлі зароджувались перманентні та міцні зв'язки індивідів-поляків із нереалізованими прагненнями в активні та ефективні системи-громадські організації, новий та перспективний на той час формат вирішення проблем в період відсутності альтернативних каналів взаємодій з владою та артикуляції нагальних питань.

В наші дні подібна кооперація людей отримала ряд сталих назв – громадянське суспільство, третій сектор, позаурядові об'єднання, громадський рух, всі вони базуються на концепті ідентичності, спільності цінностей.

Ідеям громадянського суспільства багато уваги приділяв у своїх працях Г.В.Ф. Гегель. На його думку, громадянське суспільство є особливою стадією діалектичного руху від сім'ї до держави, дослідник зазначав: «Громадянське суспільство є диференція, яка виступає між родиною та державою» [2, с. 78]. Таким чином, філософ один із перших в історії визначив позицію і роль громадянського суспільства – посередницька, медіаторська роль, специфічний акумулятор потреб індивідів та комутатора із владними структурами.

Дослідниця історичних форм соціальних об'єднань Маргарет Арчер в своїх працях зазначала, що «можна виокремити три виміри, важливі для людського існування та розвитку: природній, практичний та соціальний вимір». Таким чином авторка акцентує увагу на фундаментальності соціальної основи людського буття, її постійну присутність в історії людства та на її не креативному характері [3, с. 112].

Важливим чинником та ознакою для єднання індивідів в групі була їх ідентичність, відчуття спільності. Як зазначав Збігнев Бокшанський, «поняття ідентичності в соціології та соціальній психології найчастіше стосується сфери самоідентифікації соціального актора – індивідуального та колективного. Тому їх можна визначити як сукупність уявлень, суджень і переконань актора про себе» [4, с. 56]. Отже, саме самоідентифікація, яка спиралася на культурну компоненту – спільність уявлень та механізмів

формування суджень індивідом магнітизували індивідів та формували з них сталі організації.

Надзвичайно цікаву концепцію ідентичності представив Ерік Еріксон, автор зазначав: «Людина в процесі життя, поступово інтегрує елементи психофізичної конституції даної особи, ідіосинкратичні лібідозні потреби, значимі ідентифікації, ефективні захисні механізми, успішні форми сублімації та прийняті ролі [5, с. 93]. Таким чином ототожнення індивіда із певними соціальними групами є комплексним явищем утвореним із компонентів характеру особи, сформованого в умовах певної культурної зони.

Як писав Тадеуш Палечний, ідентичність означає «те, що є індивідуальним і груповим, психологічним і соціальним, раціональним і ірраціональним, вродженим і набутиим. Ця, здавалося б, проста гра слів показує складність ідентичності як способу відображення світу в людській свідомості, інтерпретації власного стану, позиції та сенсу існування в контексті стосунків з людьми та їхніми групами, розуміння концепцій, ідей, цінностей [6, с. 20].

Як стверджував Карл Шмітт: «такі терміни, як держава, республіка, суспільство, залишаються незрозумілими, якщо не буде відомо, кого вони конкретно стосуються і проти кого вони спрямовані. Кожне релігійне, моральне, економічне, етнічне чи будь-яке інше протистояння зрештою перетворюється на політичне протистояння. Політичність – це чітке усвідомлення особистої ситуації перед лицем можливого конфлікту, точне розрізнення між другом і ворогом [7, с. 266]. Автор стверджує, що лише питання власної позиції у майбутньому та її моделювання є причиною визначення кола потенційних перепон та кола потенційних однодумців. Саме змодельована картина майбутньої кооперації з однодумцями стають для індивіда його прообразом, ствереним для протидії потенційним перепонам.

Яскравим прикладом різниці в стані розвитку громадянського суспільства поляків німецької і австрійської імперії окреслює Болеслав Прус, так на початку 20 ст. писав у часописі «Tygodnik Ilustrowany» від 1905 року:

«Коли, наприклад, містечко з кількома тисячами мешканців у Західній Пруссії, Вонбжезно, населене переважно поляками, має систему водопостачання, електричне освітлення, численні шкільні будівлі, каналізаційної системи, наші міста брудні, неосвітлені, тануть у бруді, коли йде дощ. Згадайте, наші хати, ледь кращі за корівники, наші варшавські кам'яниці з «вітальнями», але без ванних кімнат, додайте до цього відсутність приміщень для шкіл, лікарень і ми зрозуміємо, що наш суспільний скелет є крихким, що він страждає від безсилля [8, с. 223]. Подібні апатичні настрої яскраво характеризують ефективність тогочасних численних громадських організацій, в ті часи організації були на початковій стадії розвитку, вони жили майбутнім, оперували ідеями, планами на майбутнє, програмами розвитку, але фактично не мали ще впливу на ситуацію в регіоні.

Таким чином, прагнення до об'єднання в організації з програмними цілями було суто психологічне явищем людини, природне та логічне для неї, в польському вимірі кінця 19 ст. початку 20 ст. базоване на недостатньому рівні комунікації індивіда з державою, як уособленням основного виконавця соціальних послуг населенню, в порівнянні з груповим суб'єктом – організацією.

В результаті соціальні рухи, кристалізовані в громадських організаціях стали доступною об'єднавчою силою для членів польської громади яка ідентифікувала, а іноді активізувала нові явища в соціумі, необхідні процеси соціального буття польського народу, надавала поштовх до розвитку важливих секторів соціального життя, які державні структури оминали увагою.

Нарешті, організації це платформи, де індивіди мали можливість приймати участь в обговореннях, артикуляції власних потреб, отриманні актуальної інформації.

Отже, досвід формування громадянських організацій поляків є цінним джерелом знань про соціальну інженерію та соціальну синергію, в її аспекті будування організацій, соціальних систем та особливостей самоорганізації людей в умовах монархічних держав.

Сучасним українським лідерам громадської думки навколо яких традиційно концентрується увага громадян в процесі діяльності по розбудові організацій та з огляду на польський досвід слід особливу увагу звертати на функції попереднього прогнозування найбільш ймовірних варіантів розвитку об'єкта та на попередньому моделюванні майбутнього стану об'єкта, тобто на підготовчих роботах до початку діяльності організації.

Список використаних джерел

1. Войцеховський С., Походження кооперативного руху, «Srotem» 1929, № 20, с. 2–6 і № 21, 243 с.
2. Гегель Г. Філософія права. Історія політичних та правових вчень. Хрестоматія. Харків, 2000. 447 с.
3. Арчер М. Людство. Проблема агентури, пер. А. Дзюбан, Краків, 2013, 312 с.
4. Бокшанскі З. Ідентичність, EncSoc IV, Познань, 252 с.
5. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза. - К: Прогрес, 1996. 254 с.
6. Палечний Т. Соціологія ідентичності, Краків, 2008, 146 с.
7. Шмітт Карл, Політична концепція, Варшава 2012 р., 323 с.
8. Прус Болеслав «Tygodnik Ilustrowany», 1905, № 13, 289 с.